

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: «Κοινωνική και Πολιτισμική Ανθρωπολογία»

Επιβλέπων Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας: Αν. Καθ. Γεράσιμος Μακρής

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Παρασκευή Τριανταφυλλοπούλου

A.M: 5206M001

**Μετανάστευση, μεταστροφή και εθνική ταυτότητα
στην Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι**

Αθήνα 2008

«Battleground of Hearts and Souls»:

Μετανάστευση, μεταστροφή και εθνική ταυτότητα
στην Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι

Είστε οι καρποί ενός δένδρου και τα φύλλα ενός κλαδιού

Μπαχάολλα

Η ανθρωπότητα είναι σαν ένα πουλί με δύο φτερούγες, η μια είναι η αρσενική και η άλλη η θηλυκιά. Μόνο αν και οι δύο φτερούγες είναι ισχυρές και κινούνται από κάποια κοινή δύναμη μπορεί το πουλί να πετάξει στους ουρανούς

Αμπντόλ-Μπαχά

Περιεχόμενα

Πρόλογος	4-5
Εισαγωγή	
Α) Η Πίστη Μπαχά'ι: Βασικές Πεποιθήσεις και Πρακτικές	6-14
Β) Η Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι στο Παρελθόν και το Παρόν	15-20
Γ) Ζητήματα Μεθοδολογίας – Η παρουσία μου στην Κοινότητα	21-26
Κεφάλαιο Πρώτο: Μετανάστευση	
Α) «Μετανάστες» ή «Διδάσκαλοι της Ανθρωπότητας»;	27-30
Β) Προσωπικές Ιστορίες	31-41
Γ) Γενικά ανακεφαλαιωτικά σχόλια	42-43
Κεφάλαιο Δεύτερο: Μεταστροφή	
Α) Η Μεταστροφή ως αναλυτική κατηγορία	44-47
Β) Η εμπειρία της μεταστροφής Ελλήνων στην Πίστη Μπαχά'ι: Προσωπικές Ιστορίες – Αίτια και νόημα της μεταστροφής	48-68
Γ) Γενικά ανακεφαλαιωτικά σχόλια	69-72
Κεφάλαιο Τρίτο: Ελληνική Εθνική Ταυτότητα και σχέσεις με το Κράτος	
Α) Η Θρησκευτική Διάσταση της Ελληνικής Εθνικής Ταυτότητας	73-77
Β) Οι σχέσεις της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι με το Ελληνικό Κράτος	78-82
Γ) Μπαχά'ι Πιστοί: εν μέσω του Εθνικού και του Παγκόσμιου	83-86
Επίλογος – Συμπεράσματα	87-88
Βιβλιογραφία	89-91
Παράρτημα	92-114

Πρόλογος

Η αρχική μου πληροφόρηση σχετικά με τη θρησκεία ή –για να χρησιμοποιήσω τον όρο που αναδύθηκε αργότερα στο εθνογραφικό πεδίο– την *Πίστη Μπαχά'ι* (Bahá'í Faith) ανάγεται στα τέλη Αυγούστου του 2007. Την περίοδο εκείνη αναζητούσα ένα θέμα για τη διπλωματική μου εργασία, το οποίο αφενός μεν θα είχε σχέση με τη θρησκεία, αφετέρου δε θα παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά τους ποικίλους μετασχηματισμούς στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Στη σκέψη μου, καθώς και στις συζητήσεις που είχα με φίλους, κυριαρχούσε το ενδεχόμενο να ασχοληθώ με το Ισλάμ, αλλά μια τέτοια ενασχόληση δεν με κέρδισε τελικά, μιας και τη θεώρησα εν πολλοίς απόρροια της γενικότερης «μόδας» –ιδίως μετά την 11 Σεπτεμβρίου– προς «ανακάλυψη» των «κακώς κειμένων» στις μουσουλμανικές κοινωνίες, πεποιθήσεις και πρακτικές. Εντελώς απροσδόκητα, έπεσε στο τραπέζι της συζήτησης η ιδέα να ασχοληθώ με την Πίστη Μπαχά'ι, μία θρησκεία που ήταν «κοντά» στο Ισλάμ (ως προς τις ιστορικές καταβολές της) και την ίδια στιγμή «μακριά» από το Ισλάμ (ως προς τις πεποιθήσεις και πρακτικές της).

Επιπλέον, η Πίστη Μπαχά'ι –μία θρησκεία που εμφανίστηκε στην Περσία και διαδόθηκε παγκοσμίως χάρη στον «ιεραποστολικό» ζήλο των μελών της– μου φάνηκε ότι με κάποιον τρόπο θα μπορούσε να συσχετιστεί με ορισμένα βασικά ερευνητικά ενδιαφέροντα του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, όπως για παράδειγμα το φαινόμενο της μετανάστευσης και τις διαδικασίες συγκρότησης της ταυτότητας. Εν ολίγοις, στη φάση αυτή το θέμα μου έλαβε την εξής μορφή ως υπόθεση εργασίας: *αν (για τον τάδε ή τον δείνα λόγο) οι Μπαχά'ι αλλάζουν τόπο διαμονής και συνακόλουθα επιθυμούν να διαδώσουν τις πεποιθήσεις και τις πρακτικές τους (όπου βρεθούν), τότε στην Ελλάδα η μετανάστευσή τους συνοδεύεται από μεταστροφές που ορίζουν εκ νέου όχι μόνο τη σχέση με την Ορθόδοξη Εκκλησία, ως κυρίαρχου θρησκευάματος, αλλά και τη σχέση με την κυρίαρχη εθνική ταυτότητα.*

Μέχρι σήμερα η Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι δεν έχει γίνει αντικείμενο διερεύνησης από κανένα κλάδο των κοινωνικών επιστημών, γεγονός που τελεί σε οξεία αντίφαση με την σχετικά πολυάριθμη βιβλιογραφία που έχει παραχθεί στο εξωτερικό για τις διάφορες Μπαχά'ι κοινότητες ανά τον κόσμο. Επομένως, η εργασία μου έρχεται αφενός μεν να εγκαινιάσει ένα νέο πεδίο έρευνας, αφετέρου δε να καλύψει ένα κενό στην ελληνική βιβλιογραφία της ανθρωπολογίας της θρησκείας. Ταυτόχρονα, πιστεύω ότι η μελέτη των

Ελλήνων Μπαχά'ι μπορεί: α) να εμπλουτίσει τη συζήτηση περί μετανάστευσης, μέσω της εξέτασης νέων παγκόσμιων διεργασιών, όπως της διασποράς και του κοσμοπολιτισμού· β) να εμβαθύνει την εκ μέρους μας κατανόηση της θρησκευτικής μεταστροφής, μέσω της φαινομενολογικής εκτίμησης εμπειριών όπως η πνευματική «συνειδητοποίηση», «επιστροφή» και «εξέλιξη»· και, τέλος, γ) να καταδείξει περαιτέρω την πληθωρικότητα, ρευστότητα και αντιφατικότητα της εθνικής ταυτότητας στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου, αρκετές φορές, οι πληροφορητές μου με ρώτησαν για τη δική μου άποψη όσον αφορά τη Μπαχά'ι Πίστη. Πιστεύω ότι στις σελίδες που ακολουθούν συμπυκνώνω με τον πλέον ειλικρινή και εύλογο τρόπο την απάντησή μου.

Για τη διεξαγωγή της έρευνάς μου ευχαριστώ θερμά όλα τα μέλη της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι και ιδιαιτέρως τον Σωκράτη, τη Σιρίν και τη Μερβάς. Περισσότερο, όμως, απ' όλους ευχαριστώ τον σύντροφό μου Βασίλη για την αμέριστη συμπαράσταση και την ασίγαστη έμπνευση που μου χάρισε καθόλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α) Η Πίστη Μπαχά'ι: Βασικές Πεποιθήσεις και Πρακτικές

Η Θρησκεία ή Πίστη Μπαχά'ι¹ ανήκει στις λεγόμενες «Νέες Θρησκείες» (New Religions)², οι οποίες εμφανίζονται ή διαδίδονται –ανεξάρτητα από το αν οι απαρχές ορισμένων εξ αυτών σημειώνονται κατά τον 19^ο αιώνα– κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Οι «Νέες Θρησκείες» έχουν συχνά συγκρητιστικό χαρακτήρα, που σημαίνει ότι λαμβάνουν στοιχεία από μία ή περισσότερες θρησκευτικές παραδόσεις. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι «Νέες Θρησκείες» διακρίνονται τόσο από τις «Μορφές Εναλλακτικής Πνευματικότητας» (Alternatives Spiritualities) ή «Λατρείες» (Cults) όσο και από τις «Σέκτες», φαινόμενα που επίσης τοποθετούνται χρονολογικά κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα.

Στις «Μορφές Εναλλακτικής Πνευματικότητας» υπάρχει η τάση απομάκρυνσης από τις παραδοσιακές μορφές πίστης που στηρίζονται σε πράγματα που θεωρούνται εξωτερικά του εαυτού, όπως η αυθεντία ενός χαρισματικού ηγέτη ή ενός ιερού κειμένου. Αντίθετα, η έμφαση δίνεται στο άτομο και στην «πνευματικότητά» του, σε κάτι δηλαδή που θεωρείται προσωπικό και ενδόμυχο. Επομένως, τα «μυστικά κινήματα» που έχουν αναπτυχθεί στους κόλπους των παγκόσμιων θρησκειών, τα οποία αναφέρονται στην ατομική εσωτερική εμπειρία του Θείου, διαφοροποιούνται από τις «Μορφές Εναλλακτικής Πνευματικότητας», οι οποίες δεν συνδέονται απαραίτητα με μια συγκεκριμένη θρησκευτική παράδοση. Οι «μυστικές παραδόσεις» των θρησκειών ενδεχομένως να λειτουργούν ως πηγή έμπνευσης για τις «Μορφές Εναλλακτικής Πνευματικότητας», οι οποίες εντέλει επιζητούν να υπερβούν τα όρια των θεσμοποιημένων θρησκειών.

Οι «Σέκτες», από την άλλη πλευρά, εμφανίζονται ως υπέρμαχες της αληθινής πίστης εντός των παραδοσιακών θρησκειών. Υπό το πρίσμα αυτό, αναπτύσσουν ενθουσιαστικές

¹ Στην ελληνική βιβλιογραφία έχει χρησιμοποιηθεί ο όρος «Μπαχαϊσμός» (ενδεικτικά αναφέρω Καριώτογλου, 1992· 2000). Στη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου αναφέρθηκε μόνο μια φορά από έναν έλληνα μπαχά'ι, ενώ δεν τον συνάντησα πουθενά στο αρχαικό υλικό και στα μεταφρασμένα στα ελληνικά αποσπάσματα των Μπαχά'ι Γραφών. Ως εκ τούτου, προκρίνω τους όρους «Πίστη Μπαχά'ι» ή «Μπαχά'ι Πίστη», καθότι είναι οι όροι που οι ίδιοι οι πληροφορητές χρησιμοποίησαν.

² Πολλοί μελετητές χρησιμοποιούν ως ισοδύναμους τους όρους «Νέες Θρησκείες» και «Νέα Θρησκευτικά κινήματα». Ωστόσο, τα «Νέα Θρησκευτικά Κινήματα» έχει επικρατήσει να τοποθετούνται χρονολογικά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Partridge, 2004: 20-21).

συμπεριφορές και τάσεις αυτοδιαχωρισμού, μέσω των οποίων προβάλλουν ως κατεξοχήν ιερές κοινότητες, ακολουθώντας αυστηρούς κανόνες καθαρότητας. Ωστόσο, με το χρόνο, καθώς οι ενθουσιαστικές τάσεις υποχωρούν, οι «Σέκτες» συχνά λαμβάνουν τη θέση δογμάτων³ (Partridge, 2004: 14-24).

Η Πίστη Μπαχά'ι εμφανίστηκε στην Περσία στα μέσα του 19^{ου} αιώνα από μια χαρισματική προσωπικότητα, τον Μπαχάόλλα (1817-1892). Πρόδρομος της Πίστης αυτής υπήρξε ο νεαρός Πέρσης έμπορος Σαγίντ Αλί Μουχάμαντ (1819-1850), ο οποίος δήλωσε το 1844 ότι ήταν ο Αγγελιαφόρος του Θεού και ονόμασε τον εαυτό του Μπαμπ, που σημαίνει «η Πύλη». Αποστολή του ήταν να προετοιμάσει την οδό για τον ερχομό ενός πιο σημαντικού Αγγελιαφόρου και Προφήτη του Θεού, ο οποίος θα εγκαινίαζε μια νέα εποχή θρησκευτικότητας και πολιτισμού. Το νέο θρησκευτικό κίνημα του Μπαμπ –του Προδρόμου του Μπαχάόλλα, όπως αποκαλείται από τους Μπαχά'ι– προκάλεσε μεγάλη κοινωνική αναταραχή, η οποία κορυφώθηκε με έναν απηνή διωγμό των οπαδών του ως αιρετικών του (σιιτικού) Ισλάμ, ενώ ο ίδιος εκτελέστηκε σε ηλικία 31 ετών το 1850 στην πόλη Ταμπρίζ. Κατά τη διάρκεια των δύο επόμενων δεκαετιών, πάνω από 20.000 οπαδοί του Μπαμπ θανατώθηκαν βάνανυσα λόγω των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων.

Ο Μίρζα Χουσεΐν Αλί Νουρί από την Τεχεράνη έλαβε το όνομα Μπαχά-Αλλάχ ή Μπαχάόλλα, που σημαίνει «η Δόξα του Θεού», και ίδρυσε την Πίστη Μπαχά'ι. Ως οπαδός του Μπαμπ υπέστη βασανισμό και φυλάκιση. Το 1853, ενώ ήταν στη φυλακή, του φανερώθηκε η θεϊκή του αποστολή. Το 1863, εξόριστος στη Βαγδάτη, ο Μπαχάόλλα διακήρυξε δημόσια ότι αυτός είναι ο Υπεσχημένος που είχε αναγγείλει ο Μπαμπ και όλοι οι Προφύτες του παρελθόντος· ότι είναι ο φορέας ενός νέου μηνύματος από τον Θεό, ενός μηνύματος που στηριζόταν στις προγενέστερες θρησκείες του κόσμου, και ότι είχε ως σκοπό να οδηγήσει την ανθρωπότητα στο επόμενο μεγάλο στάδιο της κοινωνικής της ανάπτυξης: στο στάδιο της παγκόσμιας ενότητας. Καταδιώχθηκε κατ' επανάληψη από τη θρησκευτική ιεραρχία, η οποία και πέτυχε την εξορία του από τη Βαγδάτη στην Κωνσταντινούπολη, μετά στην Αδριανούπολη και τελικά στην Άκκα της Παλαιστίνης, όπου και έμεινε μέχρι το θάνατό του από φυσικά αίτια το 1892. Στον τόπο φυλάκισής του, που βρίσκεται κοντά στην Άκκα και συγκεκριμένα στο Μπάτζι απέναντι από το όρος

³ Για παράδειγμα, οι Πεντηκοστιανοί, ενώ σήμερα θεωρούνται ως μια από τις κυρίαρχες προτεσταντικές ομολογίες, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν ήταν παρά μια ανατρεπτική κίνηση ή αλλιώς μια «σέκτα» (Partridge: 19).

Κάρμηλος, αναπαύονται τα λείψανά του. Το μέρος αυτό αποτελεί για τους Μπαχά'ι τον πιο ιερό τόπο σε ολόκληρο τον κόσμο· ονομάζεται, χαρακτηριστικά, το «Ιερό Κατώφλι» (Sacred Threshold).

Κατά τη διάρκεια της ζωής του, ο Μπαχάολλα έγραψε αρκετά έργα, καθώς και πολλές επιστολές (γνωστές ως «Πινακίδες»⁴) ως απαντήσεις σε ερωτήσεις που του έθεταν οι οπαδοί του ή ως γράμματα που απηύθυνε σε διάφορους θρησκευτικούς και κοσμικούς ηγέτες της εποχής του. Τα σημαντικότερα έργα του θεωρούνται το *Κιτάμπ-ι-Ακντάς* (το *Ιερότερο Βιβλίο*), που περιέχει τους νόμους και τις κοινωνικές διατάξεις της νέας θρησκείας, το *Κιτάμπ-ι-Ικάν* (το *Βιβλίο της Βεβαιότητας*), που ασχολείται με θεολογικά ερωτήματα και παράλληλα εξηγεί το πως οι προφητείες της Βίβλου και του Κορανίου έχουν εκπληρωθεί πνευματικά και μεταφορικά και όχι κυριολεκτικά, τα *Απόκρυφα Λόγια*, μια σύμπτυξη των πνευματικών και ηθικών διδαχών του, καθώς και οι *Επτά Κοιλάδες*, το πιο σημαντικό από τα μυστικιστικά του κείμενα. Για πρώτη φορά τα ιερά κείμενα μιας θρησκείας υπάρχουν αυθεντικά γραμμένα από τον ιδρυτή της ή υπογεγραμμένα από αυτόν, μετά υπό υπαγόρευση⁵. Τα κείμενα του Μπαχάολλα, του Προδρόμου του, του Μπαμπ, και του γιου του Μπαχάολλα, του Αμπντόλ-Μπαχά, συγκροτούν το εκτεταμένο σώμα των ιερών Γραφών της Μπαχά'ι Πίστης, οι οποίες υπολογίζονται ότι είναι γύρω στους εκατό τόμους.

Ο Μπαχάολλα όρισε (στη *Βίβλο της Διαθήκης*) τον πρωτότοκο γιο του Αμπάς Εφέντι Αμπντ αλ-Μπαχά, ή αλλιώς Αμπντόλ-Μπαχά (1844-1921) (βλ. Παράρτημα, σελ. 93), που σημαίνει «ο Υπηρέτης του Μπαχά» (δηλαδή της Δόξας), ως διάδοχό του στην ηγεσία της Πίστης Μπαχά'ι και παράλληλα ως αυθεντικό ερμηνευτή των κειμένων του. Από ηλικία εννέα ετών, ο Αμπντόλ-Μπαχά συνόδευσε τον πατέρα του καθόλη την περίοδο της εξορίας του. Κατά τη διάρκεια της δράσης του, η Μπαχά'ι Πίστη εξαπλώθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Καναδά και την Ευρώπη. Απεβίωσε στη Χάιφα και είναι ενταφιασμένος στο ίδιο μαυσωλείο όπως και ο Μπαμπ, στο όρος Κάρμηλος. Στη *Διαθήκη*

⁴ Οι Έλληνες Μπαχά'ι αποδίδουν με τον όρο αυτό τη λέξη «Tablets». Παρόλο που δεν είναι εσφαλμένος –αν και κάπως αδόκιμος στα ελληνικά– νομίζω ότι είναι καλύτερο να αντικατασταθεί από τον όρο «Δέλτοι», μιας και πρόκειται για επιστολές με επίσημο χαρακτήρα. Το θέμα αυτό το συζήτησα με ορισμένα μέλη της κοινότητας, τα οποία έδειξαν ιδιαίτερα ικανοποιημένα.

⁵ Η άποψη αυτή προβάλλεται ιδιαίτερα από τους Μπαχά'ι, αν και θα πρέπει να σημειωθεί ότι τουλάχιστον ένα ακόμα θρήσκευμα μπορεί να προσαχθεί ως μαρτυρία υπέρ του αντιθέτου. Πρόκειται για τον Σικχισμό, όπου το ποιητικό έργο του ιδρυτή του, Γκουρού Νάνακ, καταγεγραμμένο από τον ίδιο, αποτελεί ένα σημαντικό τμήμα του ιερού βιβλίου *Αντι Γκρανθ* (βλ. Γιαννουλάτος 1992: 367· Shackle 2006: 217-218).

του, ο Αμπντόλ-Μπαχά όρισε τον εγγονό του, τον Σόγι-Εφέντι (1897-1957) (βλ. Παράρτημα, σελ. 94) ως «Φύλακα της Πίστης» και αυθεντικό ερμηνευτή των Μπαχά'ι Γραφών, προστατεύοντας έτσι την Πίστη από τη δημιουργία σχισμάτων και εξασφαλίζοντας τη διαρκή ενότητα των πιστών. Ο Σόγι-Εφέντι έγραψε μια ερμηνευτική ιστορία της Πίστης Μπαχά'ι υπό τον τίτλο *God Passes By* και μετέφρασε πολλά από τα κείμενα του Μπαχάολλα στα αγγλικά. Με τη καθοδήγηση του αναπτύχθηκε το διοικητικό σύστημα των Μπαχά'ι σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, ενώ η Πίστη εξαπλώθηκε σε όλα εκείνα τα μέρη του κόσμου όπου δεν υπήρχε ακόμα, μέσω της εκπόνησης συστηματικών σχεδίων διάδοσής της.

Το παγκόσμιο πνευματικό και διοικητικό κέντρο της Πίστης Μπαχά'ι βρίσκεται στην περιοχή της Χάιφα, στην Άκκα. Μετά το θάνατο του Σόγι-Εφέντι, υπήρξε μια μεταβατική περίοδος μέχρι το 1963, κατά την οποία τη διεύθυνση των ζητημάτων της Πίστης σε παγκόσμιο επίπεδο είχε αναλάβει μια ομάδα ατόμων τα οποία είχαν οριστεί από τον ίδιο τον Σόγι-Εφέντι και έφεραν τον τίτλο «Χέρια του Σκοπού του Θεού» (*Hands of the Cause of God*)⁶. Το 1963, σύμφωνα με τις γενικές αρχές που διακηρύχθηκαν από τον ίδιο τον Μπαχάολλα, εξελέγη ο *Παγκόσμιος Οίκος της Δικαιοσύνης* (ΠΟΔ). Πρόκειται για το ύπατο διοικητικό σώμα των Μπαχά'ι, το οποίο εκλέγεται κάθε πέντε χρόνια σε διεθνές επίπεδο από όλα τα *Εθνικά Πνευματικά Συμβούλια* (ΕΠΣ) σε ολόκληρο τον κόσμο. Ο ΠΟΔ κατευθύνει την εφαρμογή των διδασκαλιών του Μπαχάολλα στο πλαίσιο μιας εξελισσόμενης παγκόσμιας κοινότητας και έχει την εξουσία να νομοθετεί στα ζητήματα που δεν καλύπτονται ήδη από τις Γραφές. Οι αποφάσεις του φέρουν αυθεντία, αν και μπορούν να τροποποιηθούν ή να ανακληθούν από ένα επόμενο συμβούλιο του ΠΟΔ.

⁶ Ο θεσμός αυτός καθιερώθηκε από τον Μπαχάολλα, ο οποίος όρισε, μεταξύ του 1887 και 1890, τέσσερα άτομα που λειτουργούσαν ως διάυλος επικοινωνίας ανάμεσα σε εκείνον και τους Μπαχά'ι πιστούς στην Περσία. Ο Αμπντόλ-Μπαχά χρησιμοποίησε τον όρο ως τιμητικό τίτλο για σημαίνοντες Μπαχά'ι. Στη *Διαθήκη* του ο τελευταίος δίνει την εξουσία στον Σόγι-Εφέντι να ορίσει καινούργια άτομα ως «Χέρια του Σκοπού», τα οποία θα αναλάμβαναν τη διάδοση της Πίστης. Κατά την περίοδο της δράσης του Σόγι-Εφέντι ορίστηκαν πάνω από σαράντα άτομα ως «Χέρια του Σκοπού». Μετά τον θάνατό του δεν ορίστηκαν άλλοι Μπαχά'ι ως «Χέρια ως Σκόπου». Η ομάδα των «Χεριών του Σκοπού» αποφάσισε την πορεία της διακυβέρνησης της Πίστης να ανάλαβει ένα εννεαμελές εκλεγμένο σώμα –ο Παγκόσμιος Οίκος της Δικαιοσύνης– στον οποίο τα ίδια τα «Χέρια του Σκοπού» ζήτησαν να μην ψηφιστούν ως μέλη. Η οργάνωση της Πίστης υπό την καθοδήγηση των «Χεριών του Σκοπού» διήρκεσε μέχρι το 1963, χρονιά κατά την οποία εξελέγη το πρώτο συμβούλιο του Παγκόσμιου Οίκου της Δικαιοσύνης (Smith, 2002: 175-177).

Σε εθνικό επίπεδο, κάθε χρόνο οι Μπαχά'ι εκλέγουν αντιπροσώπους για την Εθνική Συνέλευση που εκλέγει το ΕΠΣ, το οποίο είναι υπεύθυνο για τη διαχείριση των υποθέσεων της Μπαχά'ι Πίστης σε ολόκληρη τη χώρα. Τέλος, σε τοπικό επίπεδο, η διοίκηση της Μπαχά'ι κοινότητας εξασφαλίζεται με την εκλογή του *Τοπικού Πνευματικού Συμβουλίου* (ΤΠΣ), που έχει στην αρμοδιότητά του όλα τα τοπικά θέματα της κοινότητας. Και στα τρία επίπεδα της μπαχά'ι διαχείρισης τα εκλεγμένα σώματα συγκροτούνται από εννέα μέλη, ενώ η λήψη αποφάσεων γίνεται με τη διαδικασία της λεγόμενης «συμβουλευτικής συζήτησης», κατά την οποία κάθε μέλος του εκλεγμένου σώματος έχει ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις αυτοέκφρασης. Η εκλογική διαδικασία γίνεται σε ατμόσφαιρα προσευχής, ενώ αποκλείει αυστηρά την υποβολή υποψηφιοτήτων και τις πάσης φύσεως εκστρατείες για αξιώματα. Τέλος, στις σχετικές διαδικασίες μπορούν να λάβουν μέρος όσοι είναι επίσημα δηλωμένοι Μπαχά'ι και είναι άνω των 21 ετών.

Οι θεμελιώδεις αρχές της Μπαχά'ι Πίστης που διακηρύχθηκαν από τον Μπαχάόλλα για τη σύγχρονη εποχή είναι οι ακόλουθες: α) *Η κοινή βάση όλων των θρησκειών*: ο Μπαχάόλλα διδάσκει ότι ο Θεός είναι απόλυτα υπερβατικός και ακατάληπτος, ενώ ο άνθρωπος δεν έχει καμία πρόσβαση στη γνώση της ύψιστης αυτής πραγματικότητας. Η μόνη γνώση που μπορούν να έχουν οι άνθρωποι είναι αυτή που αποκαλύπτεται από τους «Αγγελιαφόρους του Θεού», οι οποίοι ίδρυσαν τις μεγάλες θρησκείες της ανθρωπότητας. Επομένως, όλες οι μεγάλες θρησκείες του κόσμου έχουν αποκαλυφθεί από τον έναν Θεό, σε διαφορετικά μέρη και διαφορετικές εποχές, ανάλογα με τις εξελισσόμενες ανάγκες και ικανότητες των ανθρώπων. Όλες οι μεγάλες θρησκευτικές μορφές, όπως ο Αβραάμ, ο Κρίσνα, ο Μωυσής, ο Ζωροάστρης, ο Βούδας, ο Ιησούς, ο Μωάμεθ, αποτελούν τις αποκαλύψεις της θέλησης ενός και μοναδικού Θεού σε διαφορετικούς τόπους και διαφορετικές περιόδους της ανθρώπινης ιστορίας. Στις Γραφές των Μπαχά'ι αυτές οι μορφές ονομάζονται «Αποκαλύψεις» ή «Φανερώσεις του Θεού». Ο Θεός εξ αρχής στέλνει στον κόσμο τους «Αγγελιαφόρους» του, ασχέτως του εάν οι άνθρωποι έχουν απωλέσει τη γνώση σχετικά με το απώτατο παρελθόν. Το μήνυμα των «Αγγελιαφόρων του Θεού» αποτελεί τη μοναδική αλήθεια για την εποχή που εμφανίζονται, ενώ παράλληλα συνιστά μέρος της προοδευτικής και ατελεύτητης αποκάλυψης του Θεού. Ο Μπαχάόλλα ισχυρίζεται ότι είναι ο πλέον πρόσφατος στην αλυσίδα των «Αποκαλύψεων του Θεού» και ότι κομίζει το πληρέστερο θεϊκό μήνυμα για την εποχή μας. Επιπλέον, ισχυρίζεται ότι όλες οι Γραφές

των θρησκειών του κόσμου περιέχουν προφητείες για έναν μελλοντικό σωτήρα του κόσμου και ότι ο ίδιος αποτελεί την εκπλήρωση αυτών των προφητειών⁷.

β) *Η ενότητα της ανθρωπότητας*: η αρχή της παγκόσμιας ενότητας συνιστά τον άξονα των διδασκαλιών του Μπαχάολλα. Πρόκειται για το τελευταίο στάδιο στην εξέλιξη της ανθρωπότητας προς την ωριμότητά της και θα οικοδομηθεί πάνω στην ατομική επίγνωση αυτής της ενότητας ως κεντρική πνευματική αρχή της σύγχρονης ζωής. Προϋπόθεση για την παγκόσμια ειρήνη είναι η συνειδητοποίηση της ενότητας των ανθρώπων⁸.

γ) *Η ανεξάρτητη έρευνα της αλήθειας*: ο άνθρωπος θα πρέπει να ελευθερωθεί από κάθε προκατάληψη και τυφλή αποδοχή οποιασδήποτε πεποίθησης, την οποία έχει διδαχθεί από κάποιον άλλον, για να μπορέσει έτσι μόνος του να οδηγηθεί και να αναζητήσει την αλήθεια. Ο καθένας είναι προσωπικά υπεύθυνος για τη σχέση ανάμεσα στον εαυτό του και τον Θεό⁹.

δ) *Η εξάλειψη κάθε είδους προκαταλήψεων*: η πραγματική θεραπεία των προκαταλήψεων είναι η συνειδητοποίηση της ενότητας της ανθρωπότητας, η οποία θα έχει ως αποτέλεσμα το να αντιλαμβάνεται κανείς τον εαυτό του ως πολίτη του κόσμου. Στα κείμενα του Μπαχάολλα, η υποκείμενη και διήκουσα αυτή ενότητα παρομοιάζεται με το ανθρώπινο σώμα, το οποίο αποτελείται από σύνολα κυττάρων, όπου το καθένα από αυτά συνεισφέρει στο όλον και, παράλληλα, λαμβάνει από το όλον τα θρεπτικά του συστατικά, διατηρώντας συνάμα την ιδιαιτερότητά του¹⁰.

ε) *Η ισότητα ανδρών και γυναικών*: η ισότητα δικαιωμάτων ανάμεσα στα φύλα συνιστά βασικό παράγοντα στην επίτευξη της κοινωνικής αρμονίας. Η παγκόσμια ειρήνη θα εδραιωθεί μόνο όταν οι γυναίκες θεωρηθούν έμπρακτα πλήρως ισότιμες σε όλα τα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας¹¹. Μάλιστα, η εκπαίδευση των κοριτσιών προκρίνεται έναντι εκείνης των αγοριών, όταν τα οικονομικά μιας οικογένειας είναι περιορισμένα, διότι

⁷ Βλ. περισσότερες λεπτομέρειες, με αναφορές στις Μπαχά'ι Γραφές, Μπαχάολλα, 1992: 19-33· Αμπντόλ-Μπαχά, 1980: 8-42, 163-191.

⁸ Βλ. συνοπτικά Μπαχάολλα: 59-60 και αναλυτικότερα Αμπντόλ-Μπαχά, 1995: 127-129.

⁹ Βλ. Αμπντόλ-Μπαχά, 1995: 124-127.

¹⁰ Βλ. Αμπντόλ-Μπαχά, 1995: 135-139.

¹¹ Παρά τη γενική αρχή της ισότητας δικαιωμάτων ανάμεσα στα φύλα, οι γυναίκες δεν έχουν το δικαίωμα να εκλεγούν μέλη του Παγκόσμιου Οίκου Δικαιοσύνης. Ωστόσο, η παρουσία των γυναικών στις υπόλοιπες διαχειριστικές θέσεις, τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο, είναι υψηλή (Maneck, 2007: 110).

τα κορίτσια προορίζονται να γίνουν μητέρες και επομένως είναι οι πρώτοι παιδαγωγοί των παιδιών τους¹².

στ) *Η ουσιώδης αρμονία της επιστήμης και της θρησκείας*: ποτέ η αληθινή θρησκεία και η αληθινή επιστήμη δεν έχουν έρθει σε σύγκρουση. Είναι διαφορετικές όψεις της ίδιας αλήθειας¹³.

ζ) *Η παγκόσμια υποχρεωτική εκπαίδευση*: η γνώση είναι ένα από τα μεγαλύτερα δώρα του Θεού στον άνθρωπο και απαραίτητη στη σημερινή εποχή της ωρίμασης της ανθρωπότητας. Κάθε ανθρώπινο ον έχει αναφαίρετο δικαίωμα στη γνώση.

η) *Η καθιέρωση μιας παγκόσμιας βοηθητικής γλώσσας*: η δημιουργία ή η υιοθέτηση μιας παγκόσμιας γλώσσας από τις ήδη υπάρχουσες –παράλληλα με τη χρήση της μητρικής γλώσσας κάθε τόπου- συνιστά ένα από τα βήματα για τη θεμελίωση της παγκόσμιας ειρήνης, γκρεμίζοντας τα εμπόδια της παρανόησης μεταξύ των λαών.

Μερικές άλλες βασικές αρχές της Πίστης Μπαχά'ι είναι οι εξής: η κατάργηση των ακροτήτων του πλούτου και της φτώχειας, η ίδρυση ενός παγκόσμιου δικαστηρίου για την εκδίκαση διαφορών μεταξύ των εθνών, η εξύμνηση της δικαιοσύνης ως της αρχής που πρέπει να δεσπόζει στην ανθρώπινη κοινωνία, η εξύψωση της εργασίας που εκτελείται με πνεύμα υπηρεσίας ως ένα είδος λατρείας προς τον Θεό, η πνευματική λύση των οικονομικών προβλημάτων μέσα από τη συνειδητοποίηση ότι αποτελούν σύμπτωμα πνευματικής ασθένειας που σχετίζεται με τη διαφθορά και τον εγωισμό, η υπακοή στους νόμους της χώρας που διαμένει ο καθένας. Επιπλέον, απαγορεύεται η κατανάλωση αλκοόλ, αποθαρρύνεται το κάπνισμα, ενώ καταδικάζεται αυστηρά η χρήση ναρκωτικών ουσιών, η οποία μπορεί και να είναι λόγος για την αποπομπή ενός μέλους από την Κοινότητα.

Ο Μπαχά'ολλα διαβεβαιώνει ότι ο άνθρωπος ζει και μετά θάνατον ως πνευματική οντότητα (ψυχή) και συνεχίζει να προοδεύει σε άλλους πνευματικούς κόσμους, προεκτείνοντας έτσι την πορεία του προς τον έσχατο στόχο του, ο οποίος δεν είναι άλλο από την επανένωση με τον Θεό. Οι αναφορές πολλών θρησκειών στον Παράδεισο και την Κόλαση σε σχέση με τη μετά θάνατον ζωή θεωρούνται από τους Μπαχά'ι μεταφορικές, ότι εκφράζουν δηλαδή την εγγύτητα ή την απόσταση από τον Θεό. Υπ' αυτήν την έννοια, μπορεί κάποιος να βρίσκεται στον Παράδεισο ή στην Κόλαση ήδη από αυτήν τη ζωή.

Ο Μπαχά'ολλα έχει απαγορεύσει κάθε μορφή ιερατείου ή θρησκευτικής ηγεσίας μεταξύ των Μπαχά'ι. Όλοι οι Μπαχά'ι έχουν την υποχρέωση να ερευνούν την αλήθεια

¹² Βλ. πιο αναλυτικά Esslemont, 1986: 177-183.

¹³ Βλ. Αμπντόλ-Μπαχά, 1980: 154-155·Esslemont: 237-254.

μόνοι τους, μέσω της μελέτης των Γραφών και της προσευχής. Η απαγγελία μιας σύντομης προσευχής καθημερινά είναι υποχρεωτική για τους Μπαχά'ι. Γενικά, οι λατρευτικές πρακτικές τους είναι περιορισμένες. Συγκεκριμένα, διαθέτουν δικό τους ημερολόγιο, το οποίο χωρίζεται σε δεκαεννέα μήνες των δεκαεννέα ημερών. Οι μήνες φέρουν ονόματα αρετών με συμβολικό χαρακτήρα (π.χ. Μπαχά=Λαμπρότητα, Μασιγιάτ=Θέληση, κοκ.). Η διαδοχή των μηνών κάθε 19^η ημέρα σηματοδοτείται από μία συγκεκριμένη λατρευτική-εορταστική σύναξη, η οποία χωρίζεται σε τρεις φάσεις: τη λατρευτική (ανάγνωση των Γραφών), τη συμβουλευτική ή διαχειριστική (συζήτηση γύρω από ζητήματα της κοινότητας) και την κοινωνική (συμποσιασμός).

Κατά τη διάρκεια του έτους υπάρχουν και εορτές επετειακού χαρακτήρα που συνδέονται με τα ιδρυτικά πρόσωπα της Πίστης, όπως η γέννηση και ο θάνατος του Μπαχά'ι, καθώς και εορτές με συμβολικό περιεχόμενο, όπως για παράδειγμα η «Ημέρα των Θρησκειών». Για κάποιες εορτές, μάλιστα, ορίζεται συγκεκριμένη ώρα συγκέντρωσης. Επιπρόσθετα, υπάρχει και η Πρωτοχρονιά (Naw Rúz στα περσικά) των Μπαχά'ι την 21^η Μαρτίου, η οποία συμπίπτει με την εαρινή ισημερία, αστρονομικό φαινόμενο που διαθέτει για τους αυτούς τη δική του συμβολική σημασία. Τέλος, ο τελευταίος μήνας του έτους των μπαχά'ι είναι αφιερωμένος στη νηστεία, κατά το μουσουλμανικό πρότυπο, δηλαδή από την ανατολή μέχρι τη δύση του ηλίου. Πρόκειται για μια περίοδο πνευματικής ανανέωσης, που συμβολίζει την αποστασιοποίηση από τα πράγματα του κόσμου τούτου.

Αρκετές φορές κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα η Κοινότητα Μπαχά'ι αντιμετώπισε διώξεις σε μουσουλμανικές και κομμουνιστικές χώρες. Ο πλέον αμείλικτος διωγμός ξέσπασε στο Ιράν, το 1979, μετά την Ισλαμική Επανάσταση. Πολλοί Μπαχά'ι εκτελέστηκαν, ενώ άλλοι απήχθησαν και θεωρείται ότι και αυτοί εκτελέστηκαν. Αν και η παγκόσμια κατακραυγή κατόρθωσε να αποτρέψει μια γενοκτονία, η κυβέρνηση του Ιράν έχει αποδυθεί σε μια συστηματική προσπάθεια περιορισμού της εκεί κοινότητας των Μπαχά'ι.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η θρησκεία Μπαχά'ι θεωρείται η δεύτερη μετά τον Χριστιανισμό περισσότερο διαδεδομένη θρησκεία στον κόσμο, αριθμώντας πάνω από πέντε εκατομμύρια πιστούς σε περίπου 230 χώρες και ανεξάρτητες επικράτειες, ενώ τμήματα των Μπαχά'ι Γραφών έχουν μεταφραστεί σε περισσότερες από 800 γλώσσες και διαλέκτους, συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής γλώσσας. Σήμερα, η μεγαλύτερη κοινότητα βρίσκεται στην Ινδία, αλλά υπάρχουν και άλλες αρκετά μεγάλες κοινότητες στη Λατινική Αμερική, την Αφρική και τη Νοτιανατολική Ασία. Από το 1948, η Μπαχά'ι

Πίστη έχει επίσημη αντιπροσωπεία στην έδρα των Ηνωμένων Εθνών, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, ως μη κυβερνητικός οργανισμός χωρίς πολιτικούς στόχους (NGO). Επιπλέον, έχει γνωμοδοτικό καθεστώς στο Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο (ECOSOC) και στο Ταμείο Παιδιών των Ηνωμένων Εθνών (UNICEF), ενώ παράλληλα συνεργάζεται και με άλλους διεθνείς μη κυβερνητικούς οργανισμούς όσον αφορά ζητήματα περιβάλλοντος, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εκπαίδευσης¹⁴.

¹⁴ Μεγάλο μέρος των πληροφοριών μου στην ενότητα αυτή της Εισαγωγής προέρχεται, επίσης, από τα Momen, 2006: 421-434· Momen, 2002: 115-128, 130-135.

B) Η Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι στο Παρελθόν και στο Παρόν

Οι απαρχές της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι ανάγονται στα τέλη του 1927. Εκείνη την περίοδο επισκέφτηκε για πρώτη φορά την Ελλάδα, συγκεκριμένα την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, μία διακεκριμένη μπαχά'ι, η αμερικανίδα δημοσιογράφος Martha Root. Την παρουσία της στο ελληνικό κοινό μέσω δημοσιευμάτων στον τύπο και της διοργάνωσης ομιλιών είχε αναλάβει ένας γνωστός τότε δημοσιογράφος της «Βραδυνής», ονόματι Διονύσιος Δεβάρης. Αν και το όνομα του δεν αναφέρεται στην επιφυλλίδα της 7/1/1928 (βλ. Παράρτημα, σελ. 95), δηλώνεται στις αναφορές του αρχειακού υλικού της Κοινότητας. Μετά την πρώτη αυτή αναφορά στον τύπο, ακολουθούν και άλλες το 1934 και 1936, που αντιστοιχούν σε επόμενες επισκέψεις της Root στην Αθήνα, στη διάρκεια των οποίων συναντήθηκε με σημαίνουσες προσωπικότητες του πολιτικού και πνευματικού κόσμου –για παράδειγμα με τη σύζυγο του πρωθυπουργού Τσαλδάρη στις 4/5/1934 και με τον δήμαρχο της Αθήνας Κώστα Κοτζιά στις 17/5/1934– με σκοπό να τους παρουσιάσει την Πίστη Μπαχά'ι.

Από το αρχειακό υλικό προκύπτει ότι οι επαφές της Root με τον Δεβάρη ήταν ιδιαίτερα στενές. Το σημαντικό είναι ότι ο εν λόγω δημοσιογράφος μετέφρασε για πρώτη φορά στα ελληνικά ένα από τα γνωστότερα έργα για την Μπαχά'ι Πίστη, το οποίο κυκλοφόρησε στην Αθήνα το 1934 (βλ. Παράρτημα, σελ. 96). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι με αφορμή τη μετάφραση στα ελληνικά του συγκεκριμένου βιβλίου, μια ομάδα ελλήνων που αυτο-χαρακτηρίζονται «φίλοι των Μπαχά'ι διδασκαλιών» αποστέλλει ευχαριστήρια επιστολή στον ίδιο τον Σόγι-Εφέντι (βλ. Παράρτημα, σελ. 97) Το γεγονός της μετάφρασης, καθώς και άλλες πρωτοβουλίες του Δεβάρη, δείχνουν πως είναι πολύ πιθανόν να είχε ασπαστεί τη διδασκαλία της Πίστης Μπαχά'ι ή, έστω, να ήταν αυτό που οι Μπαχά'ι ονομάζουν «φίλος των Μπαχά'ι». Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, έχουμε να κάνουμε πιθανότατα με τον πρώτο έλληνα Μπαχά'ι (τέλη της δεκαετίας του 1920 και αρχές της δεκαετίας του 1930). Στην υπόθεση αυτή συνηγορούν τα άρθρα της Root τον Ιούλιο του 1934 και του ίδιου του Δεβάρη τον Σεπτέμβριο του 1934 που δημοσιεύθηκαν στο *The Bahá'í Magazine* (vol. 25, no. 4: 102-105 και vol. 25, no. 6: 170-171, αντίστοιχα) (βλ. Παράρτημα, σελ. 98-101 και 102-103, αντίστοιχα).

Στη συνέχεια επακολουθεί μία μεγάλη σχετικά περίοδος (περίπου 17 χρόνια) χωρίς πληροφορίες σχετικά με τους Μπαχά'ι στην Ελλάδα. Από τα μέσα του 1953 έρχονται στην

Ελλάδα οι πρώτοι Μπαχά'ι πιστοί ως σκαπανείς (pioneers)¹⁵. Συγκεκριμένα, εγκαθίστανται ο γερμανός Rolf Haug στην Κρήτη, η αμερικανίδα Elizabeth Bevan στη Ρόδο, το ανδρόγυνο Dwight και Carol Allen από την Αμερική και το ανδρόγυνο Amin και Sheila Banani περσικής και αμερικανικής καταγωγής, αντίστοιχα, στην Αθήνα. Σε αυτά τα έξι πρόσωπα αποδόθηκε από τον Σόγι-Εφέντι ο τιμητικός τίτλος του «Ιππότη του Μπαχά'ι» (Knights of Bahá'u'lláh) για τις δραστηριότητές τους με σκοπό τη διάδοση της Πίστης στην Ελλάδα. Ο τίτλος αυτός αποδόθηκε σε όλους εκείνους τους Μπαχά'ι που διέδωσαν την Πίστη στο χρονικό διάστημα 1953-1963¹⁶ σε επικράτειες στις οποίες ήταν ακόμα άγνωστη (Smith: 220). Από αυτούς τους αρχικούς σκαπανείς, σήμερα στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στην Κρήτη εξακολουθεί να παραμένει μόνο ο Rolf Haug.

Μετά από αυτούς τους πρώτους σκαπανείς, ακολουθούν και άλλοι μπαχά'ι σκαπανείς δυτικο-ευρωπαϊκής, αμερικανικής και περσικής καταγωγής, με σκοπό τη δημιουργία και την ενίσχυση τοπικών κοινοτήτων. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1950 αρκετοί Μπαχά'ι, είτε ως σκαπανείς είτε ως «περιοδεύοντες διδάσκαλοι» (travelling teachers), επισκέφθηκαν την Ελλάδα και παρέμειναν από λίγους μήνες μέχρι κάποια χρόνια. Από τα αρχεία προκύπτει ότι το σημαντικότερο πρόβλημα που αντιμετώπιζαν ήταν η ανανέωση της άδειας παραμονής τους, όπως επίσης και η ανέρευνση εργασίας. Για αυτούς τους λόγους αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα. Κάποιοι από αυτούς επέστρεφαν κατά καιρούς με το καθεστώς της τουριστικής βίζας. Ορισμένοι από τους Μπαχά'ι της εποχής εκείνης εκτιμούσαν ότι η δημόσια ισχύς της Εκκλησίας δυσχέραινε την ανανέωση της άδειας παραμονής τους. Οι εργασιακοί τομείς στους οποίους έβρισκαν

¹⁵ Ο όρος «σκαπανέας» καθιερώθηκε από τον Σόγι-Εφέντι για να δηλώσει εκείνους τους Μπαχά'ι πιστούς που με δική τους πρωτοβουλία μετακινούνται σε διαφορετικές χώρες με σκοπό τη διάδοση των Μπαχά'ι διδασκαλιών ή την ενίσχυση των τοπικών κοινοτήτων. Επομένως, η Πίστη Μπαχά'ι δεν διαδίδεται με ιεραποστόλους που αμείβονται, αλλά μέσω των ίδιων των Μπαχά'ι οι οποίοι στηρίζονται πρωτίστως στους δικούς τους οικονομικούς πόρους για την επιβίωσή τους στους καινούργιους τόπους διαμονής. Ενισχύονται οικονομικά από την τοπική κοινότητα μόνο εάν υπάρχει ανάγκη. Προτρέπονται να μαθαίνουν τις τοπικές γλώσσες των περιοχών προς τις οποίες μετακινούνται και από τις οποίες συνήθως αποχωρούν όταν έχει πια εδραιωθεί η Πίστη –εκτός εάν συντρέχουν άλλοι λόγοι, όπως για παράδειγμα προβλήματα με την άδεια παραμονής τους (Smith: 270).

¹⁶ Ο Σόγι-Εφέντι μερίμνησε μέσω δεκαετούς σχεδίου (Ten Year Crusade Plan) (1953-1963) για τη διάδοση της Πίστης σε περιοχές που δεν είχε ακόμα διαδοθεί. Στις περιοχές αυτές συμπεριλήφθηκε και η ελληνική επικράτεια (βλ. Smith: 271-272, 337).

απασχόληση σχετίζονταν με τη διδασκαλία, όπως για παράδειγμα τη διδασκαλία των μητρικών τους γλωσσών είτε ιδιωτικά είτε σε ινστιτούτα (για παράδειγμα στο Goethe Institute).

Από τη δεκαετία του 1960 και εξής, οικογένειες Μπαχά'ι, κυρίως Περσών, εγκαθίστανται στην Ελλάδα, οι οποίες πληθαίνουν προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 για πολιτικούς λόγους (εξαιτίας της Ισλαμικής Επανάστασης). Οι περισσότεροι από αυτούς ασχολήθηκαν με το εμπόριο. Την περίοδο αυτή η Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι σχεδόν διπλασιάστηκε. Ελάχιστοι, ωστόσο, από αυτούς τους Μπαχά'ι Πέρσες που ήρθαν στις αρχές της δεκαετίας του 1980 για πολιτικούς λόγους θα παραμείνουν στην Ελλάδα (το ελληνικό κράτος δεν τους αναγνώρισε τελικά ως πολιτικούς πρόσφυγες· για τα εν γένει προβλήματα που αντιμετώπισαν οι Μπαχά'ι περσικής καταγωγής, βλ. σχετικό έγγραφο στο Παράρτημα, σελ. 104). Η απομάκρυνσή τους από την Ελλάδα θα προκαλέσει την αιφνίδια μείωση του πληθυσμού της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι. Κατά τη δεκαετία του 1990, εγκαθίσταται στην Ελλάδα ένας μικρός αριθμός Μπαχά'ι περσικής καταγωγής κυρίως για οικονομικούς λόγους. Υπάρχουν, βέβαια, και οι περιπτώσεις Μπαχά'ι ετερόκλητης καταγωγής –κυρίως γυναικών– που εγκαθίστανται στην Ελλάδα λόγω συζυγίας. Τέλος, την τελευταία δεκαετία έχουν προστεθεί και ορισμένα άτομα βαλκανικής και ανατολικοευρωπαϊκής καταγωγής, τα οποία, κατά κύριο λόγο, έχουν ασπαστεί την Πίστη στις χώρες καταγωγής τους. Σήμερα τα εγγεγραμμένα μέλη της Κοινότητας αριθμούν περί τα 300 άτομα, εκ των οποίων τα ελληνικής καταγωγής αποτελούν ελαφρώς τη μειοψηφία σε σχέση με τους μη ελληνικής καταγωγής. Οι περισσότεροι είναι περσικής και δυτικοευρωπαϊκής καταγωγής.

Το πρώτο ΕΠΣ στην Ελλάδα συγκροτείται τον Απρίλιο του 1977. Μέχρι τότε μόνο ΤΠΣ είχαν συγκροτηθεί. Το γεγονός αυτό χαιρετίζεται από τον ΠΟΔ με μια ενθουσιώδη επιστολή που κάνει λόγο για την Ελλάδα ως το λίκνο του δυτικού πολιτισμού που θα συμβάλει λαμπρώς στον μελλοντικό παγκόσμιο πολιτισμό, δηλαδή στην εμπέδωση του μηνύματος του Μπαχά'ι παγκοσμίως.

Η έκταση και η ένταση των δραστηριοτήτων της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι ποικίλλει από περίοδο σε περίοδο. Στα πρώτα χρόνια της Κοινότητας και μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970, οι οδηγίες του ΠΟΔ προς τους Μπαχά'ι που κατοικούσαν στην Ελλάδα συμβουλεύουν για προσεκτικές κινήσεις οι οποίες δεν θα προκαλούν τις αρχές. Το γεγονός ότι η ελληνική νομοθεσία απαγορεύει τον προσηλυτισμό τονίζεται ιδιαίτερα και πολύ συχνά στις επιστολές του ΠΟΔ προς την Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι. Για το λόγο

αυτόν, συνιστάται στους Μπαχά'ι να μιλούν για την Πίστη τους μόνο εφόσον ερωτηθούν από κάποιον που ενδιαφέρεται να μάθει. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ακόμα και μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970 ο ΠΟΔ είχε ορίσει οι Έλληνες που γίνονται Μπαχά'ι στην Ελλάδα να μην αναγράφονται επισήμως ως μέλη της Κοινότητας, γεγονός που τους απέκλειε στην πράξη από τα όποια διαχειριστικά τους δικαιώματα. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αποδοθεί στο δικτατορικό και μετα-δικτατορικό καθεστώς της Ελλάδας σχετικά με τα ζητήματα θρησκευτικών ελευθεριών. Στο πλαίσιο αυτό, οι Έλληνες που ασπάζονταν την Πίστη, αν και όφειλαν να απέχουν από τα μυστήρια της Ορθόδοξης Εκκλησίας, επιτρεπόταν να βαπτίζουν τα παιδιά τους –πρακτική απαραίτητη για την ονοματοδοσία μέχρι το και το 1983¹⁷ – προκειμένου να μην έρχονται σε σύγκρουση με τους νόμους του κράτους. Παρόλα αυτά, ένας σκαπανέας έπρεπε απαραίτητως να δηλώνει ότι είναι Μπαχά'ι, ενώ ένας Έλληνας πολίτης θα δήλωνε Μπαχά'ι αναλόγως των περιστάσεων.

Ο επίσημος χώρος σύναξης της Κοινότητας (Haziratu'l-Quds) αλλάζει από περίοδο σε περίοδο. Το 1975 ένας Πέρσης σκαπανέας δώρισε το διαμέρισμά του στο Γαλάτσι στην Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για κάποιο διάστημα ως τόπος συναντήσεων. Σύντομα, ο ίδιος το αντικατέστησε με ένα μεγαλύτερο διαμέρισμα, καταλληλότερο για τις ανάγκες της κοινότητας. Σήμερα, η Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι διαθέτει το δικό της χώρο, το Κέντρο Μπαχά'ι, που βρίσκεται σε ένα ιδιόκτητο και αρκετά ευρύχωρο ισόγειο διαμέρισμα στην οδό Κύπρου 26B στην Αθήνα. Ο χώρος αυτός στεγάζει τη γραμματεία, το αρχείο, τη βιβλιοθήκη (βλ. Παράρτημα, σελ. 105), την αίθουσα προσευχής και την αίθουσα συνεδριάσεων του ΕΠΣ.

Το Κέντρο Μπαχά'ι διακοσμείται με φωτογραφίες ή πίνακες που έχουν ως θέμα τους οκτώ Μπαχά'ι ναούς (houses of worship) (βλ. τον πίνακα με το μπαχά'ι ναό στο Νέο Δελχί στο Παράρτημα, σελ. 106) που υπάρχουν στον κόσμο, με κάδρα που περιέχουν τα γραμματόσημα που έχουν κατά καιρούς εκδώσει διάφορα κράτη με θέμα την Μπαχά'ι Θρησκεία, με πορτρέτα¹⁸ του Αμπντόλ-Μπαχά και του Σόγι-Εφέντι, καθώς και με αφίσες

¹⁷ Αν και ο νόμος 344 του 1976 εισήγαγε τη διάκριση της ονοματοδοσίας από τη βάπτιση ή το ανάλογό της για άλλες θρησκευτικές ομάδες, έτσι ώστε η βάπτιση να μην είναι απαραίτητη για την εγγραφή στο ληξιαρχείο, στην πράξη σπάνια γινόταν αυτό. Με το νόμο του 1983 απαιτείται η άμεση εγγραφή στο ληξιαρχείο χωρίς κάποιο συγκεκριμένο όνομα (Hirschon, 2007: 214-217).

¹⁸ Η απεικόνιση του Μπαχά'ολλα δεν επιτρέπεται ως ένδειξη σεβασμού στην ιερότητά του. Σύμφωνα με τους πληροφορητές μου, διασώζεται μια φωτογραφία διαβατηρίου του, η οποία φυλάσσεται στη Χάιφα. Γενικά, η Μπαχά'ι Πίστη είναι μια κατά κανόνα ανεικονική θρησκεία. Οι συμβολικές ή μεταφορικές απεικονίσεις δεν

εναντίον του ρατσισμού ή υπέρ της ειρήνης και της ενότητας της ανθρωπότητας. Στο Κέντρο Μπαχά'ι κατά κανόνα πραγματοποιούνται οι λατρευτικές συναντήσεις των μελών της Κοινότητας που βρίσκονται γύρω από το κέντρο της Αθήνας. Τα μέλη που κατοικούν στα προάστια των Αθηνών συγκεντρώνονται συχνά στους ιδιωτικούς τους χώρους.

Η Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι ως μη κυβερνητική οργάνωση παρουσιάζει έντονη κοινωνική δραστηριότητα σε fora για ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων –με ιδιαίτερη αναφορά στο Ιράν– για ζητήματα προώθησης της παγκόσμιας ειρήνης (παραβρέθηκα στη φετινή διοργάνωση «Money & Show» που έλαβε χώρα τον Φεβρουάριο του 2008 στην «Αίγλη» Ζαππείου και στο πλαίσιο της οποίας υπήρχε αφιέρωμα με θέμα «Για έναν Πολιτισμό Ειρήνης», για ζητήματα δικαιωμάτων της γυναίκας, καθώς και για ζητήματα ρατσισμού. Ανάλογες δραστηριότητες και, μάλιστα, με περισσότερο θεσμικό χαρακτήρα, έχουν σημειωθεί και στο παρελθόν. Ενδεικτικά αναφέρω την πράξη παράδοσης μηνύματος ειρήνης το 1985 στον τότε πρωθυπουργό της Ελλάδας Ανδρέα Παπανδρέου και σε άλλους εκπροσώπους πολιτικών κομμάτων, στο πλαίσιο διεθνούς συνάντησης στο «Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας» με θέμα την προώθηση της παγκόσμιας ειρήνης (Βλ. το υλικό που περιλαμβάνεται στον 3^ο φάκελο του Ιστορικού Αρχείου της Κοινότητας). Επίσης, η Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι διαθέτει τον δικό της εκδοτικό οίκο, τις «Εκδόσεις Αηδόνι», ο οποίος εκδίδει σε ελληνική μετάφραση κείμενα που σχετίζονται με τις Μπαχά'ι Γραφές ή γενικότερα βιβλία που αναφέρονται στην Μπαχά'ι Πίστη.

Τέλος, θα πρέπει κανείς να αναφερθεί σε δύο από τις πλέον σημαντικές δραστηριότητες της Κοινότητας, οι οποίες μάλιστα χαρακτηρίζονται από μία κανονικότητα και σταθερότητα τα τελευταία είκοσι, τουλάχιστον, χρόνια. Η πρώτη αφορά στα Summer Schools (βλ. στιγμιότυπο από το Summer School του 1977 στο Παράρτημα, σελ. 107). Πρόκειται για ετήσιες διεθνείς συναντήσεις διάρκειας μιας εβδομάδας των Μπαχά'ι – καθώς και όσων άλλων το επιθυμούν– στην Ελλάδα, με σκοπό τη σύσφιξη των μεταξύ τους σχέσεων και τη διερεύνηση διαφόρων θεμάτων της Πίστης Μπαχά'ι. Τα Summer Schools περιλαμβάνουν σειρές ομιλιών, κύκλους μελέτης των Γραφών, δημιουργικά εργαστήρια και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και, βεβαίως, κοινή προσευχή. Παραπλεύρως προς τα Summer Schools λειτούργησαν για κάποιο διάστημα και Spring Schools για παιδιά, τόσο Μπαχά'ι όσο και μη Μπαχά'ι οικογενειών.

επιτρέπονται. Κάποιες φορές το αστέρι με τις εννιά άκρες χρησιμοποιείται ως διακοσμητικό μοτίβο. Το 9 θεωρείται ο αριθμός της ενότητας και της πληρότητας (Smith: 193, 261).

Η δεύτερη δραστηριότητα αποτελεί στην ουσία μία δέσμη ομόλογων δραστηριοτήτων που οι Μπαχά'ι τις χαρακτηρίζουν ως «Κύκλους Μελέτης», οι οποίοι είναι ανοιχτοί και στους μη Μπαχά'ι. Πρόκειται α) για συναντήσεις δημιουργικής απασχόλησης που απευθύνονται σε παιδιά ηλικίας 6 έως 10 ετών και μέσω των οποίων επιδιώκεται η εξοικείωσή τους με βασικές αρχές τις Πίστης Μπαχά'ι, β) για συναντήσεις προβληματισμού με εφήβους ηλικίας 11 έως 14 ετών, οι οποίες ενδιαφέρονται κυρίως για την εμπέδωση ορισμένων βασικών ηθικών και κοινωνικών αξιών-αρετών, γ) για τους καθαυτό «Κύκλους Μελέτης», που είναι αφιερωμένοι σε μία συστηματικά σχεδιασμένη μελέτη των Μπαχά'ι Γραφών, δομημένη κατά θεματικές και επίπεδα και, τέλος, δ) σε συναντήσεις προσευχής και ανάγνωσης των Γραφών που έχουν οιονεί λατρευτικό χαρακτήρα.

Γ) Ζητήματα Μεθοδολογίας – Η παρουσία μου στην Κοινότητα

Η επιτόπια έρευνά μου διήρκησε έξι μήνες, από τον Φεβρουάριο μέχρι και τον Ιούλιο του 2008. Πριν την περίοδο αυτήν είχα ορισμένες φιλικές συναντήσεις με τους δύο βασικούς μου πληροφορητές, τον Σωκράτη και τη Σιρίν. Στην έρευνά μου ακολούθησα κυρίως μια ποιοτική μέθοδο προσέγγισης. Συγκεκριμένα, στις συνεντεύξεις μου –οι οποίες έχουν μαγνητοφωνηθεί– είχα ένα πλάνο (interview-schedule) ερωτημάτων που με βοηθούσε περισσότερο να οργανώνω τη συζήτηση, αλλά σε καμία περίπτωση δεν λειτούργησε περιοριστικά. Συχνά, στις συνεντεύξεις εθίγησαν ζητήματα που δεν άπτονται των άμεσων ενδιαφερόντων της παρούσας έρευνας (για παράδειγμα, ζητήματα αμιγώς θεολογικού περιεχομένου), τα οποία όμως σε πλείστες όσες περιπτώσεις πρόσφεραν γνωσιακά πλαίσια που με βοήθησαν να καταλάβω καλύτερα τις πληροφορίες που συνιστούν τον κορμό της έρευνάς μου. Βασικός μου σκοπός ήταν, μέσα από τις βιογραφίες και τα ιστορικά ζωής των πληροφορητών μου, να κατανοήσω τις σημασίες και τα νοήματα που οι ίδιοι αποδίδουν στην πραγματικότητα της Πίστης τους. Στην προσπάθειά μου αυτή ακολούθησα ως πλέον ενδεδειγμένο τον μεθοδολογικό συνδυασμό της «ημικής» και «ητικής» ανάλυσης (βλ. Γκέφου-Μαδιανού, 1999: 78-79).

Το ενδιαφέρον μου δεν εστιάστηκε σε κάποιο δείγμα της Κοινότητας που εκ των προτέρων θεώρησα αντιπροσωπευτικό, αλλά στράφηκε σε ολόκληρη την Κοινότητα (βλ. στιγμιότυπο στο Κέντρο Μπαχά'ι στο Παράρτημα, σελ. 108). Με άλλα λόγια, οι επαφές και οι συναντήσεις μου δεν περιορίστηκαν στα άτομα που εντέλει επέλεξα για συνέντευξη, αλλά προσπάθησα να συναναστρέφομαι και άλλα μέλη της ευρύτερης κοινότητας, τόσο Μπαχά'ι όσο και «φίλους των Μπαχά'ι»¹⁹. Τα άτομα τελικά από τα οποία ζήτησα να λάβω συνέντευξη ήταν εκείνα κυρίως που θεώρησα ότι ήταν σημαντικά για την πορεία της

¹⁹ Οι λατρευτικές και κοινωνικές συνάξεις των Μπαχά'ι είναι ανοιχτές σε μια αναλογικά μεγάλη, θα έλεγα, ομάδα, τους λεγόμενους «φίλους των Μπαχά'ι». Ο όρος χρησιμοποιείται από τους ίδιους τους Μπαχά'ι για να δηλώσει εκείνα τα άτομα που ενώ δεν έχουν επίσημα ομολογήσει μια κάποια πίστη στη διδασκαλία των Μπαχά'ι, στην πράξη αποδέχονται το περιεχόμενο των Μπαχά'ι διδασκαλιών. Οι «φίλοι των Μπαχά'ι» αποτελούν οργανικό κομμάτι των δραστηριοτήτων της Κοινότητας, με μόνη εξαίρεση τις συγκεντρώσεις που έχουν οικονομικο-διαχειριστικό χαρακτήρα και τις συνάξεις εορτασμού των 19 ημερών. Η ρευστότητα των ορίων ανάμεσα σε Μπαχά'ι και σε «φίλους των Μπαχά'ι» δεν ενοχλεί κανέναν στην Κοινότητα. Αντίθετα, θεωρείται φυσική, καθώς και παράγοντας εμπλουτισμού και ζωντάνιας για την ίδια την Κοινότητα. Η ομάδα αυτή με απασχόλησε ακροθιγώς στο εθνογραφικό πεδίο και, μάλιστα, στην προβληματική της μεταστροφής. Η συγκεκριμένη ομάδα θεωρώ ότι εμπλουτίζει την τυπολογία της μεταστροφής, καθώς συνιστά μια ιδιότυπη μορφή μεταστροφής, η οποία για ποικίλους λόγους παραμένει ανολοκλήρωτη.

Κοινότητας και με τα οποία είχα ήδη αναπτύξει μία καλή σχέση. Υπάρχουν, όμως, και περιπτώσεις συνεντεύξεων, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν μετά από διαμεσολάβηση του Σωκράτη. Πρόκειται για άτομα που είτε διαμένουν εκτός Αθηνών (συγκεκριμένα στην Κρήτη και τη Ρόδο), είτε δεν είχε συμπέσει να συναντηθούμε σε κάποια σύναξη, καθώς και για άτομα που μου πρότειναν ο Σωκράτης και η Σιρίν, επειδή θεώρησαν ότι παρουσίαζαν ενδιαφέρον για την τάδε ή τη δείνα πτυχή της έρευνάς μου²⁰.

Σχεδόν οι μισές από τις συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στον ιδιωτικό χώρο των πληροφορητών μου (στο σύνολο 11). Από τις υπόλοιπες, μία πραγματοποιήθηκε στο Κέντρο Μπαχά'ι, μια άλλη στον επαγγελματικό χώρο του συνεντευξιαζόμενου και πέντε σε διάφορους δημόσιους χώρους (στο σύνολο 7). Ακόμα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι μία συνέντευξη πραγματοποιήθηκε μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου με την αποστολή ερωτηματολογίου, καθώς δεν κατέστη δυνατή η κατ' ιδίαν συνάντηση λόγω απόστασης (η πληροφορήτρια κατοικεί στη Ρόδο). Στις περιπτώσεις που η συνέντευξη αφορούσε κάποιο ανδρόγυνο, τα ερωτήματα διατυπώνονταν παρουσία και των δύο. Η διάρκεια των συνεντεύξεων κυμάνθηκε από μία έως τρεισήμισι ή και περισσότερες ώρες. Δύο από τις συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σχεδόν εξ ολοκλήρου στα αγγλικά, ενώ στις άλλες, ανάλογα με την περίπτωση, η χρήση της αγγλικής ήταν από περιορισμένη έως εκτενής. Γενικότερα, η χρήση των αγγλικών ήταν συνήθης και συχνή στις συναντήσεις μου με τους Μπαχά'ι.

Η χρήση μαγνητοφώνου, σε κάποιες περιπτώσεις, ένιωσα ότι λειτουργούσε «παρεμβατικά»· προκαλούσε διστακτικότητα, ιδιαίτερα στην αρχή της συνέντευξης μέχρι να αποκτήσει η συζήτηση τη ροή της. Μάλιστα, σε μια περίπτωση, μου ζητήθηκε δύο φορές να διακόψω την ηχογράφηση προκειμένου να συνεχίσει να μιλάει ο πληροφορητής (η μία αφορούσε πολύ προσωπικά του δεδομένα, ενώ η άλλη ευαίσθητα ζητήματα πολιτικής υφής). Οι συνεντευξιαζόμενοι ανήκουν σ' ένα φάσμα ηλικιών από 30 μέχρι 82 ετών. Πρόκειται για άτομα ανώτατης μόρφωσης, τα περισσότερα με σχετική ή αρκετή οικονομική άνεση. Το ποσοστό της άρνησης από τα μέλη της Κοινότητας να παραχωρήσουν συνέντευξη ήταν σχεδόν μηδενικό. Συγκεκριμένα, μόνο μια περίπτωση τελικά αρνήθηκε. Αντίθετα, θα πρέπει να σημειωθεί, ότι η ανταπόκρισή τους, και στις 19 περιπτώσεις, ήταν άμεση και αβίαστη. Τα ονόματα που αναφέρονται είναι τα πραγματικά

²⁰ Γενικά για τον τρόπο που κινήθηκα όσον αφορά τόσο τις επαφές μου με πληροφορητές όσο και τη συνολικότερη συναναστροφή μου στους κόλπους της Κοινότητας, έλαβα υπόψη μου τις κατευθυντήριες γραμμές που περιγράφονται στα Howard, 1989: 44-61· Kottak, 1994: 22-35· Γκέφου- Μαδιανού: 266-282.

των πληροφορητών. Για τη χρησιμοποίησή του ρώτησα τον καθένα προσωπικά. Συμφώνησαν όλοι ή ακριβέστερα το θεωρούσαν φυσικό, σε βαθμό μάλιστα που δεν καταλάβαιναν ακριβώς τον λόγο που τους ρωτούσα κάτι τέτοιο.

Στην έρευνά μου μελέτησα και το Ιστορικό Αρχείο της Κοινότητας (βλ. Παράρτημα, σελ. 109), τα οποία καλύπτουν την περίοδο από το 1908²¹ έως το 1986 και είναι κατανεμημένα σε τρεις φακέλους (1^{ος} φάκελος: 1908-1974, 2^{ος} φάκελος 1974-1979, 3^{ος} φάκελος 1979-1986). Το αρχειακό υλικό περιλαμβάνει τα εξής στοιχεία: α) επιστολές, β) επίσημα έγγραφα, γ) αναφορές-περιλήψεις της «Ιστορικής Επιτροπής» (History Committee)²², δ) φωτογραφίες και ε) ετερόκλητο γραπτό υλικό (ποιήματα, αφηγήσεις, αποσπάσματα από τις Γραφές Μπαχά'ι, κ.ά.). Οι επιστολές περιλαμβάνουν επιστολές μεταξύ ιδιωτών Μπαχά'ι, επιστολές μεταξύ του ΠΟΔ και της «Ιστορικής Επιτροπής» και, τέλος, επιστολές διαφόρων ΕΠΣ και της «Ιστορικής Επιτροπής». Τα επίσημα έγγραφα περιλαμβάνουν αποφάσεις του ΠΟΔ επί διαφόρων θεμάτων που αφορούν την Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι, συναφείς αποφάσεις διαφόρων ΕΠΣ, καθώς και ελληνικά νομικά έγγραφα. Οι αναφορές-περιλήψεις της «Ιστορικής Επιτροπής» αποτελούν σύντομες και συστηματικές καταγραφές των ιστορικών πληροφοριών που συνέλεγε και επεξεργαζόταν, η εν λόγω επιτροπή. Σε αυτό το υλικό καταγράφονται εξατομικευμένες πληροφορίες που αφορούν τα μέλη της Κοινότητας –όπως δηλώσεις Ελλήνων ότι αποδέχονται την Πίστη Μπαχά'ι, γάμοι, γεννήσεις, θάνατοι, ζητήματα σπουδών, αλλαγές στον τόπο διαμονής, επισκέψεις άλλων μπαχά'ι στην Ελλάδα κ.ά. Το υλικό αυτό διακόπτει επανειλημμένα τη ροή των επιστολών και των εγγράφων και καταλαμβάνει αναλογικά το μεγαλύτερο μέρος του αρχείου.

Για την πρόσβαση μου στο αρχειακό υλικό ζήτησα με επιστολή μου την άδεια από το ΕΠΣ, το οποίο και πρόθυμα ανταποκρίθηκε στο αίτημά μου εγγράφως²³ (βλ. Παράρτημα, σελ. 110). Τα αρχεία σχεδόν στο σύνολο τους είναι γραμμένα στα αγγλικά.

²¹ Το 1908, σύμφωνα με το υλικό του 1^{ου} φακέλου, ο Αμπντόλ-Μπαχά ενθάρρυνε την Aurelia Bethlen, αμερικανίδα μπαχά'ι ουγγρικής καταγωγής, όσον αφορά την απόφασή της να διαδώσει την Πίστη προς Ανατολάς, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας. Παραμένει, εντούτοις, ασαφές το εάν όντως η Bethlen επισκέφτηκε την Ελλάδα σε κάποιο από τα προς Ανατολάς ταξίδια της (1911 και 1915).

²² Συγκροτήθηκε το 1984 από το ΕΠΣ και τον συντονισμό των δραστηριοτήτων του ανέλαβε η κα Arline Bogie.

²³ Στην απάντησή του το ΕΠΣ μου επιτρέπει επισήμως να παρευρίσκομαι και στις λατρευτικές συνάξεις της Κοινότητας, κάτι το οποίο στην πράξη ίσχυε εξ αρχής. Για την περίπτωση του εορτασμού των 19 ημερών, θεώρησα σκόπιμο και πρέπει να ζητήσω ειδική άδεια, η οποία και μου δόθηκε.

Μόνο ορισμένα νομικά έγγραφα –όπως για παράδειγμα συμβόλαια αγοράς ακινήτων– είναι στο πρωτότυπο ελληνικό, αλλά και αυτά παρατίθενται μεταφρασμένα στα αγγλικά. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το αρχειακό υλικό, σε πολλές περιπτώσεις, περιέχει λιγοστές πληροφορίες, σε αρκετές εμφανίζει κενά, ενώ σε κάποιες παρουσιάζει αντιφάσεις. Γενικά, το συγκεκριμένο αρχειακό υλικό δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι είναι οργανωμένο επί τη βάση σύγχρονων αρχειονομικών κριτηρίων.

Τέλος, στην έρευνά μου το μεγαλύτερο μέρος κατέλαβε η συμμετοχική παρατήρηση στα δρώμενα της λατρευτικής και κοινωνικής ζωής της Κοινότητας²⁴. Σε όλες τις συνάξεις που παραβρέθηκα, και οι οποίες έλαβαν χώρα στο Κέντρο Μπαχά'ι, άνδρες και γυναίκες (με σαφώς περισσότερες τις γυναίκες) καταλαμβάνουν θέσεις που σχηματίζουν κύκλο. Ως εκ τούτου, οι πάντες βλέπουν τους πάντες κατά πρόσωπο. Σε διάφορα σημεία της αίθουσας προσευχής ή μελέτης των ιερών Γραφών –χώρος λιτός και απέρिटτος– υπάρχουν αναμμένα κεριά και βάζα με λουλούδια, ενώ πάντα υπάρχει μουσική υπόκρουση (βλ. στιγμιότυπο μετά την ολοκλήρωση μιας λατρευτικής σύναξης στο Παράρτημα, σελ. 111). Σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, η μουσική καταλαμβάνει περισσότερο χρόνο από όσο η προσευχή και η ανάγνωση, επιτρέποντας έτσι στους παρευρισκόμενους να εκμεταλλευτούν τα μουσικά «διαλείμματα» για χαλάρωση, περισυλλογή και αυτοεξέταση. Επομένως, ο χώρος των συνάξεων δεν είναι ιερός καθεαυτόν, αλλά καθίσταται τέτοιος χάρη στη διαμεσολάβηση της ανθρώπινης πράξης: κύκλος, φλόγα, σιωπή, «ατμοσφαιρική» μουσική, εναλλαγή αναγνωσμάτων.

Δεν υπάρχει διαχωρισμός «μυημένων» στην πίστη και «μη μυημένων». Όλοι οι παρευρισκόμενοι μπορούν να συμμετέχουν με κάποιον τρόπο στις συνάξεις αυτές. Για παράδειγμα, κάποιες φορές μου έδωσαν να διαβάσω μικρά αποσπάσματα από τις Μπαχά'ι Γραφές. Για τις λατρευτικές συνάξεις, κάποιοι Μπαχά'ι επιφορτίζονται με την επιλογή και ενίοτε αποκλειστική ανάγνωση εκ μέρους τους αποσπασμάτων από τις Μπαχά'ι Γραφές που αναφέρονται σε μια συγκεκριμένη θεματική, όπως για παράδειγμα αγάπη, ειρήνη, ενότητα. Η διάρκεια του λατρευτικού αυτού μέρους διαρκεί περίπου στα 20 λεπτά. Ένας από τους παρευρισκόμενους Μπαχά'ι προλογίζει πολύ σύντομα τη σύναξη. Συνήθως, μετά από κάθε λατρευτική σύναξη, υπάρχει χρόνος για να διατυπώσει ο καθένας ελεύθερα τις σκέψεις και τα συναισθήματά του, ενώ η όλη «εκδήλωση» ολοκληρώνεται με συμποσιασμό. Είναι χαρακτηριστική η παρατήρηση των πληροφορητών μου, ότι «για τους

²⁴ Όσον αφορά τη γενικότερη πληροφόρησή μου για την Πίστη Μπαχά'ι ήταν σ' ένα βαθμό αναγκαίο να μελετήσω τμήμα των Μπαχά'ι Γραφών.

Μπαχά'ι υπάρχει τροφή για το πνεύμα και τροφή για το σώμα» –με την έμφαση, πολλές φορές, να δίνεται στην υλική τροφή. Σημειώτεον, ακόμα, ότι σε όλες τις συνάξεις που έχω παρακολουθήσει (με μόνη εξαίρεση τον εορτασμό της Πρωτοχρονιάς) είναι αισθητή η απουσία των παιδιών, ακόμα και στα πιο χαλαρά εξ επόψεως τελετουργικής Sunday Brunches, τα οποία πραγματοποιούνται κατά κανόνα στον ιδιωτικό χώρο κάποιου μέλους της Κοινότητας.

Το ίδιο τυπικό της εναλλαγής μουσικής και αναγνωσμάτων και της διάταξης σε κύκλο ακολουθείται και στον εορτασμό των 19 ημερών, στον οποίο παραβρέθηκα μόνο μια φορά στο Κέντρο Μπαχά'ι, μετά από άδεια του ΤΠΣ της Αθήνας. Στον εορτασμό των 19 ημερών συμμετέχουν μόνο οι Μπαχά'ι πιστοί, ενώ οι μη Μπαχά'ι παρευρίσκονται σε ειδικές περιπτώσεις και μόνο στο πρώτο και τρίτο μέρος της σύναξης, δηλαδή στο πνευματικό (διάρκειας 20 λεπτών) και το κοινωνικό μέρος, που αφορά την προσευχή/ανάγνωση των Γραφών και τον συμποσιασμό, αντίστοιχα. Στο δεύτερο μέρος, στο διοικητικό ή διαχειριστικό, μετακινήθηκα σε άλλο δωμάτιο. Στη λατρευτική αυτή σύναξη ο αριθμός των παρευρισκομένων ήταν μικρότερος (συγκεκριμένα 16 άτομα) εν συγκρίσει προς τις υπόλοιπες λατρευτικές συνάξεις και τα Sunday Brunches (γύρω στα 20-30 άτομα). Η ατμόσφαιρα ήταν περισσότερο ιεροπρεπής, γεγονός που αποτυπωνόταν και στη σωματική στάση των πιστών: σφιγμένα κορμιά ή σε ρυθμική κίνηση αυτοσυγκέντρωσης, σκυμμένα κεφάλια σε στάση ευλαβείας, κλειστά μάτια. Επίσης, μία μπαχά'ι ουαλικής καταγωγής έπαιξε λύρα και τραγούδησε μαζί με μία άλλη, περσικής-βρετανικής καταγωγής, ένα θρησκευτικό άσμα στα αγγλικά.

Στη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου, είχα την ευκαιρία να παραβρεθώ και στον εορτασμό της Πρωτοχρονιάς. Φέτος ο εν λόγω εορτασμός έλαβε χώρα σε ένα κέντρο συνεστιάσεων, το Athens View, στο Γαλάτσι. Συμμετείχαν γύρω στα 120 άτομα, εκ των οποίων τα 50-55 ήταν Μπαχά'ι. Τα υπόλοιπα ήταν «φίλοι των Μπαχά'ι». Στην πράξη ήταν μία πρώτης τάξεως ευκαιρία για αλληλογνωριμία και επικοινωνία. Το πρόγραμμα της βραδιάς περιλάμβανε αναγνώσματα από τις «ιερές γραφές» των Μπαχά'ι και προσευχές στα ελληνικά. Σύντομα τραγούδια σχετικά με τον Μπαχά'ολλα στα περσικά, στα ελληνικά και στα αγγλικά (βλ. στιγμιότυπο από τον εορτασμό της Πρωτοχρονιάς στο Παράρτημα, σελ. 112). Ζωντανή μουσική. Δείπνο με περσικά φαγητά, τα οποία είχαν ετοιμάσει οι γυναίκες Μπαχά'ι με περσική καταγωγή. Χορός με ξένη μουσική. Μόνο προς το τέλος ακουστήκαν κάποια χορευτικά ελληνικά τραγούδια. Μεταξύ των Μπαχά'ι υπήρχαν αρκετά άτομα αλβανικής και ουκρανικής καταγωγής, ενώ μεταξύ των «φίλων των Μπαχά'ι» υπήρχαν άτομα ελληνικής, δυτικοευρωπαϊκής, αμερικανικής και νεο-ζηλανδέζικης

καταγωγής. Η συζήτηση στο τραπέζι που καθόμουν εγώ διεξήχθη κυρίως στα αγγλικά, λόγω της παρουσίας ατόμων που δεν γνώριζαν ελληνικά. Φεύγοντας από τη γιορτή, η αίσθηση που αποκόμισα ήταν ότι το συγκεκριμένο γεγονός θα μπορούσε να είχε λάβει χώρα σε οποιοδήποτε σημείο του κόσμου. Θα τολμούσα να πω ότι *συμπτωματικά έλαβε χώρα στην Ελλάδα...* Απουσίαζαν τα ουσιαστικά συνδετικά στοιχεία τόσο με την Ελλάδα όσο και με την Περσία...

Κεφάλαιο Πρώτο: Μετανάστευση

A) «Μετανάστες» ή «Διδάσκαλοι της Ανθρωπότητας»;

Η κυρίαρχη εικόνα του μετανάστη είναι αυτή του άνδρα ή της γυναίκας, οικονομικά ενεργών, συνήθως με χαμηλό επίπεδο ειδίκευσης που κατευθύνονται στην αγορά εργασίας ανεπτυγμένων χωρών. Μία τέτοια ανάλυση υποστηρίζουν προσεγγίσεις όπως η κλασική οικονομική θεωρία –σύμφωνα με την οποία τα άτομα μεταναστεύουν κυρίως για οικονομικούς λόγους και με σκοπό να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους – ή η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων –η οποία εστιάζει στην άνιση κατανομή οικονομικής και πολιτικής εξουσίας σε παγκόσμιο επίπεδο και στον τρόπο με τον οποίο η μετανάστευση γίνεται μηχανισμός για τη μετακίνηση φθηνού εργατικού δυναμικού για το Κεφάλαιο (βλ. Massey *et al.*, 1994). Ωστόσο, οι σύγχρονες έρευνες για τη μετανάστευση συνηγορούν στην άποψη ότι πρόκειται για ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, καθώς ποικίλες κοινωνικές, πολιτισμικές, ιστορικές και γεωγραφικές δομές, σχέσεις εξουσίας ή έμφυλες σχέσεις συμβάλλουν παλυπαραγοντικά στη διαμόρφωσή του.

Ειδικότερα, στην περίπτωση των Μπαχά'ι πιστών προβάλλει και ένας άλλος παράγοντας μετανάστευσης που σχετίζεται με την απόφασή τους να διαδώσουν την Πίστη τους. Αν και κατά περίπτωση συμβάλλουν και λόγοι οικονομικοί, πολιτικοί ή ακόμα και προσωπικοί, η μετανάστευση στους Μπαχά'ι δεν είναι απλή μια πράξη μετάβασης από μια χώρα σε μian άλλη για βιοποριστικούς λόγους, αλλά μια διαδικασία που στηρίζεται σε συνειδητή απόφαση, διαδικασία που εντέλει συνδέεται με τον τρόπο που αντιλαμβάνονται και επιτελούν την αυτοπραγμάτωσή τους. Μολονότι, οι ίδιοι δεν έχουν την αυτοσυνειδησία του μετανάστη, θεωρώ ότι ο όρος «μετανάστευση» ως αναλυτική κατηγορία είναι δόκιμος στην περίπτωση τους, στο μέτρο που αφενός μεν το ελληνικό κράτος τους έχει αντιμετωπίσει και τους αντιμετωπίζει υπό το νομικό καθεστώς του μετανάστη, αφετέρου δε οι ίδιοι διέρχονται όλων των δυσκολιών που γνωρίζει ο οποιοσδήποτε μετανάστης στην προσπάθειά τους να εκπληρώσουν την αποστολή τους στην ελληνική πραγματικότητα.

Ειδικότερα, η «μετανάστευση» των Μπαχά'ι πιστών συνοδεύεται και αναδεικνύεται, κατά την άποψη μου, μέσα από τις ιδιαίτερες διαστάσεις άλλων συναφών φαινομένων όπως η διασπορά, ο κοσμοπολιτισμός και η διεθνικότητα. Θα μπορούσε, μάλιστα, να

ισχυριστεί κάποιος πως πρόκειται για ένα διασπορικό φαινόμενο, καθώς πολλαπλές διεθνικές συλλογικότητες ενός φαινομενικά ετερόκλητου και εξαιρετικά διασκορπισμένου πληθυσμού συγκροτούν μια ενιαία ταυτότητα επί τη βάσει ενός κοινού προορισμού. Είναι εντός ενός πολυκεντρικού διασπορικού δικτύου που οι Μπαχά'ι πιστοί αναπτύσσουν την αυτοσυνειδησία της κοινότητας –και συγκεκριμένα της παγκόσμιας κοινότητας– η οποία αναπτύσσει τις δικές της δραστηριότητες, μέσω των οποίων στηρίζεται και διαιωνίζεται εν συνεχεία, και η οποία έχει κατά περίπτωση υποστεί και υφίσταται διωγμούς ή διακρίσεις και η οποία εντέλει συνδέεται με μια εσχατολογική ή ουτοπική προοπτική (κατά τον «ιδεατό τύπο» της εβραϊκής διασποράς).

Σε αντίθεση, όμως, με τον «ιδεατό τύπο» της εβραϊκής διασποράς η οποία –όπως υποστηρίζουν οι Daniel και Jonathan Boyarin– ανέπτυξε μια διασπορική ιδεολογία που στηρίζεται στην υιοθέτηση της εμπειρίας της εξορίας και πρακτικών τέτοιων (για παράδειγμα σωματικών, όπως η περιτομή, ή εθνοκεντρικών τακτικών φιλανθρωπίας αποκλειστικά και μόνο προς τα μέλη της κοινότητας) που διακρίνουν τον διασπορικό πληθυσμό στις καθημερινές του συναναστροφές με τους άλλους (στο Glifford, 1994: 322), η διασπορική ιδεολογία της Μπαχά'ι Κοινότητας –αν και όπως κάθε διασπορική ομάδα διατηρεί μια αίσθηση διαφορετικότητας που μεταξύ άλλων εκφράζεται και σωματικά (για παράδειγμα, η απαγόρευση κατανάλωσης αλκοόλ)– στηρίζεται στη λογική της ενσωμάτωσης και της καθολικότητας, ή αλλιώς μιας ιδιόμορφης αυτοσυνειδησίας «αποκλειστικότητας» και προορισμού, η οποία επιζητεί να περιλάβει και όχι να αποκλείσει.

Για τον James Glifford, το κέντρο γύρω από το οποίο διαρθρώνεται η διασπορά μπορεί να μην είναι μια πραγματική εθνική εδαφική επικράτεια, αλλά μια «παράδοση» που έχει ανακαλυφθεί εκ νέου, ένα βιβλίο ή ακόμα και μια «κινητή εσχατολογία» (portable eschatology). Το ιδιάζον παράδοξο της διασποράς έγκειται στο ότι είναι εγκατεστημένη «εδώ», αλλά θεωρεί δεδομένη την ενότητα και τη σχέση της με το «εκεί» (321-322). Ωστόσο, το «εκεί» δεν είναι απαραίτητα ένας τόπος ή ένα αποκλειστικό έθνος. Μπορεί να είναι μια αίσθηση δεσμού με οτιδήποτε κάπου αλλού, μια διαφορετική χρονικότητα και εμπειρία. Με άλλα λόγια, στην περίπτωση των Μπαχά'ι πιστών φαίνεται πως όντως διεκδικείται μια διασπορική ταυτότητα που συγκροτείται με βάση αφενός μεν τις προσωπικές ρίζες και πορείες (roots and routes) (βλ. Glifford) του καθενός, αφετέρου δε την εμπειρία της οριακότητας, υπό την έννοια της αίσθησης του ανήκειν σε ένα επεκτεινόμενο διεθνικό δίκτυο, αυτό της ανθρωπότητας. Μια τέτοια ταυτότητα, λοιπόν, θα μπορούσε βάσιμα να υποτεθεί ότι είναι υβριδική, καθώς συγκροτείται στο πλαίσιο ενός κοσμοπολιτικού δικτύου.

Σύμφωνα με τον Ulf Hannerz, το φαινόμενο που ονομάζουμε κοσμοπολιτισμό θα πρέπει να προσεγγίζεται «πρωτίστως ως ένας προσανατολισμός, μία προθυμία να εμπλακεί κάποιος με το Άλλο. Συνεπάγεται μία διανοητική και αισθητική ανοιχτότητα προς αποκλίνουσες πολιτισμικές εμπειρίες, μία αναζήτηση των αντιθέσεων παρά της ομοιομορφίας. Η εξοικείωση με πολλούς πολιτισμούς σημαίνει να γίνεται κάποιος *aficionado* και να τους βλέπει ως έργα τέχνης. Παρόλα αυτά, την ίδια ακριβώς στιγμή, ο κοσμοπολιτισμός μπορεί να αποτελεί ένα ζήτημα ικανότητας, μιας ικανότητας τόσο γενικής όσο και ειδικής. Υπάρχει, λοιπόν, η όψη που χαρακτηρίζει την κατάσταση της ετοιμότητας, μία προσωπική δηλαδή ικανότητα να βρίσκει κάποιος το δρόμο του μέσα από διαφορετικούς πολιτισμούς, χάρη στην ακρόαση, τη θέα, τη διαίσθηση και τον αναστοχασμό. Από την άλλη, υπάρχει και η πολιτισμική ικανότητα υπό την αυστηρή έννοια του όρου, μία ενσωματωμένη δεξιότητα διαχείρισης –με τρόπο λιγότερο ή περισσότερο αποτελεσματικό– ενός συγκεκριμένου συστήματος νοηματοδοτήσεων» (βλ. 1990: 103· τα πλάγια του συγγραφέα).

Πέρα από τη μετανάστευση και τη διασπορά, με προβληματίσε ιδιαίτερα η αναλυτική χρήση του όρου «κοσμοπολιτισμός» στην έρευνά μου. Αυτό οφείλεται κατ' αρχάς στο γεγονός ότι οι ίδιοι οι Μπαχά'ι πιστοί χρησιμοποιούν αρκετά συχνά τον εν λόγω όρο για να εκφράσουν την εμπειρία τους· δεύτερον, διότι οι πάσης φύσεως συνάξεις τους –λατρευτικές, εορταστικές, διαχειριστικές, επιμορφωτικές και κοινωνικές– συγκροτούνται πολιτισμικά κατά τρόπο που προσιδιάζει στην ετερογένεια, τη διαφοροποίηση και την πληθωρικότητα που προϋποθέτει και συνεπάγεται ο κοσμοπολιτισμός· και, τρίτον, διότι η ίδια η διδασκαλία της Πίστης Μπαχά'ι μου φαίνεται ότι στην πράξη προσφέρει αυτό ακριβώς, τη δυνατότητα δηλαδή να αναπτύξει ο πιστός «μία προσωπική... ικανότητα να βρίσκει... το δρόμο του μέσα από διαφορετικούς πολιτισμούς». Υπ' αυτήν την έννοια, θεωρώ ότι η έμφαση του Hannerz στις διαστάσεις της «προθυμίας», της «ανοιχτότητας», της «ικανότητας» και της «δεξιότητας» εν σχέσει προς τις προκλήσεις που θέτει το Άλλο συνάδει επαρκώς με την προθετικότητα και την επιτελεστικότητα που προωθεί το μήνυμα της Πίστης Μπαχά'ι.

Παράλληλα, οι δείκτες της «μετανάστευσης», της «διασποράς» και του «κοσμοπολιτισμού» θεώρησα πως θα πρέπει να κατανοηθούν στο πλαίσιο μιας συνολικότερης δέσμης διεργασιών, εκείνης που είθισται να ονομάζεται «παγκοσμιοποίηση». Η Πίστη Μπαχά'ι ως μία «Νέα Θρησκεία» που εμφανίστηκε μεν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αλλά που εμπεδώθηκε και αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα –και, μάλιστα, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο– αποτελεί σαφώς μία περίπτωση

θηρσκευτικής ιδιοποίησης, επεξεργασίας και διαχείρισης των αιτημάτων που συνδέονται με τις παγκόσμιες πια συνάφειες και αλληλεξαρτήσεις της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής και του πολιτισμού²⁵. Υπ' αυτήν την έννοια, οι Μπαχά'ι πιστοί μεταναστεύουν, συνιστούν μία διασπορική κοινότητα και εμπεδώνουν τις ποιότητες του κοσμοπολιτισμού, επειδή ακριβώς αντιλαμβάνονται το μήνυμα της «Αποκάλυψης» του Μπαχάολλα –που είναι το μήνυμα που δομεί και νοηματοδοτεί όλη τους τη ζωή– όχι απλά ως συνδεόμενο οργανικά με τις εξελίξεις σε παγκόσμιο και διεθνικό επίπεδο, αλλά κυρίως και πρωτίστως ως την αιτία και την κατευθυντήρια δυναμική αυτών των εξελίξεων.

Κλείνοντας αυτήν την ενότητα, θα πρέπει να τονιστεί ότι ο κατεξοχήν φορέας (agency) των δομικών τρόπων τινά παραμέτρων της μετανάστευσης, της διασποράς, του κοσμοπολιτισμού και της διεθνικότητας είναι η εξατομικευμένη και συνειδητή ανάληψη δράσης προς διάδοση της Πίστης Μπαχά'ι. Οι πολλαπλές και ετερόκλητες διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης μπορεί να έχουν εισέλθει στη φάση της ενοποίησης του πλανήτη, αλλά για τους Μπαχά'ι αυτό συνεπάγεται μία οξυμμένη από την πλευρά τους κλήση και ευθύνη για τη δέουσα καθοδήγησή τους. Με άλλα λόγια, μπορεί η «Αποκάλυψη» του Μπαχάολλα να σηματοδότησε με καταλυτικό τρόπο την έναρξη μιας νέας φάσης, της φάσης της ωριμότητας της ανθρωπότητας, προς την κατεύθυνση της πραγμάτωσης της παγκόσμιας ενότητάς της, αλλά εναπόκειται στους συνειδητούς αποδέκτες του μηνύματός του να καταστήσουν αυτήν την πορεία μία δυνατότητα πνευματικής πραγμάτωσης για όλους τους ανθρώπους του κόσμου. Υπ' αυτήν την έννοια, οι Μπαχά'ι αντιλαμβάνονται τη θέση και τον ρόλο τους εντός της ιστορίας ως των συνειδητών και ενεργών υποκειμένων της εκπνευμάτωσης και μεταμόρφωσης των παγκόσμιων κοινωνικοπολιτικών και πολιτισμικών δρωμένων. Το ύψιστο καθήκον τους είναι μέσω της μετανάστευσης, της διασποράς και του κοσμοπολιτισμού να φανούν αντάξιοι του μεγάλου μηνύματος του Μπαχάολλα, να γίνουν οι «ιεραπόστολοί» του και, ως εκ τούτου, οι «διδάσκαλοι της ανθρωπότητας».

²⁵ Βλ. Whaling 1987 για μία επισκόπηση του θρησκευτικού υπό το πρίσμα των σύγχρονων εξελίξεων σε επίπεδο παγκόσμιο και διεθνικό.

B) Προσωπικές Ιστορίες

1) Η περίπτωση του Ρολφ

Συνάντησα τον Ρολφ και την ελληνίδα σύζυγό του, τη Μάρω, στο Park Hotel της οδού Αλεξάνδρας στην Αθήνα. Είχαν έρθει από την Κρήτη προκειμένου να συμμετάσχουν στην εκλογή των μελών του ΕΠΣ. Καθίσαμε στο café του ξενοδοχείου. Εκείνος, επιβλητικός λόγω της ευγενικής του φυσιογνωμίας και ιδιαίτερα ομιλητικός, σε αντίθεση με τη Μάρω, που ήταν κάπως συγκρατημένη. Εξαρχής σχημάτισα την εντύπωση ότι πρόκειται για έναν άνθρωπο βαθιάς πίστης, κάτι το οποίο επιβεβαιώθηκε από το ιστορικό της ζωής του. Ο λόγος του, σχεδόν ακατάπαυστος, αν και εμφάνιζε δυσκολίες στη κατανόησή του επειδή τα ελληνικά δεν είναι η μητρική του γλώσσα, απέπνεε βεβαιότητα και πάθος. Σε αρκετά σημεία δυσκολεύτηκα να υποβάλω τα ερωτήματά μου, καθότι εκείνος είχε παρασυρθεί σε μια έκθεση των Μπαχά'ι διδασκαλιών και μου ήταν κάπως δύσκολο να τον διακόψω. Στο σημείο αυτό, όμως, η βοήθεια της Μάρως ήταν σημαντική. Για εκείνη ήταν πιο εύκολο να τον διακόπτει!

Ο Ρολφ ήρθε από τη Γερμανία στην Ελλάδα, συγκεκριμένα στην Κρήτη, το 1953 σε ηλικία 20 ετών. Είχε ανατραφεί με θρησκευτική παιδεία. «Ήμουν συνειδητός ευαγγελικός», μου είπε. Την Πίστη Μπαχά'ι τη γνώρισε από τη γιαγιά του, η οποία ήταν μια από τις πρώτες Μπαχά'ι πιστές στην Γερμανία, στη Στουρτγάρδη –που ήταν το πρώτο κέντρο των Μπαχά'ι στη χώρα αυτή– και κατ' επέκταση μια από τις πρώτες Μπαχά'ι στην Ευρώπη. Οι γονείς του έγιναν Μπαχά'ι λίγο πριν από την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, εποχή δύσκολη καθώς οι συναντήσεις των Μπαχά'ι γίνονταν με την παρουσία ατόμου από τα SS. Το 1937 οι συναντήσεις απαγορεύθηκαν, ενώ κάποιοι Μπαχά'ι φυλακίστηκαν. Ο ίδιος έγινε Μπαχά'ι σε ηλικία 19 ετών μετά την παρακολούθηση του Παγκόσμιου Μπαχά'ι Συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε το 1952 στη Στοκχόλμη –όπου είχε πάει με τον αδελφό του– και αφού είχε προηγηθεί προσωπική μελέτη των Μπαχά'ι Γραφών. Ο αδελφός του είχε ήδη γίνει Μπαχά'ι ένα χρόνο νωρίτερα. Μετά από αυτό το συνέδριο ένιωθε έτοιμος να δηλώσει Μπαχά'ι. Ενημέρωσε για την απόφασή του τον ευαγγελικό ποιμένα (τον ονομάζει «ευαγγελικό παπά»), λέγοντας του ότι «ο Μπαχά'ολλα εξηγεί όλα τα λεγόμενα του Χριστού».

Ο Ρολφ είναι ένας από τους πρώτους σκαπανείς που ήρθαν στην Ελλάδα και ειδικότερα ο πρώτος Μπαχά'ι που πήγε στην Κρήτη, στο Ηράκλειο. «Ήταν πάντοτε η επιθυμία (μου) να έρθω στην Ελλάδα, γιατί μου άρεσε πολύ ο ελληνικός πολιτισμός... (μετά το συνέδριο στη Στοκχόλμη) μου ήρθε η έμπνευση να εκδηλώσω την επιθυμία μου να πάω

στην Ελλάδα... Και ήρθα στην Ελλάδα με τον σκοπό να μείνω... Έχουμε ένα αίσθημα ευθύνης. Σκεφτείτε ότι αυτό είναι αλήθεια που σας λέω (δηλ. ότι ο Μπαχάολλα είναι ο Απεσταλμένος του Θεού). Δεν θα αισθάνεστε την ανάγκη να το πείτε στους ανθρώπους; Διότι εάν διαβάσετε τον Μπαχάολλα θα καταλάβετε ότι είναι πάρα πολύ σημαντικό να υπάρχουν προσπάθειες όπου και αν είναι... Αισθάνομαι την υποχρέωση να μοιραστώ το μήνυμα αυτό... Για μένα είναι το πιο σημαντικό γεγονός του 19^{ου} αιώνα... ».

Όταν πήγε στην Κρήτη η αντιμετώπιση των ντόπιων ήταν διστακτική έως αρνητική, γεγονός που σχετιζόταν με την καταγωγή του και όχι με τη θρησκεία του. Μια τέτοια αντιμετώπιση ήταν «αναμενόμενη και φυσιολογική», καθώς που είχε οφειλόταν στα «αίσχη του Χίτλερ». «Συνάντησα νέους ανθρώπους, με ρωτούσαν: ‘εσύ (είσαι) από Γερμανία; Και τι (θέλεις);’. Αλλά υπήρχαν και εχθρικές εκδηλώσεις. Και άλλοι γερμανοί το είχαν αυτό το πρόβλημα. Αλλά εγώ μπορούσα να το αντιμετωπίσω γιατί τους είπα: ‘παιδιά, εμείς ντρεπόμαστε για αυτό που έγινε στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο πόλεμος είναι κακός, πρέπει να συνεργαστούμε όλοι μαζί για την ειρήνη’. Και έτσι είχα φίλους και καλούς μέχρι σήμερα». Επισκέφτηκε τις αστυνομικές αρχές του Ηρακλείου λίγες μέρες μετά την άφιξη του εκεί. «Επειδή ήμουν γερμανός (οι αστυνομικές αρχές) με ρώτησαν αμέσως (το λόγο που βρισκόταν στην Κρήτη). Λέω, ‘θέλω να μείνω εδώ, δεν είμαι τουρίστας’. Και λέει (ο αστυφύλακας), ‘δεν γίνεται’. Την τρίτη μέρα είχα σπίτι. Υπήρχαν οικογένειες που έδιναν δωμάτια να μείνεις, όπως ήμουν εγώ. Ήταν μια πολύ καλή οικογένεια. Και την τρίτη μέρα είχα και δουλειά. Και αμέσως ειδοποιήθηκα ότι έπρεπε να φύγω. Αλλά ο προϊστάμενος της εταιρείας, που έκανε εξαγωγές, αποφάσισε να μείνω. Κατάφερα να μείνω. Αυτό πιστεύω δεν είχε σχέση με τη θρησκεία. Γιατί δεν κάναμε διδασκαλία εμείς. Το πολύ όταν μας ρωτούσαν, τους λέγαμε. Ενημέρωση κάναμε... ». Στο Ηράκλειο, συγκριτικά με άλλη μέρη της Κρήτης, υπήρχαν καλύτερες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Ίσως και αυτό να συντέλεσε στην επιλογή του Ρολφ. Αρχικά δούλεψε σε μια εταιρεία εξαγωγής σταφίδας. Σύντομα, όμως, δημιούργησε τη δική του επιχείρηση εξαγωγών.

Η μετανάστευση του Ρολφ εντάσσεται στο μοτίβο της μετανάστευσης για «ιεραποστολικούς» λόγους, η οποία βέβαια στην πορεία λαμβάνει και στοιχεία οικονομικής μετανάστευσης. Η απόφασή του να έρθει στην Ελλάδα λαμβάνεται μετά το Παγκόσμιο Μπαχάΐ Συνέδριο στη Στοκχόλμη, όπου ο Σόγι-Εφέντι εξήγγειλε το μεγαλεπίβολο πλάνο διάδοσης της Μπαχάΐ Πίστης (Ten Year Crusade) σε μέρη που δεν είχε ακόμα διαδοθεί. Αυτό εξηγεί γιατί το 1953 έρχεται αίφνης στην Ελλάδα ένας ορισμένος αριθμός σκαπανέων. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η απόφαση του Ρολφ δεν αποτελεί απλά μια

αυτόνομη, εξατομικευμένη και ενθουσιώδη πράξη, αλλά μια πράξη που εντάσσεται και υπηρετεί ένα ευρύτερο πλαίσιο, χωρίς όμως να χειραγωγείται από αυτό. Γενικότερα, η «ιεραποστολική» μετανάστευση των Μπαχά'ι δεν αποτελεί κάτι περιστασιακό, αλλά ζωτική ανάγκη της ίδιας της Κοινότητας, υποχρέωση και προοπτική του κάθε πιστού. Ο ζήλος και η αφοσίωσή του Ρολφ εντάσσονται σε μια αναγκαιότητα, που συνιστά δομικό στοιχείο της ίδιας της ύπαρξης της Πίστης. Αυτό το στοιχείο της δομής, ωστόσο, δεν αναιρεί την εμπρόθετη δράση του υποκειμένου. Αντίθετα, την προϋποθέτει και στηρίζεται σε αυτήν. Κλήθηκε να αποδείξει έμπρακτα την αξιοσύνη του. Εκείνος κατάφερε να σταδιοδρομήσει επαγγελματικά, σε αντίθεση με άλλους Μπαχά'ι που αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα· μεταξύ άλλων, και για λόγους βιοποριστικούς. Επομένως, στην περίπτωση των Μπαχά'ι η «ιεραποστολική» μετανάστευση υλοποιείται μέσα από την οικονομική, ενώ η οικονομική μετανάστευση μετουσιώνεται μέσα από την «ιεραποστολική».

Η εγκατάσταση του Ρολφ στην Ελλάδα συνδέεται με τις απαρχές και την πορεία της Πίστης στην Ελλάδα. Από το αρχειακό υλικό τεκμαίρεται ο ιδιαίτερα σημαντικός ρόλος που διαδραμάτισε ο ίδιος όσον αφορά την εδραίωση της Πίστης τόσο στην Κρήτη όσο και ευρύτερα στην Ελλάδα. Για τον λόγο αυτό, του απονεμήθηκε ο τίτλος του «Ιπότη του Μπαχά'ολλα», όπως και ο τίτλος του επίτιμου προέδρου του ΕΠΣ. Η αίσθηση «ευθύνης» που αισθάνεται απέναντι στην ανθρωπότητα και η εσωτερική δέσμευση όσον αφορά την Πίστη τού υπαγορεύουν την εγκατάστασή του σε έναν τόπο, όπου γνώριζε ότι θα αντιμετώπιζε δυσμενείς συμπεριφορές. Η θέση του «ξένου», του μετανάστη, επιβαρυνόταν περισσότερο από τη συγκεκριμένη καταγωγή. Ήρθε στην Ελλάδα και παραμένει εδώ με σκοπό να διαδώσει ένα «πνευματικό μήνυμα», «με στόχο την αγάπη, με στόχο την ειρήνη, τη συμβίωση των ανθρώπων σε μια παγκόσμια κοινότητα που είναι αναπόφευκτο να γίνει», όπως μου επισήμανε.

2) Η περίπτωση του Αλί και της Ραζαντέ

Ο Αλί και η Ραζαντέ (Ρωζάνη, όπως την αποκαλούν στην Ελλάδα) με περίμεναν στο σπίτι τους στα Πατήσια. Τον Αλί τον είχα ξανασυναντήσει άλλη μια φορά στον εορτασμό της Πρωτοχρονιάς. Λόγοι υγείας δεν του επιτρέπουν να συμμετέχει συχνά στη λατρευτική και κοινωνική ζωή της Κοινότητας. Ωστόσο, παρά το προχωρημένο της ηλικίας του, 82 ετών, το μεγαλύτερο τμήμα της ημέρας το αφιερώνει μπροστά στην οθόνη του υπολογιστή του. Επικοινωνεί με άλλους Μπαχά'ι σε όλα τα σημεία του πλανήτη. Μάλλον είναι ο πλέον ενημερωμένος από την ελληνική κοινότητα για τις Μπαχά'ι εξελίξεις σε παγκόσμιο

επίπεδο. Με τη σύζυγό του, τη Ρωξάνη, είχαμε συναντηθεί αρκετές φορές πρωτύτερα. Με φυσιολογικά χαρακτηριστικά περσικά, είναι μια από τις πιο έντονες και προσηνείς παρουσίες στην Κοινότητα. Σύντομα αισθάνθηκα ότι μάλλον θα ήταν μια δύσκολη συνέντευξη. Και όντως αποδείχτηκε η πιο εξουθενωτική! Τα περσικά εδέσματα της Ρωξάνης –τα οποία είχα ξαναδοκιμάσει σε άλλες περιστάσεις– έμελλε να λειτουργήσουν ως αναζωογονητικά διαλείμματα. Η προφορά του Αλί στα ελληνικά, σε αντίθεση με αυτή της Ρωξάνης, με δυσκόλεψε ιδιαίτερα. Εκείνος άρχισε πρώτος να υποβάλει ερωτήσεις σχετικά με τις σπουδές μου, το πώς και πότε έμαθα για την Πίστη Μπαχά'ι, με ποια εφόδια πνευματικής γνώσης φιλοδοξούσα να μελετήσω την Πίστη και εντέλει τι είναι η Κοινωνική Ανθρωπολογία και γιατί έχει τη συγκεκριμένη μέθοδο έρευνας. Ο λόγος του χειμαρρώδης –όπως και η φιλοξενία του– γεμάτος προσδοκίες και ταυτόχρονα επιφυλακτικός. Σε αρκετά σημεία αισθάνθηκα ότι με δοκίμαζε. Ήταν τόσα αυτά που ήθελε να μου πει που έπρεπε να βεβαιωθεί ότι μπορούσα ή και άξιζα να τα ακούσω. Μετά από αρκετή ώρα μού δόθηκε η ευκαιρία να υποβάλω την πρώτη μου ερώτηση σχετικά με το πώς και πότε ήρθαν στην Ελλάδα.

Ήρθαν από την Περσία στην Ελλάδα, συγκεκριμένα στην Αθήνα, το 1963. Ο Αλί είχε προηγηθεί της Ρωξάνης σχεδόν κατά ενάμιση μήνα. Έπρεπε να είναι στην Αθήνα στις 21 Απριλίου προκειμένου να συμπληρωθεί ο αριθμός των εννιά ατόμων για την εκλογή του ΤΠΣ της Αθήνας. Η Ρωξάνη ήρθε στην Αθήνα με την 35 ημερών κόρη της, τη Μερβάς. Καθότι ετοιμόγεννη δεν μπορούσε να έρθει νωρίτερα, ωστόσο, ο ΠΟΔ, ο οποίος μόλις είχε εκλεγεί για πρώτη φορά, δέχτηκε η Ρωξάνη να είναι μέλος του συμβουλίου της Αθήνας, μολονότι δεν ήταν παρούσα στην εκλογή του ΤΠΣ. «Γενικά, όταν ένας Μπαχά'ι πάει κάπου, ο σκοπός είναι να βοηθήσει και την Μπαχά'ι κοινότητα που υπάρχει εκεί και για να διδάσκει την ανθρωπότητα... Με τη δική του πρωτοβουλία πάει, χωρίς να πληρωθεί. Είναι προνόμιο του ατόμου να μπορεί να προσφέρει αυτή την υπηρεσία», μου τόνισε η ίδια. Και συμπληρώνει ο Αλί: «Κάθε Μπαχά'ι εθελοντικά, μόνος του, μπορεί να αποφασίσει να πάει σε άλλη χώρα και να διδάσκει... Στη θρησκεία (μας) απαγορεύεται ο προσηλυτισμός... όχι με ζόρι ή δώρο να γίνει κάποιος Μπαχά'ι ... Εμείς διδάσκουμε... Εμείς πιστεύουμε όλες τις θρησκείες, σεβόμαστε όλες τις θρησκείες, η βάση της θρησκείας είναι μία. Δηλαδή, όλες οι θρησκείες πιστεύουν στο μοναδικό Θεό, πιστεύουν στους απεσταλμένους του Θεού, πιστεύουν στην άλλη ζωή. Αυτή η βάση θρησκείας».

Ο Αλί προερχόμενος από οικογένεια ευγενών στην Περσία, ήταν ο μόνος από την οικογένειά του που μεταστράφηκε από το Ισλάμ στη Μπαχά'ι Θρησκεία. Γνώρισε την Μπαχά'ι Πίστη κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας και, μετά από δύο χρόνια

προσωπικής έρευνας και μελέτης της Μπαχά'ι Πίστης, την ασπάστηκε. Η απόφασή του αυτή προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις του οικογενειακού του περιβάλλοντος, το οποίο τελικά τον απομάκρυνε. Ακόμα και σήμερα, δεν γνωρίζει τίποτα για τους συγγενείς του. Από την άλλη πλευρά, οι ρίζες της οικογένειας της Ρωζάνης πάνε πίσω στην εποχή του Μπαμπ. Προέρχεται από οικογένεια Μπαχά'ι πιστών. Οι συγγενείς της που έχουν παραμείνει στην Περσία είναι από τα πιο ενεργά μέλη της κοινότητας εκεί. Ρωτώντας τον Αλί γιατί επέλεξαν την Ελλάδα μου απαντάει: «Ο πατέρας μου με έβαλε να διαβάζω φιλοσοφικά βιβλία. Εγώ διάβαζα πνευματική ιστορία της Ευρώπης. Διάβαζα όλα τα βιβλία του Σωκράτη, Πλάτωνος και αυτά. Γι' αυτό μόλις ήρθα στην Ελλάδα πήγα Ακαδημία του Πλάτωνος να δω πως είναι... Έτσι αγάπησα την Ελλάδα και ακόμα αγαπάω... Η Ελλάδα και η Περσία είναι σαν πνεύμα και φυσική. Δεν μπορώ να ξεχωρίσω, να αφήνω το ένα και να κρατήσω το άλλο». Για εκείνον, οι Έλληνες και οι Πέρσες έχουν στενή σχέση: «Είναι ορφανοί λαοί στον κόσμο... Δεν έχουν συγγένεια με άλλους λαούς». Λόγω της αγάπης του προς την αρχαία ελληνική φιλοσοφία έδωσε το όνομα «Σωκράτης» στον γιο του που γεννήθηκε στην Αθήνα ένα χρόνο μετά την εγκατάστασή τους εδώ.

Όταν ήρθαν στην Ελλάδα ως σκαπανείς δεν αντιμετώπισαν ιδιαίτερες δυσκολίες. Συγκεκριμένα αναφέρει ο Αλί: «Τότε που ήρθα στην Ελλάδα, πήγα στο αλλοδαπών να πάρω άδεια παραμονής. Τότε ήταν δύσκολο... Δώσαν για τρεις μήνες στους ξένους. Εμένα μου έδωσαν έξι μήνες. Δεν ξέρω γιατί. Και μετά μου είπαν εάν θέλεις μπορείς να ανανεώσεις». Και συνεχίζει: «Στο αλλοδαπών με ρώτησε ο αξιωματικός που ήταν εκεί, 'τι θρησκεία είναι;' Λέω, 'Μπαχά'ι'. Μου λέει, 'το ξέρεις ότι απαγορεύεται η προπαγάνδα;' Λέω, 'ναι'. Αλλά λέω, 'εάν κάποιος με ρωτάει τι θρησκεία είναι, να πω ή να μην πω;' Γέλασε... Ποτέ δεν είχαμε πρόβλημα με την αστυνομία για τη θρησκεία μας... Υπήρχε κάποτε ένα έλληνα φιλόσοφο που πήρε το φανάρι να βρει τον άνθρωπο. Και εγώ θέλω ένα φανάρι να βρω τον Έλληνα που ήταν το '63. Το '63 Έλληνες ήταν άλλο πνεύμα, άλλο άνθρωποι. Αλήθεια, όταν εγώ ήρθα δεν μπορούσα να φανταστώ τόσο πολιτισμένοι, τόσο ευγενές άνθρωποι». Και οι δύο μού τόνισαν ότι δεν αντιμετώπισαν οι ίδιοι προβλήματα στην Ελλάδα λόγω διαφορετικής καταγωγής ή θρησκείας. Οικογενειακώς έλαβαν την ελληνική ιθαγένεια στις αρχές της δεκαετίας του 1980, με σχετική ευκολία συγκριτικά με άλλες περιπτώσεις, όπως σχολίασαν.

Τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα και μέχρι το 1967, ο Αλί ασχολήθηκε με το εμπόριο ειδών αργυροχρυσοχοΐας από την Περσία. Στη συνέχεια εργαζόταν στην περσική πρεσβεία μέχρι την άνοδο του Χομεϊνί. Την επιχείρηση την ανέλαβε για κάποιο διάστημα η Ρωζάνη. Με την αλλαγή του καθεστώτος στο Ιράν, του

ζητήθηκε να γίνει μουσουλμάνος. Εκείνος αρνήθηκε και εκδιώχθηκε από την πρεσβεία. «Όταν με διώξαν από την πρεσβεία, επειδή δεν είχα δουλειά, στο δρόμο αισθανόμουν άσχημο. Επειδή απαγορεύεται στη Θρησκεία Μπαχά'ι να μην έχεις δουλειά. Δουλειά είναι λατρεία. Δουλειά είναι να κερδίζεις εσύ και να κερδίζουν από τη δουλειά σου οι άλλοι. Και λέει (οι Μπαχά'ι Γραφές): αυτός που δεν δουλεύει, η γη δεν τον δέχεται να περπατάει». Τελικά, με τη βοήθεια ενός φίλου του εργάστηκε για κάποιο διάστημα σε εταιρεία εμπορίου. Σύντομα, εκείνος και η Ρωξάνη άνοιξαν το δικό τους κατάστημα εμπορίας γυναικείων ειδών.

Με αφορμή την αναφορά στο ζήτημα της εργασίας, η συζήτηση στράφηκε εκ νέου, με περισσότερο εμφαντικό τρόπο αυτή τη φορά, στα θέματα του προσηλυτισμού και της ιεραποστολής. Για τον Αλί «προσηλυτισμός σημαίνει ή με βία ή με δωροδοκία. Να τον καλέσεις να αλλάξει τη θρησκεία του... Εμείς μόνο διδάσκουμε για την ενότητα της ανθρωπότητας... Δεν κάνουμε ποτέ σαν Ιεχωβάδες», με την έννοια ότι αποδοκιμάζουν πρακτικές πειστικής παρουσίασης της πίστης τους. Και συνεχίζει η Ρωξάνη: «Όπως ο προσηλυτισμός απαγορεύεται, η ενημέρωση και η διδασκαλία επιτρέπεται σε μεγάλο βαθμό. Για αυτό πάμε σε πολλές περιοχές δίνοντας φάκελο ενημέρωσης στους δημάρχους και στις τοπικές εφημερίδες. Μέσα στο φάκελο ενημέρωση γράφει τι είναι οι Μπαχά'ι, τι πιστεύουν και τι δραστηριότητες έχουν σε παγκόσμιο επίπεδο». Σε αυτό το σημείο τούς ρωτάω εάν ένας σκαπανέας θα μπορούσε να ονομαστεί ιεραπόστολος. Η απάντηση του Αλί ήταν αμεσότατη: «Όχι! Όχι! Δεν είναι σαν ιεραπόστολος. Εμείς δεν μας διορίζουν, μόνοι μας θα πάμε, πρώτον. Δεύτερον, πρέπει να είμαστε support, οικονομική δυνατότητα να έχουμε. Εκεί που πάμε πρέπει να δουλεύουμε. Οι ιεραπόστολοι, όταν πάνε, δεν δουλεύουν». Έπειτα από ένσταση δική μου ότι σε πολλά θρησκευόμενα υπάρχουν ιεραπόστολοι που δεν αμείβονται για το έργο τους (για παράδειγμα, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά), αποδέχτηκαν τη χρήση του όρου με αυτή την προϋπόθεση.

Ο Αλί και η Ρωξάνη ήρθαν στην Ελλάδα ως σκαπανείς, όπως ο Ρολφ, με πρώτιστο σκοπό, όχι τόσο τη διάδοση της Πίστης σε ένα μέρος όπου δεν είχε διαδοθεί, αλλά την ενίσχυση της τοπικής κοινότητας. Υπηρετούν, δηλαδή, μια οργανωμένη δομή «ιεραποστολικού» σχεδιασμού, εντός του οποίου εκφράζεται η εμπρόθετη εξατομικευμένη επιτέλεση του «ιεραποστολικού» τους καθήκοντος. Η Μπαχά'ι Πίστη υποστηρίζει την ειρηνική προώθηση της θρησκείας εντός συγκεκριμένων συστηματικών σχεδιασμών. Η χωρίς αμοιβή «διδασκαλία» της πίστης στους μη Μπαχά'ι είναι υποχρέωση και αποστολή του κάθε πιστού.

3) Η περίπτωση του Μασρούρ

Συνάντησα τον Μασρούρ και τη σύζυγό του, τη Μάρθα, στο σπίτι τους στην Αγία Παρασκευή. Με τον Μασρούρ είχα έρθει σε επαφή αρκετές φορές πριν, καθώς είναι ένα από τα πιο δραστήρια άτομα της Κοινότητας. Η οικογένειά του είναι τρεις γενιές Μπαχά'ι. Κατοικεί στην Ελλάδα από το 1976, προερχόμενος από την Περσία. Εγκαταστάθηκε στην Αθήνα με σκοπό να σπουδάσει αρχιτεκτονική. Επέλεξε την Ελλάδα για λόγους οικονομικούς. Τότε το κόστος ζωής ήταν φθηνότερο συγκριτικά με άλλες χώρες της Ευρώπης. Κατάφερε τελικά να γίνει δεκτός στο αντίστοιχο τμήμα της Αθήνας. Τα πρώτα χρόνια αντιμετώπισε δυσκολίες με την εκμάθηση των ελληνικών και την ανανέωση της άδειας παραμονής του. Στο τμήμα αλλοδαπών, μου είπε, «υπήρχε περίεργη ατμόσφαιρα και καχυποψία».

Τα πρώτα χρόνια που εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα αισθανόταν ότι υπήρχε «επιφυλακτικότητα και υποψία... και πάντοτε περιέργεια» από την πλευρά των Ελλήνων σχετικά με τις πρακτικές της Πίστης Μπαχά'ι. Το σύνηθες, βέβαια, ήταν και παραμένει να τον θεωρούν μουσουλμάνο, ακόμα και εκείνοι στους οποίους έχει μιλήσει για την πίστη του. Σήμερα στην Ελλάδα, σε σχέση με τα μέσα της δεκαετίας του 1970, αισθάνεται ότι υπάρχει μεγαλύτερη «ανοχή στο διαφορετικό», αλλά όχι «ουσιαστική αποδοχή με την έννοια να θεωρήσουν ότι μπορεί να έχεις δίκιο». Κατά τη γνώμη του, οι λόγοι για την περιορισμένη ανάπτυξη της Κοινότητας στην Ελλάδα είναι καταρχήν ότι «οι Μπαχά'ι δεν κάνουν προσηλυτισμό». Έπειτα, «οι Έλληνες είναι κουμπωμένοι, ενδεχομένως να μην έχουν αρκετή αυτοπεποίθηση... υπάρχει ένας φόβος για τις νέες ιδέες και αντιλήψεις». Και συνεχίζει, λέγοντας ότι «εμείς οι Μπαχά'ι ίσως δεν έχουμε βρει τον κατάλληλο τρόπο να παρουσιάσουμε την Μπαχά'ι Πίστη, ώστε να τον αγγίξει (τον Έλληνα)».

Τέλος, η νομοθεσία της Ελλάδας –σε αντίθεση με άλλες χώρες– αναγνωρίζει την Μπαχά'ι Θρησκεία με τέτοιο τρόπο που περιορίζει στην πράξη τις δραστηριότητές της²⁶. Αυτό δυσκολεύει τη συνολικότερη δράση της Κοινότητας. Για παράδειγμα, η ελληνική νομοθεσία τους αναγνωρίζει ως μη κερδοσκοπικό οργανισμό ή ως σύνδεσμο, αλλά όχι ως Εθνικό Πνευματικό Συμβούλιο, που είναι και η καθαυτό θρησκευτική τους ιδιότητα. Το αποτέλεσμα είναι να μην μπορούν ούτε τα της διοικήσεώς του να εκτελούν απρόσκοπτα και με τον δέοντα τρόπο, ούτε οι όποιες δραστηριότητές του να συντελούν στο να αναδειχθεί η ιδιαιτερότητα του φορέα που τις προωθεί.

²⁶ Το ζήτημα της μορφής με την οποία αναγνωρίζεται η Ελληνική Μπαχά'ι Κοινότητα από την ελληνική νομοθεσία θα εξεταστεί στο τρίτο κεφάλαιο.

4) Η περίπτωση της Τζοάννα, της Μάγια, της Σιρίν και της Μάρθας

Είχα συναντήσει την Τζοάννα, η οποία είναι περίπου 70 ετών, κάποιες φορές στο Μπαχά'ι Κέντρο. Μένει μόνιμα στην Εύβοια, έρχεται όμως κάθε εβδομάδα στην Αθήνα για δύο μέρες. Παραδίδει μαθήματα ζωγραφικής, μαζί με μια άλλη Μπαχά'ι, σε ομάδες δραστηριοτήτων. Με είχε προσκαλέσει στην Εύβοια, αλλά τελικά δεν κατάφερα να την επισκεφτώ εκεί. Οπότε το ραντεβού κανονίστηκε στο διαμέρισμά της στην Καλλιθέα. Είχε αγοράσει λουλούδια, φρούτα και παγωτό ενόψει της επίσκεψής μου. Η βρετανική της ευθύτητα, η ακρίβεια στις απαντήσεις της, συνδυασμένα με μια γλυκύτητα χαρακτήρα, έκαναν την κατ' ιδίαν συνάντησή μας ιδιαίτερα ευχάριστη.

Για πρώτη φορά ήρθε από την Αγγλία στην Ελλάδα ως τουρίστρια στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Κατά τη διάρκεια των διακοπών της στη Ρόδο απευθύνθηκε για πληροφορίες στην τουριστική αστυνομία της Ρόδου. Εκεί γνώρισε τον Κώστα και μέσω αυτού την Μπαχά'ι Πίστη. Εξαρχής την εντυπωσίασε ο χαρακτήρας του Κώστα: «Είδα τη συμπεριφορά του Κώστα. Δεν είχα ξαναδεί τέτοιος ευγενικός άνθρωπος, με καλοσύνη, unconditioned love... πραγματική αγάπη χωρίς αντάλλαγμα». Σύντομα παντρεύτηκαν. Ο γάμος έγινε σε ορθόδοξη εκκλησία. Δεν υπήρχε πρόβλημα, καθότι η Τζοάννα ήταν αγγλικανή, «τυπικά» ήταν αγγλικανή, «όχι συνειδητή πιστή». «Πίστευα στον Θεό, αλλά δεν μπορούσα να πιστέψω ότι η Αγγλικανική Εκκλησία ήταν η μόνη αλήθεια». Αν και εκείνος ήταν Μπαχά'ι, η δυνατότητα της τέλεσης ορθόδοξου γάμου ήταν η μόνη επιλογή εκείνη την εποχή, δεδομένου ότι δεν υπήρχε ούτε ο πολιτικός γάμος, ούτε αναγνωριζόταν ο Μπαχά'ι γάμος²⁷, ο οποίος άλλωστε μόλις πάρα πολύ πρόσφατα απέκτησε την ισχύ πολιτικού γάμου για την ελληνική νομοθεσία.

Δύο χρόνια μετά από το γάμο τους ο Κώστας παραιτήθηκε από την αστυνομία. Υπήρχαν αντιδράσεις για το ότι ένας αστυνόμος «πήρε μια ξένη γυναίκα». Ο κύριος λόγος όμως παραίτησης ήταν η δυσφορία που ένιωθε από τις υποχρεώσεις του επαγγέλματος. Για

²⁷ Η τέλεση του Μπαχά'ι γάμου δεν είναι γενικά υποχρεωτική για τους πιστούς. Ωστόσο, είναι απαραίτητη για την πρόσβαση στα διαχειριστικά δικαιώματα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι. Για την τέλεσή του απαιτείται η έγγραφη συγκατάθεση των γονέων του ζευγαριού προκειμένου να διασφαλιστεί η αρμονική, χωρίς παρεμβάσεις και διχόνοιες, συμβίωση του ζευγαριού. Μάλιστα, μπαχάι γάμος μπορεί να πραγματοποιηθεί και χωρίς κανέναν από τους νεόνυμφους να είναι Μπαχά'ι. Στην περίπτωση τέλεσης πολιτικού ή άλλου θρησκευτικού γάμου, όλες οι τελετές θα πρέπει να πραγματοποιηθούν το ίδιο εικοσιτετράωρο. Η τελετή περιλαμβάνει την ανάγνωση αποσπασμάτων και προσευχών από τις Μπαχά'ι Γραφές, ενώ έχει επικρατήσει πλέον να γίνεται με την παρουσία του πνευματικού συμβουλίου (Smith: 232-234).

παράδειγμα: «Δεν του άρεσε που ως αστυνομικός έπρεπε να κρατά θέσεις στην εκκλησία για τους επισήμους». Εγκαταστάθηκαν στην Αμάρυνθο της Εύβοιας, τόπο καταγωγής του Κώστα. Εκεί άνοιξαν φροντιστήριο εκμάθησης αγγλικών. Αρχικά ο Κώστας βοηθούσε τη Τζοάννα με τη μετάφραση. Αργότερα, εκείνος ασχολήθηκε με τις οικολογικές καλλιέργειες. Στην αρχή μόνο υπήρχαν κάποιες αντιδράσεις από την οικογένειά του, για το γεγονός ότι είχε παντρευτεί μια ξένη. «Ζητούσαν προίκα. Ο Κώστας ντρεπόταν να μου πει να ζητήσω από τον πατέρα μου προίκα». Μετά από τρία χρόνια γάμου, το 1964, η Τζοάννα αποφάσισε να γίνει και η ίδια Μπαχά'ι. Στο σπίτι τους στην Αμάρυνθο από το 1975 οργανώθηκαν τα πρώτα Summer Schools. Έκτοτε το Summer School κάθε τέλη Αύγουστου γίνεται στην Εύβοια. Ο Κώστας σκοτώθηκε πριν από δύο χρόνια σε αυτοκινητικό δυστύχημα. Για εκείνη ήταν μεγάλο «σοκ». Αν και απέμεινε μόνη της στη Εύβοια –ο γιος τους μένει μόνιμα στο εξωτερικό και ορισμένοι άλλοι ελληνες που είχαν γίνει Μπαχά'ι στην Εύβοια έχουν μάλλον απομακρυνθεί από την Πίστη ή έστω δεν είναι ενεργοί– ως Μπαχά'ι νιώθει «μέλος της κοινότητας όλου του κόσμου»... Αν πάω στην Αγγλία, στην Αμερική, ξέρω, έχω εκατό σπίτια να μείνω». Φεύγοντας μου δώρισε την αγγλική έκδοση του βιβλίου του Esselemont, *Bahá'u'lláh and the New Era*.

Η Μάγια και ο σύζυγός της, ο Γιώργος, με περίμεναν στο σπίτι τους στο Κεφαλάρι. Εκείνη, γύρω στα 60, χαρωπή και εντυπωσιακή. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Ζυρίχη. Άκουσε για πρώτη φορά για την Πίστη Μπαχά'ι σε ηλικία 14-15 ετών από τους ιδιοκτήτες του σπιτιού που νοίκιαζαν οι θείοι της. Οι γονείς της είχαν πεθάνει όταν ήταν σε μικρή ηλικία και την ανατροφή της είχαν αναλάβει οι θείοι της, οι οποίοι έγιναν Μπαχά'ι. Φοίτησε σε προτεσταντικό σχολείο στη Ζυρίχη. Σχετικά με την θρησκευτική παράδοση από όπου προέρχεται αναφέρει: «Ιδιαίτερα με τον παπά (πάστορα) που είχαμε, δεν μπορούσε να απαντήσει για πάρα πολλά θέματα πνευματικά. Και βρήκα τις απαντήσεις μελετώντας. Μελέτησα με πολύ βάθος. Έλεγα, 'δεν είναι δυνατόν μόνο εγώ να έχω γεννηθεί στο σωστό μέρος, στη σωστή οικογένεια, να έχουμε δίκιο μόνο εμείς, οι Ζβίγγλοι'. Γιατί οι προτεστάντες στη Ζυρίχη έτσι το βλέπουν. Διδάσκουν ότι οι άλλοι χριστιανοί δεν έχουν αναπτυχθεί. Αυτό δεν μου άρεσε. Δεν είναι δυνατόν να έχω μόνο εγώ δίκιο... Τα θέματα της ψυχής ήταν πολύ σημαντικά (για μένα) γιατί είχα χάσει τον πατέρα και τη μητέρα μου νωρίς. Δεν το άφησα στα χέρια αλλωνών. Και έτσι είχα μελετήσει όλες τις θρησκείες, έτσι μελέτησα και την Μπαχά'ι Πίστη. Και έτσι ένιωσα τα πάντα. Δεν έβλεπα να χωρίζει ο προτεστάντης με τον ορθόδοξο ή με τον βουδιστή. Βρήκα ότι (η Μπαχά'ι Πίστη) συμπληρώνει τα πάντα... ».

Συνειδητά άρχισε να μελετά τις Μπαχά'ι Γραφές σε ηλικία 20 ετών. Έγινε ενεργή Μπαχά'ι ένα χρόνο αργότερα, το 1969, σε μια εποχή γενικού ενθουσιασμού και ελπίδας. Στη απόφασή της αυτή συνέβαλε το οικογενειακό περιβάλλον όπου μεγάλωσε: «Είχα την τύχη να έχω γονείς (θείους) που δεν ήταν δεμένοι με τον τόπο. Ήταν ανοιχτού μυαλού άνθρωποι που με μεγάλωσαν. Ο νονός (μου) στα 15 που είχαμε την τελετή στη θρησκευτική σχολή, (ενώ) όλοι δίναν τη Βίβλο σαν δώρο, αυτός μου έδωσε αποσπάσματα από την ελληνική φιλοσοφία και μου λέει, 'θα πάρεις αυτά και θα τα μελετήσεις για να βρίσκεις τρόπους να προοδεύεις'. Και με βοήθησαν και αυτά πάρα πολύ».

Είναι εγκατεστημένη στην Ελλάδα από το 1971 μαζί με το σύζυγό της. Ως ελβετή δεν αντιμετώπισε ποτέ προβλήματα στην Ελλάδα. Αντίθετα νιώθει μεγαλύτερη εγγύτητα με τους Έλληνες παρά με τους Ελβετούς: «Εγώ πιστεύω ότι ο Έλληνας έχει τα σημαντικά πράγματα μέσα (του) που εμένα μου δείχνει μια πνευματική συγγένεια. Δηλαδή, από τους φίλους μας, που φυσικά είναι λίγοι, 200-300 άτομα, δεν ξέρω όλη την Ελλάδα, όλοι πιστεύουν ότι υπάρχει μια ανώτερη δύναμη, όλοι πιστεύουν στην ύπαρξη της ψυχής, όλοι πιστεύουν στη δυνατότητα του ανθρώπου να επικοινωνεί με την πνευματική ύπαρξη και όλοι πιστεύουν ότι η ψυχή ζει αφού αποβιώνει. Αυτά είναι τα διδάγματα κάθε πίστης και ξανά της Μπαχά'ι Πίστης».

Η συνάντηση με τη Σιρίν και τον σύζυγό της, τον Σωκράτη, είχε κανονιστεί στο σπίτι τους στο Γαλάτσι, όπου τους είχα επισκεφθεί αρκετές φορές, καθώς είναι ο συνήθης τόπος σύναξης για τα περίφημα Sunday Brunches. Η Σιρίν αποτελεί μία από τις πιο έντονες παρουσίες στην Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι. Ηθοποιός, τραγουδίστρια και σκηνοθέτης δραστηριοποιείται σε διάφορους τομείς. Προέρχεται από οικογένεια Μπαχα'ι περσικής καταγωγής. Έχει γεννηθεί και μεγαλώσει στην Αγγλία, όπου πήγαν οι γονείς της για σπουδές. Στην Ελλάδα είναι εγκατεστημένη από τα τέλη του 1994 λόγω της γνωριμίας της με τον Σωκράτη. Γνωρίστηκαν κατά τη διάρκεια ενός Μπαχά'ι συνεδρίου στη Ρουμανία στα μέσα του 1994. Στη Ρουμανία η Σιρίν είχε πάει ως σκαπανέας από το 1991, σε ηλικία 24 ετών. Την εποχή εκείνη, όπως με ενημέρωσε, ο ΠΟΔ παρότρυνε τους ανά τον κόσμο Μπαχά'ι να εγκατασταθούν σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Στη Ρουμανία τότε οι συνθήκες διαβίωσης ήταν ιδιαίτερα δύσκολες. Παρόλα αυτά, μετά από χρόνια καθεστώτος καταπίεσης, ο ενθουσιασμός στο άκουσμα της νέας πίστης ήταν μεγάλος. Η Σιρίν μου περιέγραψε, σχεδόν με διάθεση αναπόλησης, περιπτώσεις μαζικής μεταστροφής στην Μπαχά'ι Πίστη. Ωστόσο, ο ενθουσιασμός αυτός με τον καιρό μειώθηκε, καθώς η ικανοποίηση των υλικών αναγκών έγινε το κύριο μέλημα.

Η εμπειρία της Πίστης Μπαχά'ι στην Ελλάδα, για εκείνη, διαφέρει τόσο από την περίπτωση της Ρουμανίας, όσο και από την περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας. Αφενός μεν δεν υπάρχει η ένταση και ο ενθουσιασμός που βίωσε στη Ρουμανία, αφετέρου δε το εύρος των δραστηριοτήτων της Μπαχά'ι Κοινότητας στη Μεγάλη Βρετανία δεν μπορεί να συγκριθεί με το αντίστοιχο στην Ελλάδα. Για τη μικρή κοινότητα στην Ελλάδα, μεγάλο μερίδιο ευθύνης έχουν οι ίδιοι οι Μπαχά'ι, όπως μου επισήμανε. Λόγω των ειδικών συνθηκών που επέβαλε και επιβάλλει η ελληνική νομοθεσία περί προσηλυτισμού, οι Μπαχά'ι έχουν καλλιεργήσει μια τάση εσωστρέφειας, κάτι όμως που αλλάζει με τον καιρό. Επιπλέον, ένας λόγος που κάποιοι δεν δηλώνουν επίσημα Μπαχά'ι είναι ότι νομίζουν πως πρέπει να έχουν ήδη φθάσει στο πνευματικό επίπεδο που διδάσκει η Μπαχά'ι Πίστη για να εισέλθουν επίσημα στην Κοινότητα. Για τη Σιρίν, το να είσαι Μπαχά'ι σημαίνει μία πνευματική διαδικασία προόδου. Είναι μία «δέσμευση» στο να συμμετέχεις και να εργάζεσαι για έναν κοινό σκοπό, την ενότητα της ανθρωπότητας.

Η Μάρθα είναι πρόσφατα εγκατεστημένη στην Ελλάδα. Γνωρίστηκε με τον Μασρούρ κατά τη διάρκεια ενός Summer School στην Εύβοια και παντρεύτηκαν πριν ένα χρόνο. Ο πατέρας της είναι περσικής καταγωγής, τέσσερις γενιές από οικογένεια Μπαχά'ι, ενώ η μητέρα της εβραϊκής καταγωγής. Η ίδια μεγάλωσε σε Μπαχά'ι περιβάλλον. Γεννήθηκε στο Μαρόκο. Εκεί η κατάσταση ήταν πολύ δύσκολη, καθώς δεν μπορούσαν να μιλήσουν δημόσια για την πίστη τους. Ωστόσο, τα περισσότερα χρόνια της ζωής της τα έχει περάσει στην Ισπανία και στην Ελβετία, σε χώρες που η Μπαχά'ι Πίστη δεν είναι απλώς αναγνωρισμένη αλλά, επιπλέον, υπάρχει στενή συνεργασία των εκεί κοινοτήτων με τις κυβερνήσεις των κρατών αυτών σε διάφορα ζητήματα (για παράδειγμα, σε ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ρατσισμού, κ.ά.). Από τη μικρή της εμπειρία στην Ελλάδα, νομίζει ότι «οι Έλληνες είναι λίγο skeptical... δεν είναι τόσο ανοιχτοί, αλλά ίσως generalize». Η επιφυλακτικότητα των «φίλων των Μπαχά'ι» να κάνουν το βήμα και να δηλώσουν Μπαχά'ι σχετίζεται, για εκείνη, με τον χαρακτήρα του καθενός. «Κάποιοι στη ζωή τους είναι δύσκολο να αποφασίσουν για το καθετί». Ή, ακόμα, θεωρούν ότι πρέπει να είναι «τέλειοι» για να κάνουν το «step». Ωστόσο, από τη μέχρι τώρα εμπειρία της στην ελληνική πραγματικότητα έχει αντιληφθεί ότι συχνά υπάρχει επιφυλακτικότητα ορισμένων Ελλήνων να γίνουν Μπαχά'ι, κάτι που οφείλεται σε πιθανές «family reactions».

Γ) Γενικά ανακεφαλαιωτικά σχόλια

Από τα στοιχεία που προκύπτουν τόσο από τις συνεντεύξεις και την εν γένει συμμετοχή μου στη ζωή της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι, όσο και από το υλικό που έχει συγκεντρωθεί στο Ιστορικό Αρχείο της Κοινότητας, μπορεί κανείς να προβεί στις εξής γενικές παρατηρήσεις όσον αφορά τη μετανάστευση. Α) Η μετανάστευση συνδέεται εξίσου με τις ιστορικές απαρχές, την πορεία ανάπτυξης και την παρούσα κατάσταση της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι. Σκαπανείς και περιοδεύοντες διδάσκαλοι κατέστησαν γνωστή, διέδωσαν και φρόντισαν για αρκετά χρόνια τα πρώτα βήματα της Μπαχά'ι Πίστης στην Ελλάδα. Η Κοινότητα τροφοδοτούνταν συνεχώς με καινούργια μέλη από τις τάξεις περσών κυρίως μεταναστών ή δυτικοευρωπαίων που για ποικίλους λόγους επέλεξαν την Ελλάδα ως μόνιμο τόπο διαμονής. Τέλος, στις μέρες μας η Κοινότητα γνωρίζει μία σχετική αριθμητική άνθηση λόγω της παρουσίας Μπαχά'ι μεταναστών από τις χώρες της Βαλκανικής και της Ανατολικής Ευρώπης.

Β) Η μετανάστευση ως διαδικασία που συνδέεται οργανικά με την Κοινότητα έχει τα δικά της, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Πρώτον, σε αρκετές περιπτώσεις οφείλεται στον «ιεραποστολικό» ζήλο των πιστών, οι οποίοι γίνονται μετανάστες για να διαδώσουν το μήνυμα της Μπαχά'ι Θρησκείας. Δεύτερον, οφείλεται σε κοινωνικοπολιτικούς λόγους που όμως συνδέονται αμεσότατα με τη συγκεκριμένη θρησκευτική δέσμευση των Μπαχά'ι, όπως καθίσταται σαφές στην περίπτωση των δυσμενών συνθηκών που ισχύουν γι' αυτούς στο Ιράν. Πολλοί από αυτούς ήρθαν στην Ελλάδα, όπου παρέμειναν για κάποιο διάστημα ή εγκαταστάθηκαν μόνιμα, ακριβώς διότι αναγκάστηκαν λόγω της Μπαχά'ι πίστης τους να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές τους εστίες. Τρίτον, η μετανάστευση οφείλεται σε διάφορους προσωπικούς λόγους, όπως σπουδές, συζυγία, κ.ά., οι οποίοι έγιναν η αφορμή να εμπλουτιστεί κατά καιρούς η ζωή της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι με εμπειρίες και γνώσεις από άλλες κοινότητες Μπαχά'ι με πολύ μεγαλύτερη δράση και μακρά ιστορική καταξίωση.

Γ) Η Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι δραστηριοποιείται ιδιαίτερα στο χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ειδικά σε ό,τι αφορά τις διακρίσεις, τον αποκλεισμό και το ρατσισμό που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στην Ελλάδα. Αντλώντας από τη διδασκαλία των ιδρυτικών μορφών της Μπαχά'ι Θρησκείας, αλλά και από τη δική της εμπειρία για πάνω από πέντε δεκαετίες, η Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι δεν ξεχνά τι σημαίνει να είσαι ξένος, μετανάστης και διαφορετικός. Παράλληλα, θα πρέπει να σημειώσω πως πλέον η μετανάστευση δεν αποτελεί μονάχα την πολλαπλή αιτία της Κοινότητας, αλλά είναι η ίδια η Κοινότητα πια που αποτελεί την αιτία της μετανάστευσης, στον βαθμό που από τους

κόλπους της κάποια μέλη έχουν αποδυθεί προς επιτέλεση του έργου του σκαπανέα προς διάφορα μέρη του κόσμου (για παράδειγμα, στο Ουζμπεκιστάν).

Δ) Σε κάθε περίπτωση, οι Μπαχά'ι της Ελλάδας αντιλαμβάνονται –προφανώς σε συμφωνία με την παγκόσμια Μπαχά'ι κοινότητα– τη συνθήκη της μετανάστευσης σ' ένα ευρύτερο ιστορικό και νοηματικό πλαίσιο. Για οποιοδήποτε λόγο κι αν μετακινείται από τόπο σε τόπο ένας Μπαχά'ι, αυτό έχει πάντοτε σχέση με την κλήση του και τον σκοπό του Θεού. Η διάδοση της Πίστης Μπαχά'ι σε ολόκληρο τον κόσμο, είτε μέσω της «ιεραποστολής», είτε μέσω της διασποράς που μπορεί να οφείλεται σε μία πληθώρα αιτιών, αποτελεί σε τελική ανάλυση τους τρόπους με τους οποίους ο Θεός πραγματώνει τη «νέα συνθήκη» του με την ανθρωπότητα στο σύνολό της. Η μετανάστευση, δηλαδή, μπορεί να φαίνεται ότι επιβάλλεται τρόπον τινά στους Μπαχά'ι από ξένες προς την πνευματική τους πρόθεση και προσδοκία δυνάμεις, αλλά οι δυνάμεις αυτές συνιστούν γι' αυτούς παράγοντες που αποκτούν το πλήρες νοηματικό τους περιεχόμενο στο πλαίσιο μιας ορισμένης εννόησης της ιστορίας και του σχεδίου που έχει γι' αυτήν ο Θεός. Η μετανάστευση γίνεται, υπό την έννοια αυτή, αντικείμενο ιδιοποίησης, εμπεδώνεται και ανανοηματοδοτείται ως μία από τις επιμέρους δυνάμεις που υπηρετούν τελικά το θεϊκό σχέδιο για την ενότητα της ανθρωπότητας.

Κεφάλαιο Δεύτερο: Μεταστροφή

A) Η Μεταστροφή ως αναλυτική κατηγορία

Ο William James, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, υπήρξε ο πρώτος που ασχολήθηκε σε βάθος με το φαινόμενο της μεταστροφής από την τυπικά ψυχολογική του πλευρά. Έκτοτε, οι σχετικές έρευνες, με τον ένα ή τον άλλον τρόπο, στηρίχθηκαν και επεξέτειναν τις απόψεις του πρωτοπόρου Αμερικανού ερευνητή. Η σπουδαιότητα του ορισμού του²⁸ για τη μεταστροφή, όπως επισημαίνει ο Wayne Oates, έγκειται στο γεγονός ότι προσέφερε στην έρευνα πέντε διατυπώσεις-κλειδιά: α) ότι στη μεταστροφή εμπεριέχεται ένα πλήθος εμπειριών, αναλόγως των ιδεολογικών και θεολογικών προϋποθέσεων των ατόμων, β) ότι πρόκειται για ένα φαινόμενο που λαμβάνει χώρα στο κέντρο της προσωπικότητας του ατόμου, γ) ότι συγκροτείται από την παρουσία του δίπολου «σύγκρουση-διαίρεση», το οποίο όμως βρίσκει την τελική του επίλυση, δ) ότι δεν υπονοεί άμεση θεϊκή επενέργεια και, τέλος, ε) ότι εντέλει η μεταστροφή προκύπτει πάντα ως μια διαδικασία, άλλοτε βαθμιαία και άλλοτε ξαφνική (στο Duncan, 1974: 143).

Η όλη πραγμάτευση του θέματος της μεταστροφής από τον James συνδέεται με την ψυχολογία που ανέπτυξε περί του «εαυτού». Στο πλαίσιο, λοιπόν, αυτού του θεωρητικού υπόβαθρου τρεις διαστάσεις αλληλεπιδρούν και συμπλέκονται όσον αφορά την ανάδυση της μεταστροφής. Πρόκειται για την «αυτο-παράδοση» (self-surrender), την «αυτο-ενοποίηση» (self-unification) και την «αυτο-πραγμάτωση» (self-becoming). Με άλλα λόγια, η εμπειρία της μεταστροφής είναι μια πορεία μέσα από αυτές τις τρεις πνευματικές καταστάσεις του εσωτερικού ανθρώπου. Ειδικότερα, η διαδικασία της «αυτο-παράδοσης» υπόκειται σε εκείνο που ο James ονομάζει «αρρωστημένη ψυχή» (sick soul), η οποία χαρακτηρίζεται από μια ιδιάζουσα εμπειρία των αμφισημιών της ζωής. Ο συγκεκριμένος

²⁸ Ο ορισμός του James για τη μεταστροφή είναι ο ακόλουθος: «Η μεταστροφή, η αναγέννηση, η λήψη χάριτος, η θρησκευτική εμπειρία, η απόκτηση βεβαιότητας, όλα αυτά αποτελούν τις πολλαπλές φράσεις που δηλώνουν τη διαδικασία, προοδευτική ή αιφνίδια, μέσω της οποίας ένας μέχρι πρότινος διηρημένος εαυτός, που αισθάνεται ότι είναι εσφαλμένος, κατώτερος και δυστυχής, γίνεται ενιαίος και αισθάνεται πια σωστός, ανώτερος και ευτυχής, ως αποτέλεσμα της πιο σταθερής του σχέσης με κάποιες θρησκευτικές πραγματικότητες. Αυτό είναι τουλάχιστον ό,τι σημαίνει η μεταστροφή σε γενικές γραμμές, ανεξάρτητα από το αν πιστεύουμε ή όχι ότι χρειάζεται μία άμεση θεϊκή επενέργεια για να επιτελεστεί μία τέτοια ηθική αλλαγή» (James, 1985: 189).

αυτός ψυχισμός εμφανίζει την ιδιαιτερότητα της κατάκτησης ενός θεμελιακού εσωτερικού βιώματος που συνδέεται με μια «άλλη» κοσμική τάξη. Υπό το βάρος της ανάγκης για αντιμετώπιση και συμφιλίωση με το κακό, ο άνθρωπος βασανίζεται από συναισθήματα ματαιότητας, ενοχής, αμαρτίας και φόβου μπροστά στο σύμπαν. Φτάνει σε οριακά σημεία έντασης και κρίσης και η λύτρωση δεν μπορεί παρά να νοηθεί ως θεϊκή παρέμβαση που επιφέρει την αναγέννηση και την ηρεμία. Στη φάση της «αυτο-παράδοσης» ό,τι μέχρι πρότινος λειτουργούσε στην περιφέρεια καταλαμβάνει τώρα το κέντρο. Ο οργανισμός χαλαρώνει τις αντιστάσεις του, τα νευρωτικά του συμπλέγματα καταρρέουν και επέρχεται το επιθυμητό άνοιγμα προς το θεωρούμενο ως Ιερό.

Περαιτέρω, το στάδιο της «αυτο-ενοποίησης» συνίσταται στη συμφιλίωση του υποκειμένου με τον «εαυτό» του. Οι εσωτερικές συγκρουσιακές διεργασίες έχουν πια καταλαγιάσει και το άτομο προχωρά στην κατάκτηση της αυτοσυνειδησίας του και ακολούθως στην ενότητά του με την ανώτερη αλήθεια περί του κόσμου. Τέλος, στο τρίτο στάδιο της «αυτο-πραγμάτωσης» ο άνθρωπος κινείται προς έναν απόλυτο σκοπό, αντικαθιστώντας συγχρόνως το νευρωτικό σύμπλεγμα με ένα υγιές που καρποφορεί μία αύξουσα πίστη. Ο άνθρωπος αυξάνει ως προς την αίσθηση της αξιοπρέπειάς του, αποκτά βαθύτερες εμπειρίες και δομεί την ύπαρξή του προχωρώντας πέρα από τα ασφυκτικά όρια του αισθητού (Duncan: 145-154).

Παρόμοια με τον James, ο C. D. Batson υποστηρίζει ότι το άτομο που μεταστρέφεται έχει βιώσει προηγουμένως μια βαθιά προσωπική κρίση. Για τον εν λόγω ερευνητή, η μεταστροφή συνδέεται με τη δημιουργική επίλυση κάποιου προβλήματος μέσω της αποδοχής ενός νέου μοντέλου θεώρησης και ερμηνείας των γεγονότων. Το έναυσμα για μια τέτοια αλλαγή είναι η δυσαρέσκεια, η υπαρξιακή κρίση, η έλλειψη νοήματος. Ο Batson, δηλαδή, προσεγγίζει το φαινόμενο της μεταστροφής ως γνωσιακή απάντηση-ανταπόκριση σε μια κρίση (στο Argyle, 2000: 21-23).

Σύμφωνα με την προσέγγιση της κοινωνικής ψυχολογίας, η μεταστροφή συνδέεται με την επιθυμία συμμετοχής σε μια ομάδα που ασκεί επιρροή. Στην περίπτωση αυτή, κάποιες φορές, η αλλαγή της θρησκευτικής πεποίθησης προηγείται και έπεται η αλλαγή της θρησκευτικής συμπεριφοράς. Ή μπορεί να συμβεί και το αντίθετο: η επαφή με μια ομάδα να οδηγήσει στη συμμετοχή στις τελετουργικές δραστηριότητές της, γεγονός που στη συνέχεια καταλήγει σε αλλαγή των θρησκευτικών αντιλήψεων. Για την κοινωνική ψυχολογία, αυτός είναι ένας τρόπος για να αμβλυνθεί η διαφωνία πεποιθήσεων και πρακτικών μεταξύ των θρησκευτικών παραδόσεων που παράγει διαμάχες. Θα πρέπει να σημειωθεί, όμως, ότι σε κάποιες περιπτώσεις τη μεταστροφή προς μια θρησκευτική

πεποιθήση ακολουθεί η αποστασιοποίηση/αποστροφή από αυτήν μετά από σύντομο ή μη χρονικό διάστημα. Αυτό παρατηρείται κατά κανόνα όταν υπάρχουν ενθουσιώδεις και γρήγορες μεταστροφές (Argyle: 23-25).

Ορισμένοι μελετητές της μεταστροφής έχουν υποστηρίξει ότι οι ψυχολογικές προσεγγίσεις του φαινομένου δεν είναι κατάλληλες για την ερμηνεία της μεταστροφής προς τις «Νέες Θρησκείες». Στην περίπτωση αυτή, ισχυρίζονται, εμφανίζεται μια άλλη τυπολογία. Τα άτομα επιδιώκουν να βρουν νόημα και κατάλληλο τρόπο ζωής μέσα από συνεχή και ενεργή αναζήτηση. Η διαδικασία αυτή περιλαμβάνει απόρριψη των πεποιθήσεων και των πρακτικών του παρελθόντος, χωρίς όμως οριστικές δεσμεύσεις, ή ακόμη μπορεί εντέλει να μην υπάρξει πλήρης αποδοχή των πεποιθήσεων κάποιας ομάδας από το άτομο (Richardson, 1985: 107-108). Όπως σημειώνεται από τους D. Bromley, A. Shupe και R. W. Balch, συχνά τα νέα μέλη της θρησκευτικής ομάδας «παίζουν το ρόλο» των καλών μελών, ενώ συγχρόνως αναζητούν περισσότερες πληροφορίες που θα τους βοηθήσουν να αποφασίσουν εάν θα παραμείνουν ή όχι. Επομένως, οι γνωσιακές αλλαγές είναι περισσότερο βαθμιαίες (στο Richardson: 108). Οι σύγχρονες μορφές μεταστροφής θα πρέπει, λοιπόν, να θεωρηθούν περισσότερο ως ένα κοινωνικό γεγονός εντός της πλουραλιστικής κοινωνίας μας, η οποία επιτρέπει μια ιδεολογική και συμπεριφορική κινητικότητα. Ο χαρακτηρισμός από τον Richardson της κινητικότητας αυτής ως «σταδιοδρομία μεταστροφής» (conversion career) είναι ιδιαίτερα ενδεικτικός (Richardson: 108).

Η εμπειρία και το νόημα της μεταστροφής διαφοροποιείται κατά περίπτωση. Ωστόσο, το κοινό στοιχείο σε όλες τις περιπτώσεις Ελλήνων μεταστραφέντων –αλλά και γενικότερα μη Ελλήνων, όπως συνάγεται από τις συνεντεύξεις– στην Πίστη Μπαχά'ι είναι ότι η μεταστροφή τους δεν παρουσιάζει τον χαρακτήρα της ρήξης ή του συγκλονισμού. Αυτό συνδέεται, αναμφίβολα, με την ίδια τη ρητορική της Πίστης Μπαχά'ι περί προοδευτικής αποκάλυψης του Θεού. Δεν καταργούνται οι προηγούμενες θρησκευτικές παραδόσεις, αλλά προϋποτίθενται και μεταμορφώνονται υπό το φως του μηνύματος του Μπαχά'ι. Στο μέτρο που για τους Μπαχά'ι οι θρησκείες διαφέρουν μόνο εξωτερικά και αποτελούν τις διαδοχικές φάσεις μιας αδιάκοπης πορείας –της εκπαίδευσης του ανθρώπου σύμφωνα με τη θέληση του Θεού– αναγνωρίζονται και εκτιμώνται όλες οι θρησκείες του παρελθόντος. Για το λόγο αυτό, οι ίδιοι δεν αντιμετωπίζουν κανένα πρόβλημα όσον αφορά την επίκληση συγκεκριμένων στοιχείων από άλλες θρησκείες, καθώς το πρόταγμα της Πίστης Μπαχά'ι δεν είναι η αποκλειστικότητα ως προς την αλήθεια. Η Πίστη Μπαχά'ι προβάλλεται από τα μέλη της ως η θρησκεία του κοινωνικού αγαθού, χωρίς δόγματα,

τελετουργίες και κληρικούς, η οποία εργάζεται για την ενότητα και την ειρήνη της ανθρωπότητας, την εξάλειψη των προκαταλήψεων, καθώς και την προώθηση της κοινωνικής, πολιτισμικής και οικονομικής ανάπτυξης.

Συχνά οι Μπαχά'ι ελληνικής καταγωγής μού έδωσαν την εντύπωση μιας προσωπικής και ιδιαίτερης εκ μέρους τους πρόσληψης της Πίστης, μιας πρόσληψης που φαίνεται ότι λαμβάνει υπόψη της –συνειδητά ή ανεπίγνωστα– συγκεκριμένες πολιτισμικές και κοινωνικές καταβολές ή, καλύτερα, έξεις. Οι τελευταίες αφορούν άμεσα στην ενσώματη (embodied) συνθήκη της πολιτισμικής επιτέλεσης. Για μένα, αυτό ήταν ιδιαίτερα εμφανές στο γεγονός ότι η εν γένει παρότρυνση της Πίστης Μπαχά'ι για αποχή από το κάπνισμα δεν τηρείται από τους περισσότερους Έλληνες Μπαχά'ι που συναναστράφηκα. Η διάσταση αυτή της ενσωμάτωσης (embodiment)²⁹ των θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών, υπό την έννοια των πολιτισμικών έξεων (habitus), είναι κάτι που καθόλη τη διάρκεια της έρευνάς μου το είχα κατά νου. Αυτό με οδήγησε στο να υιοθετήσω τελικά ως κατευθυντήρια ιδέα τον ανθρωπολογικό ορισμό της μεταστροφής εκ μέρους της Diane Austin-Broos, ο οποίος μού φαίνεται ότι ταιριάζει απόλυτα με όλα τα στοιχεία που αναδύθηκαν εν προκειμένω στο εθνογραφικό πεδίο.

Τον παραθέτω αυτολεξεί, διότι συμπυκνώνει με τον πλέον αντιπροσωπευτικό τρόπο την περίπτωση των Ελλήνων μεταστραφέντων στην Πίστη Μπαχά'ι. «Η μεταστροφή είναι ένα είδος *διάβασης* που διαπραγματεύεται μία θέση εντός του κόσμου. Η μεταστροφή ως διάβαση είναι, επίσης, μία *αναζήτηση*, μία αναζήτηση να νιώσει κάποιος σαν στο σπίτι του μέσα σ' έναν κόσμο που βιώνεται ως ταραγμένος και περιοριστικός ή, κατά κάποιον ιδιαίτερο τρόπο, ως ελλειμματικός αξιολογικά. Η διάβαση της μεταστροφής αποτελεί διάβαση σε κάποιον τόπο παρά σ' έναν μη-τόπο. Δεν συνιστά αναζήτηση της ουτοπίας, αλλά μάλλον της έξης. *Εμπλέκει μία διαδικασία συνεχούς εμπέδωσης κοινωνικών πρακτικών και πεποιθήσεων, τελετουργικών διαθέσεων και σωματικών εμπειριών*» (στο Donahue, 2007: 148· τα πλάγια δικά μου).

²⁹ Για την κατανόηση της «ενσωμάτωσης» με βοήθησε ουσιαστικά το Csordas, 1994.

B) Η εμπειρία της μεταστροφής Ελλήνων στην Πίστη Μπαχά'ι:

Προσωπικές Ιστορίες – Αίτια και Νόημα της Μεταστροφής

Η περίπτωση της Μάρως

Η Μάρω, σε όλη τη διάρκεια της συνέντευξης, μου έδινε την εντύπωση ενός συγκρατημένου ανθρώπου. Ο λόγος της συγκροτημένος και οι απαντήσεις της περιεκτικές, καθώς προλάμβαναν τις ερωτήσεις μου. Τα τελευταία δέκα λεπτά της συνάντησης, όταν είχαμε πια σηκωθεί από τους καναπέδες στο café του Park Hotel και είχε σταματήσει η μαγνητοφώνηση, μου έδωσε και μιαν άλλη εικόνα. Γνώρισε την Μπαχά'ι Πίστη από τον σύζυγό της, τον Ρολφ, στο Ηράκλειο, όπου γεννήθηκε, εργάστηκε ως ξεναγός και διαμένει μέχρι σήμερα. «Εγώ τη Μπαχά'ι Θρησκεία, όπως είναι γνωστό, όλοι οι Έλληνες δεν την ήξερα καθόλου. Σίγουρα και εσείς. Αφού γνωριστήκαμε και παντρευτήκαμε, σιγά-σιγά έμαθα κάποια πράγματα για την καινούργια θρησκεία. Μελέτησα, έζησα λίγο τη ζωή μέσα σε Μπαχά'ι περιβάλλον. Και στους γονείς του που πηγαίναμε (στη Γερμανία) ήταν όλοι φίλοι Μπαχά'ι. Κάθε φορά που πηγαίναμε έβλεπα ότι ήταν κάτι πραγματικά το αξιόλογο. Και με τη μελέτη μου είδα πραγματικά ότι όλα αυτά τα διδάγματα που έχει φέρει ο Μπαχά'ολλα ήταν κάτι που ταίριαζε στην εποχή μας. Κάτι που συμπληρώνει τα προηγούμενα. Συγκεκριμένα, έλεγα ότι δεν είναι δυνατόν 2000 χρόνια πριν να έχουν έρθει ορισμένα διδάγματα από τον Χριστό και να πρέπει με αυτές τις νέες συνθήκες της ζωής να ισχύουν, εφόσον η ζωή είναι τελείως διαφορετική. Έτσι με αυτό τον τρόπο ωρίμασαν και οι σκέψεις στο μυαλό».

Και συνεχίζει χωρίς να περιμένει κάποια δική μου ερώτηση: «Οι γονείς μου ήταν πάρα πολύ ανεκτικοί. Εκτός από ορισμένες φυσικές δυσκολίες που έχει κανείς να αποφασίσει να δώσει την κόρη του σε έναν ξένο, γερμανό. Ήταν φυσικό αυτό, να έχουν τις δυσκολίες τους. Επειδή ήταν και χρόνια πριν, 50 τόσα χρόνια. Δεν είχα άλλες δυσκολίες. Οι γονείς μου με εκτιμούσαν πάρα πολύ· όλον αυτόν τον τρόπο ζωής, τα διδάγματα... Ο τρόπος ζωής της οικογένειάς μου δεν διέφερε πάρα πολύ από τον τρόπο της Μπαχά'ι οικογένειας με το ανοικτό μυαλό. Ήταν μορφωμένοι οι γονείς μου, δεν είχαν αυτές τις στενές ιδέες και προκαταλήψεις». Παντρεύτηκε τον Ρολφ το 1957 με έναν «τύπο πολιτικού γάμου σε συμβολαιογράφο». Επίσης, τελέστηκε και ο Ορθόδοξος γάμος και ο Μπαχά'ι γάμος, στο σπίτι των σκαπανέων Banani στην Αθήνα. Μάλιστα, ο γάμος της Μάρως και του Ρολφ είναι ο πρώτος μπαχά'ι γάμος που πραγματοποιήθηκε στον ελλαδικό χώρο. Επίσημα δήλωσε Μπαχά'ι το 1966, σε ηλικία 30 ετών. Ωστόσο, από το 1963 είχε ήδη αποφασίσει να ασπαστεί την Πίστη. Αν και ιστορικά δεν είναι η πρώτη Ελληνίδα που

μεταστράφηκε στην Πίστη Μπαχά'ι, αλλά η δεύτερη, από την πρώιμη εκείνη εποχή της Πίστης στην Ελλάδα είναι η μόνη που βρίσκεται ακόμη εν ζωή.

Από την οικογένεια της Μάρως κανένας άλλος δεν έχει ασπαστεί την Πίστη Μπαχά'ι. Μολονότι η οικογένειά της, όπως η ίδια μου τόνισε, διακρινόταν για την ανεκτικότητα της –ισχυρισμός που έρχεται σε σύγκρουση με τη μαρτυρία ενός άλλου συντευξιαζόμενου ο οποίος, ειρήσθω εν παρόδω, μου ανέφερε ότι η οικογένεια της Μάρως είχε αντιδράσει έντονα στο γεγονός της μεταστροφής της– όταν επίσημα έγινε Μπαχά'ι δεν το ανακοίνωσε στους γονείς ή τους φίλους της. «Στους γονείς μου δεν το είχα πει. Ούτε και οι φίλοι το ήξεραν, γιατί ήθελα εγώ να τους το πω. Αλλά έλεγα πάντα η Μπαχά'ι Θρησκεία λέει αυτό. Μέχρι που είχα μια απευθείας ερώτηση από μια πολύ δική μου φίλη: 'όλα αυτά που λέει η Μπαχά'ι Θρησκεία εσύ τα έχεις ασπαστεί;'. Φυσικά δεν γινόταν να πω όχι. Και αυτό ήταν σαν ένα κλειδί που μου άνοιξε λίγο την πόρτα, μάλλον το μυαλό, για να σκέφτομαι γιατί να κρύβομαι πια. Ακριβώς την ίδια περίοδο ήταν που ο πατέρας μου είδε το δακτυλίδι³⁰ που φορούσα. 'Α! Εντάξει τώρα βεβαιώθηκα για αυτό που είχα βάλει στο μυαλό μου. Το δακτυλίδι μου αρκεί εμένα'».

Σχετικά με την αντιμετώπιση του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος αναφέρει: «Δεν έχω κανένα παράπονο. Ίσα-ίσα που μας εκτιμούν πάρα πολύ, όχι μόνο εμάς αλλά δέχονται και όλους τους Μπαχά'ι φίλους, που έρχονται, με μεγάλη χαρά. Έχουν γίνει, μπορώ να πω, οι περισσότεροι από τους φίλους μας στο Ηράκλειο έχουν γίνει φίλοι με τους Μπαχά'ι φίλους μας. Ε! Καμιά φορά μπορεί να καταλάβει κανείς ότι υπάρχει μια μικρή υπόνοια ότι έχω αλλάξει θρησκεία, αλλά όχι σε μεγάλο βαθμό».

Η σχέση της με την Ορθόδοξη Εκκλησία αφότου ασπάστηκε τη Μπαχά'ι είναι η ακόλουθη: «Τα δικά μου συναισθήματα είναι ότι είναι κάτι πολύ σημαντικό για την εποχή μας η αποκάλυψη του Μπαχά'ι, γιατί οι διδασκαλίες του έχουν σχέση με τη σημερινή εποχή. Αλλά μέσα υπάρχει το δέος ακόμα της προηγούμενης θρησκείας. Αυτό δεν μπορεί να το αμφισβητήσει (κανείς). Δηλαδή, εφόσον παραδέχεται ότι είναι μια συνέχιση και δεν ξεκόβεις, γιατί εάν κόψεις ένα σκαλί από τη σκάλα δεν μπορείς να προχωρήσεις. Δεν μπορείς να κόψεις από τις προηγούμενες σου καταβολές. Μπαίνω στην εκκλησία με το μεγάλο σεβασμό που υπήρχε τότε, όπως ακριβώς θα μπω σε έναν Μπαχά'ι χώρο με το

³⁰ Πρόκειται για ένα δακτυλίδι που φοράνε αρκετοί Μπαχά'ι με χαραγμένες τρεις παράλληλες γραμμές που συμβολίζουν τα τρία επίπεδα –το θεϊκό, το προφητικό και το ανθρώπινο– και συνδέονται με έναν κάθετο άξονα που είναι η τελευταία αποκάλυψη, ο Μπαχά'ι. Δεξιά και αριστερά υπάρχουν αραβικοί χαρακτήρες που αναφέρονται στον Μπαμπ και τον Μπαχά'ι (βλ. μια παραλλαγή του διακριτικού αυτού συμβόλου στο Παράρτημα, σελ. 113).

σεβασμό που απαιτεί. Τα συναισθήματα για τον Μπαχάολλα είναι άλλα. Είναι αυτά που χρειάζεται ο κόσμος τώρα. Είμαι ευτυχής που τώρα σιγά-σιγά βλέπουμε να υλοποιούνται όλα αυτά τα πράγματα. Η παγκόσμια ειρήνη συζητείται. Η ενότητα της ανθρωπότητας συζητείται. Δηλαδή, βλέπουμε ότι αυτά που είπε ο Μπαχάολλα πριν τόσα χρόνια γίνονται σιγά-σιγά. Αλλά δεν μπορώ να πω ότι δεν εκτιμώ, δεν σέβομαι, επειδή απέκτησα κάτι καινούργιο, επειδή συμπλήρωσα τα προηγούμενά μου πιστεύω με τις διδασκαλίες του Μπαχάολλα... όλες οι θρησκείες έχουν τις ίδιες ηθικές αρχές, τα ίδια ηθικά διδάγματα».

Στο τέλος της συνάντησης, η Μάρω αναφέρεται σε ένα περιστατικό που την επηρέασε καταλυτικά στην απόφαση της μεταστροφής της. Η μητέρα της ήταν βαριά άρρωστη. Η Μάρω ζήτησε από τον Μπαχάολλα ένα «σημάδι» σχετικά με το εάν θα πέθαινε ή θα ζούσε η μητέρα της. Και ο Μπαχάολλα της «απάντησε» άμεσα, γεγονός που προφανώς τη βεβαίωσε ακόμα περισσότερο για τη «στάθμη» του Μπαχάολλα, δηλαδή για το ποιος πραγματικά είναι.

Η περίπτωση του Βαγγέλη

Οι επαγγελματικές υποχρεώσεις του Βαγγέλη δεν του επιτρέπουν να έχει πολύ ελεύθερο χρόνο. Μετά από επανειλημμένες αναβολές, τελικά το ραντεβού κανονίστηκε στο χώρο εργασίας του σε μεγάλο ιδιωτικό νοσοκομείο της Αθήνας. Ευγενής, ολιγομίλητος και ταυτόχρονα συνοπτικός, με δέχτηκε στο γραφείο του. Ήρθε σε επαφή με την Πίστη Μπαχά'ι όταν ήταν ακόμα φοιτητής της ιατρικής στη Θεσσαλονίκη μέσω δύο συμφοιτητών του –ενός ινδικής και ενός γερμανικής καταγωγής– οι οποίοι, εάν θυμάται σωστά, έγιναν Μπαχά'ι στην Ελλάδα. Συνδέθηκε με την κοινότητα της Θεσσαλονίκης από το 1981 και το 1983 δήλωσε Μπαχά'ι σε ηλικία 24 ετών. Ανέκαθεν τον κέντριζε ένα ενδιαφέρον για τις ανατολικές θρησκείες, καθώς και ο χώρος της φιλοσοφίας. «Ήμουν άνθρωπος που ψαχνόμουν γενικά. Ήταν κάτι που με ενδιέφερε. Η Πίστη Μπαχά'ι μου ταίριαζε», αν και η αναζήτηση για αυτόν δεν σταματά ποτέ. Η Πίστη Μπαχά'ι έχει, κατά την άποψή του, «αντίκρισμα εσωτερικότητας». Του προσέφερε «μια σαφέστερη και πιο ξεκάθαρη επανατοποθέτηση και επαναπροσδιορισμό του που» πηγαίνει «ως άτομο, ως οντότητα», απέναντι στον εαυτό του και τους άλλους. Με άλλα λόγια, για αυτόν η Πίστη σημαίνει τη συνειδητοποίηση του νοήματος στη ζωή του.

Καθώς στην αρχή της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας ήταν στρατιωτικός ιατρός, αυτό συνεπαγόταν το εμπόδιο ότι δεν μπορούσε να αλλάξει επίσημα θρήσκευμα. Μολονότι, στη στρατιωτική του ταυτότητα δεν αναγραφόταν το θρήσκευμα –το πιθανότερο, επειδή θεωρούνταν δεδομένο, όπως συμπεραίνει ο ίδιος– δεν μπορούσε να

μιλήσει για την αλλαγή της πίστης του στον επαγγελματικό του χώρο. Μόνο ορισμένοι φίλοι συνάδελφοι γνώριζαν για τις απόψεις του, οι οποίοι μπορούσαν να τον καταλάβουν, σε αντίθεση με το οικογενειακό του περιβάλλον. «Με το οικογενειακό περιβάλλον ούτε συζήτησα, ούτε ξέρουν ότι είμαι Μπαχά'ι, διότι ήξερα πώς σκέφτονται... είναι αρκετά θρησκευόμενα άτομα. Έχω μεγαλώσει σε ένα θρησκευτικό περιβάλλον. Μεγάλωσα στον Πόρο. Κατά διαστήματα έκανα κάποιες νύξεις στην αδελφή μου, αλλά είδα ότι δεν επρόκειτο να καταλάβει ... οπότε ήταν μάταιο». Η πρώην σύζυγός του γνώριζε ότι ήταν Μπαχά'ι, εκείνη όμως δεν ασπάστηκε ποτέ την Πίστη, όπως και τα δυο τους παιδιά.

Εκείνο που περισσότερο τον ενοχλούσε στην Ορθοδοξία ήταν η «τυπολατρία» και το γεγονός ότι «δεν υπήρχαν απαντήσεις ή οι απαντήσεις ήταν πολύ ρηχές» για τα σύγχρονα δεδομένα. Αντίθετα, «η Πίστη Μπαχά'ι έδινε λύσεις σε προβλήματα της σύγχρονης εποχής... και ταυτόχρονα ήταν προσαρμοσμένη στο να βοηθάει και τη συμμετοχή της λογικής μαζί, γιατί ακριβώς είναι στον παρόντα χρόνο». Στη χριστιανική θρησκεία υπάρχει μια έλλειψη φωτισμένων ανθρώπων. «Σαν να αποσύρεται η χάρη του Θεού από αυτό τον χώρο, τον λεγόμενο χριστιανικό», κάτι που ο ίδιος φαντάζεται ότι γίνεται και στην περίπτωση των άλλων θρησκειών. Για εκείνον, «δεν τίθεται θέμα αλλαγής θρησκείας. Ναι! Έτσι θα το δουν κάποιοι άλλοι απέξω. Είναι φαινομενολογικά αντιφατικό. Η Μπαχά'ι Πίστη είναι μια άλλη θρησκεία, οπότε δεν μπορούμε να λέμε ότι δεν έχουμε αλλαγή θρησκείας. Φαίνεται σαν να αλλάζει κανείς θρησκεία. Είναι το εξωτερικό κομμάτι. Από την πλευρά την εσωτερική ο Μπαχά'ι δεν νιώθει έτσι. Νιώθει ότι είναι μια διεύρυνση των πραγμάτων. Μια αλλαγή μεν, αλλά πιο εμπλουτισμένη και διαφοροποιημένη με δυνατότητες που μπορούμε να τις έχουμε σήμερα, ενώ δεν υπήρχαν παλαιότερα. Δεν τίθεται θέμα εγκατάλειψης του παρελθόντος».

Σχετικά με το ζήτημα της περιορισμένης ανάπτυξης της κοινότητας των Μπαχά'ι στην Ελλάδα, συγκριτικά με άλλες θρησκευτικές ομάδες που δραστηριοποιούνται στον ελληνικό χώρο λιγότερα χρόνια αλλά με περισσότερους πιστούς/οπαδούς, θεωρεί ότι «δεν ενδιαφέρει τόσο τους ίδιους τους Μπαχά'ι να διευρύνουν την κοινότητά τους. Δεν είναι αυτό η ουσία, η κουλτούρα των πιστών, το ζητούμενο... Είναι προτιμότερο να μην γίνει κάποιος εάν δεν είναι πεπεισμένος για αυτή τη θρησκευτική άποψη». Επιπλέον, θεωρεί πως ένας «άλλος λόγος είναι η ίδια η ανασφάλεια που υπάρχει στους Έλληνες. Βλέπουν διστακτικά οτιδήποτε το καινούργιο. Ο Έλληνας έχει αλλάξει λίγο, έχει ανοιχτεί. Αυτό φαίνεται τα τελευταία τριάντα-σαράντα χρόνια στις πόλεις που επεκτείνονται. Παλαιότερα ο ένας ήταν πάνω στον άλλον. Νιώθει λίγο περισσότερο ασφαλής, καταξιωμένος στη διεθνή κοινότητα. Και ίσως έχει γίνει λίγο περισσότερο ανεκτικός με το ξένο... Ο Έλληνας

μπορεί να λέει για την Εκκλησία, αλλά σε άλλες φάσεις μπορεί να είναι ο μεγαλύτερος υπερασπιστής. Υπάρχει αυτή η αντίφαση στην ελληνική νοοτροπία».

Παράλληλα, δέχτηκε πως «πιθανόν να υπάρχει και συνυπαιτιότητα των Μπαχά'ι για το μικρό αριθμό. Δεν έχουν γίνει τα κατάλληλα βήματα... Υπάρχει ένα θέμα με τον προσηλυτισμό. Ο κόσμος είναι κουμπωμένος, γιατί έχει υποστεί προσηλυτισμό από διάφορους. Και για αυτόν το λόγο οι Μπαχά'ι ήταν πολύ προσεκτικοί για να μη φανεί ότι έκαναν προσηλυτισμό».

Η περίπτωση της Λιλής

Συνάντησα τη Λιλή στο σπίτι της, στου Παπάγου. Την αστική της καταγωγή μαρτυρούν τόσο ο διάκοσμος του ιδιωτικού χώρου της, όσο και η όλη συμπεριφορά της. Άκουσε για την Πίστη Μπαχά'ι από τον άνδρα της, τον Θοδωρή. Τον γνώρισε το 1971, αλλά μόλις το 1974 της μίλησε για την πίστη του. «Τότε ήταν δικτατορία και δεν επιτρεπόταν να μιλάς». Παντρεύτηκαν, με Ορθόδοξο και Μπαχά'ι γάμο, το 1976 και τον Μάρτιο του 1977 η Λιλή δήλωσε Μπαχά'ι σε ηλικία 28 ετών. Ο Θοδωρής διέφερε από τους άνδρες της εποχής του. Ο θάνατος του πριν δύο χρόνια ήταν μεγάλη απώλεια τόσο για εκείνη όσο και για τις δύο κόρες τους. «Ο Θοδωρής είχε έναν τρόπο ζωής διαφορετικό. Ήταν πάρα πολύ συντηρητικός στα πάντα του· στο φαγητό του, στον τρόπο που συμπεριφερόταν. Ήταν διαφορετικός για την εποχή του. Τότε ήταν το hippies style. Ήταν πολύ ευγενικός... ». Ήταν ένα ζευγάρι «σωστών χριστιανών», κάτι που δεν υπάρχει σήμερα ή είναι σπάνιο στα σπίτια των Ορθόδοξων Χριστιανών, όπως μου τόνισε εμφαντικά σε αρκετά σημεία της συνέντευξης. «Όταν έφυγε ο άνδρας μου ήταν πολύ μεγάλη απώλεια και για μένα και για τα παιδιά. Ήμασταν μια οικογένεια που οι τέσσερις ήταν ένα αλλά και ο καθένας χωριστά». Κάθε απόφαση λαμβανόταν μετά από συζήτηση και ήταν κοινή. Η Μπαχά'ι Πίστη την βοήθησε πολύ να αντιμετωπίσει το θάνατο του συζύγου της. «Αλλάζει ο τρόπος σκέπτεσθαι γιατί σε ηρεμεί... ».

Για εκείνη, «η Πίστη Μπαχά'ι έχει συμπληρώσει πράγματα που λόγω της εποχής που παρουσιάστηκαν θέλουν κάτι επιπλέον... Η θρησκεία εξελίσσεται, γιατί κάθε εποχή έχει ανάγκη κάτι περισσότερο». «Η Μπαχά'ι Πίστη συμπλήρωσε κενά που είχα από την Ορθόδοξη Πίστη... Δεν εγκαταλείπεις την πίστη σου. Τη συμπληρώνεις, όπως την εβραϊκή την συμπληρώνεις με τη χριστιανική... Η Μπαχά'ι Πίστη, όπως κάθε πίστη, έχει κάποιους κανόνες, directiva, αλλά δεν είναι η πίστη που θα σου πει ξέχασε ό,τι ξέρεις, από 'δω και στο εξής θα ακολουθείς αυτό. Δεν σε δέχεται εάν δεν πιστεύεις στη θρησκεία που έχεις... Πρέπει να πιστεύεις ήδη στον Θεό. Δεν μπορείς να είσαι άθεος. Δέχεται όλη σου την

καταγωγή... Και εγώ και ο άνδρας μου πηγαίναμε στην εκκλησία, ιδιαίτερα την Μ. Παρασκευή... Είναι μια πίστη που τα παιδιά των Μπαχά'ι δεν φεύγουν από το μάθημα των θρησκευτικών στο σχολείο». Οι κόρες της έχουν λάβει το βάπτισμα. Δεν έχουν νιώσει την ανάγκη μέχρι στιγμής να δηλώσουν Μπαχά'ι. Το σημαντικότερο, όμως, για τη Λιλή είναι ότι έχουν μάθει να προσεύχονται, «κάτι που έχει εκλείψει στις ελληνικές οικογένειες».

Εκείνο που κατεξοχήν την «τράβηξε» στην Πίστη Μπαχά'ι είναι η έλλειψη «κλήρου». «Πιστεύω ότι ο κλήρος έχει κάνει το μεγαλύτερο κακό στην πίστη μας (την Ορθόδοξη Χριστιανική)... Ο κλήρος έδιωξε τους νέους από την Εκκλησία, από το Θείο». Από παιδί την ενοχλούσε ο «τυπολατρικός» χαρακτήρας της Ορθοδοξίας. Για παράδειγμα, η πρακτική του ασπασμού των εικόνων ή η θεία κοινωνία από την ίδια λαβίδα. Σταμάτησε να μεταλαμβάνει «από τότε που κατάλαβε τον εαυτό της», δηλαδή σε ηλικία 13 ετών. Αντίθετα, στη Μπαχά'ι Πίστη δεν υπάρχουν «τελετουργίες ή ευλογίες». Ευχαριστεί τους γονείς της που την έβαλαν «στο δρόμο της πίστης», της έμαθαν την προσευχή. Δεν ήταν άνθρωποι φανατικοί που θεωρούσαν ότι το δικό τους πιστεύω ήταν «τέλειο». Αντίθετα, της έμαθαν από παιδί να σέβεται και να δέχεται το κάθε πιστεύω του άλλου. Για αυτό και οι γονείς της δεν είχαν πρόβλημα να δώσουν τη γραπτή τους συγκατάθεση για την τέλεση του Μπαχά'ι γάμου. Άλλωστε, «είχαν γνωρίσει τον Θεοδωρή και είχαν πειστεί για αυτόν», αν και αρχικά νόμιζαν ότι ήταν «μουσουλμάνος αιρετικός».

Έχοντας ζήσει για κάποια χρόνια στη Γαλλία και συγκρίνοντας την εμπειρία της από την εκεί κοινότητα με την κοινότητα στην Ελλάδα, θεωρεί ότι στη Γαλλία «επειδή δεν υπάρχει η σχέση Εκκλησίας – Κράτους μπορείς να μιλήσεις. Δεν υπάρχει ούτε θετική ούτε αρνητική αντίδραση. Υπάρχει μεγαλύτερη ελευθερία. Στην Ελλάδα ακόμα και τώρα δεν είναι έτσι... ο Έλληνας σήμερα έχει λίγο ανοίξει. Δεν είναι αυτό που ήταν παλιά. Δηλαδή, εάν έλεγες ότι άλλαξα πιστεύω, μπορεί να έπεφταν να σε φάνε. Δεν δεχόντουσαν κουβέντα... Τώρα άνοιξε το μυαλό των Ελλήνων... και οι νέοι περισσότερο. Αν και ελάχιστοι νέοι, πιστεύω, έχουν θρησκευτικά πιστεύω πλέον. Οι νέοι είναι αλλού τα μυαλά τους, στην ύλη, στην καλοπέραση... Στη Γαλλία μπορείς να μιλήσεις πιο ελεύθερα. Δεν απαγορεύεται ο προσηλυτισμός. Εδώ οι Μπαχά'ι πρέπει να τηρούν τους νόμους του κράτους. Οι Μπαχά'ι, βέβαια, δεν κάνουν προσηλυτισμό, να βγουν στο δρόμο και να μιλήσουν στον καθένα... ».

Για εκείνη, οι ιδιαίτερες αυτές συνθήκες που επικρατούν στην ελληνική κοινωνία ευθύνονται για τον περιορισμένο αριθμό των μελών της κοινότητας. Κυρίως όμως ευθύνεται η ελληνική νοοτροπία: «Οι Έλληνες, μόνο ελάχιστες οικογένειες ζουν πραγματικά χριστιανικά, οι άλλοι είναι κατ' όνομα, είναι φανατισμένοι... Το μεγαλύτερο

ποσοστό των Ελλήνων θεωρεί ότι η πίστη του είναι κομμάτι της εθνικής του ταυτότητας. Δεν αλλάζει εύκολα πίστη». Καταλυτικό ρόλο στην απόφαση της Λιλής για τη μεταστροφή της είχε η όλη παρουσία του συζύγου της. Η έμφαση της στην επίδραση της Πίστης Μπαχά'ι στον οικογενειακό βίο, υπό την έννοια της αλληλοεκτίμησης και της ισοτιμίας ήταν ιδιαίτερα έντονη εξαρχής.

Η περίπτωση της Νανάς

Η ενεργητικότητα και η ζωντάνια της Νανάς, 80 ετών σήμερα, την καθιστούν ιδιαίτερα συμπαθή εξ αρχής. Με χαρά με δέχτηκε στο σπίτι της, στο Κολωνάκι, ένα πρωινό. Το ιστορικό της ζωής της πληροί πραγματικά όλες τις προϋποθέσεις για σενάριο ταινίας. Με καταγωγή από μεγαλοαστική οικογένεια της Πόλης, γεννήθηκε και μεγάλωσε μέχρι κάποια ηλικία στην Αθήνα. Μηνών ακόμα, την ανατροφή της ανέλαβε ο πατέρας της, καθώς η μητέρα της, μην αντέχοντας τον άστατο χαρακτήρα του συζύγου της, έφυγε για το εξωτερικό. Έκτοτε η Νανά την συνάντησε μόνο μια φορά. Παρακολούθησε το δημοτικό σε ρωμαιοκαθολικό σχολείο της Νάξου, το μόνο που την εποχή εκείνη δεχόταν, όπως μου ανέφερε, μαθήτριες χωρισμένων οικογενειών. Τις πρώτες τάξεις του γυμνασίου τις παρακολούθησε στην Ιόνιο Σχολή Θηλέων στην Αθήνα.

Από τα χρόνια αυτά, είναι έντονες οι αρνητικές εμπειρίες και μνήμες λόγω του θρησκευτικού περιβάλλοντος. Στο ρωμαιοκαθολικό σχολείο της Νάξου «ήταν ο τρόπος τους κάπως μεσαιωνικός. Με ενοχλούσε φαίνεται στο υποσυνείδητο που πηγαίναμε κάθε πρωί στις 6 η ώρα να ψάλλουμε. Με ενοχλούσε ιδιαίτερα που κάθε χρόνο έστελνε ο Πάπας κάποιον να μας συγχωρήσει». Και αργότερα στη Σχολή Θηλέων, το γεγονός της παρουσίας κάθε Χριστούγεννα και Πάσχα κάποιου ορθόδοξου εξομολόγου ήταν για εκείνη μια δυσάρεστη διαδικασία. Τις υπόλοιπες τάξεις του γυμνασίου τις παρακολούθησε εσώκλειστη σε κολλέγιο της Γερμανίας. Όταν ολοκλήρωσε το σχολείο, γνώρισε και παντρεύτηκε στη Γερμανία έναν ελληνο-αμερικανό αξιωματικό του αμερικανικού στρατού. Εγκαταστάθηκαν στην Αμερική. Εκεί η Νανά σπούδασε σχέδιο. Μετά από αρκετά χρόνια γάμου, αποφασίζει να χωρίσει. Επιστρέφει στην Ελλάδα και εργάζεται ως ξεναγός.

Τα «σημάδια» που την οδήγησαν στην Μπαχά'ι Πίστη εμφανίστηκαν πριν από 21 χρόνια. Κατά τη διάρκεια μιας κρουαζιέρας στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς το πλοίο πλησίαζε στο λιμάνι της Χάιφα, η Νανά αντικρίζοντας αμφιθεατρικά τους Κήπους της Χάιφα και τον χρυσό τρούλο του Μαυσωλείου του Μπαμπ εντυπωσιάστηκε. Μην γνωρίζοντας για το τι πρόκειται, ρωτάει έναν ισπανόφωνο συνάδελφό της. Εκείνος την πληροφορεί ότι ο χώρος ανήκει στην Πίστη Μπαχά'ι, μια νέα θρησκεία. Η περιέργειά της

εντάθηκε. Συζητά με μια φίλη της ξεναγό για το θέμα και αποφασίζουν να επισκεφτούν τους Κήπους προτού αποπλεύσει το πλοίο. Ωστόσο, προέκυψε μια διερμηνεία την οποία δεν μπορούσε να αναλάβει κανείς άλλος εκτός από τη Νανά, με αποτέλεσμα μόνο η φίλη της να καταφέρει να πάει στους Κήπους. Η φίλη της, γνωστή καλλιτέχνίδα στην Ελλάδα όπως με ενημέρωσε η Νανά, ζωγράφιζε πέτρες και πάντοτε έψαχνε να βρει κάτι ιδιαίτερο. Καθώς προχωρούσε στους διαδρόμους των Κήπων της Χάιφα, ένα κομμάτι από ένα σπασμένο όστρακο της τράβηξε την προσοχή. Έσκυψε και το πήρε. Πάνω σε αυτό ήταν χαραγμένα η λέξη ή, καλύτερα, τα γράμματα «N-A-N-A» (βλ. Παράρτημα, σελ. 114). Επιστρέφοντας στο πλοίο το δίνει στη Νανά. Εκείνη «σάστισε». Η συμβολική δυναμική του κομματιού από το σπασμένο όστρακο είναι ακόμα και σήμερα πολύ έντονη για τη Νανά. Το φυλάσσει στο σπίτι της και μου το έδειξε συγκινημένη.

Στη διαδρομή της επιστροφής για τον Πειραιά αλληλογραφεί σε μια επιστήθια αμερικανίδα φίλη της. Της αναφέρει ότι στη διάρκεια της επίσκεψής της στο Ισραήλ γνώρισε την Πίστη Μπαχά'ι και ότι αισθανόταν την ανάγκη να μάθει περισσότερα για αυτήν. Εκείνη της απαντάει ότι έχει γίνει και η ίδια Μπαχά'ι. Η Νανά εκπλήσσεται στο άκουσμα αυτό. Την περίοδο των Χριστουγέννων του ιδίου έτους, επισκέπτεται ένα κέντρο ιαματικών λουτρών έξω από το Λονδίνο. Στο τραπέζι της βιβλιοθήκης του κέντρου βρίσκει το βιβλίο του J. E. Esslemont *Bahá'u'lláh and the New Era*. Για ακόμα μια φορά, η «σύμπτωση» την εκπλήσσει. Μετά από αυτό αποφασίζει, προτού φύγει από το Λονδίνο, να επικοινωνήσει με την Μπαχά'ι Κοινότητα της Αγγλίας, γνωρίζοντας ότι εκεί υπάρχουν πολλοί Μπαχά'ι. Ρωτάει σχετικά μια Βρετανίδα που είχε γνωρίσει στα spa και εκείνη της απαντά ότι θα ρωτούσε μια φίλη της που ήταν Μπαχά'ι. Την επόμενη μέρα, η Νανά επικοινωνεί με το Κέντρο Μπαχά'ι του Λονδίνου ζητώντας πληροφορίες για τους Μπαχά'ι στην Αθήνα. Μια βδομάδα αργότερα, η Ρωξάνη της τηλεφώνησε στο σπίτι της στην Αθήνα. Έκτοτε άρχισε να συμμετέχει στις δραστηριότητες της Κοινότητας και σε σύντομο διάστημα δήλωσε επίσημα Μπαχά'ι.

Έγινε μπαχά'ι σε ηλικία 59 ετών, σε «ώριμη ηλικία» όπως τονίζει η ίδια. «Τα σημάδια της αποκάλυψης της Πίστης Μπαχά'ι με τάραξαν πολύ... με επηρέασαν πολύ. Οι Μπαχά'ι λένε ότι η Νανά δεν έγινε Μπαχά'ι από διδασκαλία μας. Μας την έστειλε ο Μπαχά'ολλα. Ήμουν έτοιμη!». Από τότε που γνώρισε την Πίστη Μπαχά'ι αισθάνεται «καταπληκτική ησυχία». «Είδα μεγάλη διαφορά στη ζωή μου. Ό,τι επιθύμησα –το οποίο δεν βλέπτε άλλον– έχει γίνει. Και είμαι ευτυχής. Πραγματικά ευτυχής... Για μένα η Πίστη Μπαχά'ι είναι ίσον χαρά, λογική, ζεστασιά, κάτι που σε περιβάλλει προστατευτικά. Αυτό

αισθάνομαι ως Μπαχά'ι, που άλλοτε δεν το αισθανόμουν... έχω γίνει καλύτερος άνθρωπος».

Σχετικά με την πρότερη εμπειρία της από την Ορθόδοξη Εκκλησία αναφέρει χαρακτηριστικά: «Αυτό ήταν το δράμα το μεγάλο. Με κουβαλούσε η γιαγιά μου, οι θείες μου στην εκκλησία κάθε τόσο. Εγώ μικρό παιδί βαριόμουν. Με κούρασε αυτό... Δεν με απώθησε η Ορθόδοξη Εκκλησία η ίδια, με απώθησε ο κλήρος. Τον έβρισκα πάντοτε ψεύτικο. Και ακόμα, όταν ακούω για κανένα καλό παπά, αναρωτιέμαι αν υπάρχει. Δεν μου αρέσει ο τρόπος. Προτιμώ το απλό. Παπάδες δεν έχουμε, εξομολογήσεις δεν κάνουμε... Η εξομολόγηση για μας είναι στον Θεό». Για τη Νανά δεν τίθεται θέμα εγκατάλειψης της Ορθοδοξίας: «Οτιδήποτε έχει κτιστεί για τον Θεό, δεν εγκαταλείπεται». Στους τοίχους του σπιτιού της υπάρχουν εδώ και εκεί ορισμένες ορθόδοξες εικόνες. Τις έχει κληρονομήσει από την οικογένειά της. Για αυτήν πια αποτελούν «οικογενειακή μνήμη». Δεν τις ασπάζεται, αλλά είναι ένας τρόπος να συνδέεται με τις ρίζες της. Εάν τύχει να περάσει μπροστά από εκκλησία θα ανάψει ένα κερί. «Ο Χριστός ήταν ο Υιός του Θεού. Ο Μπαχά'ι ήταν το Πνεύμα το Θεϊκό για μένα».

Δεν μιλάει για την πίστη της σε ανθρώπους που δεν γνωρίζει καλά. Ακόμα και στον πατέρα της δεν το ανέφερε ποτέ: «Ήταν πολύ μεγάλος για να καταλάβει. Δεν ήταν ποτέ πολύ της θρησκείας». Εκείνοι στους οποίους έχει επιλέξει να μιλήσει «βρίσκουν ότι έχει μια λογική και φιλοσοφία η θρησκεία αυτή». Γενικότερα, θεωρεί ότι «η ελληνική κοινωνία δεν είναι ανεκτική στο διαφορετικό. Ανεκτικοί είναι οι Έλληνες που έχουν ζήσει εκτός Ελλάδος... Όταν οι γονείς επιμένουν σε κάτι, δεν μπορεί το παιδί εύκολα να αλλάξει. Εκτός αν φύγει και ανοίξει το μυαλό του... και δεν είναι πια με παρωπίδες. Η Μπαχά'ι είναι μια προοδευτική θρησκεία».

Συγκρίνοντας την πορεία της Μπαχά'ι Κοινότητας στην Ελλάδα σε σχέση με άλλες χώρες επισημαίνει ότι σαφώς και είναι «μικρή». Για αυτήν, το γεγονός αυτό αποδίδεται στο ότι «οι Ορθόδοξοι στην Ελλάδα είναι λίγο φανατικοί. Η Ορθοδοξία είναι η μόνη θρησκεία... Οι Έλληνες αντιδρούν. Έχουν έναν εγωισμό. Ο χαρακτήρας τους είναι εγώ ξέρω και κανένας άλλος δεν ξέρει. Δεν λένε εύκολα συγγνώμη. Είμαστε περίεργη φυλή! Αυτοί που έχουν ζήσει σε άλλη κοινωνία, στο εξωτερικό, έχουν γνωρίσει άλλον τρόπο ζωής. Είναι πιο εύκολο να καταλάβουν τη λογική της Θρησκείας Μπαχά'ι». Στο πλαίσιο αυτό και η διστακτικότητα ή απροθυμία της ομάδας των «φίλων των Μπαχά'ι» να δηλώσουν επισήμως Μπαχά'ι οφείλεται στο φόβο των αντιδράσεων του συγγενικού περιβάλλοντος, αν και οι ίδιοι –όπως τονίζει η Νανά– συχνά είναι «πιο Μπαχά'ι από τους Μπαχά'ι».

Η περίπτωση του Γιώργου

Ήρθε σε επαφή με την Πίστη Μπαχά'ι μέσω της Μάγια στη Ζυρίχη, όπου είχε πάει για σπουδές στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Εκείνη την εποχή στη Δυτική Ευρώπη τούς είχε συνεπάρει «το κύμα των Μπαχά'ι». Αμερικανοί Μπαχά'ι είχαν εγκατασταθεί σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης με σκοπό την ενίσχυση των εκεί κοινοτήτων. Οργανώνονταν σημαντικές καλλιτεχνικές δραστηριότητες, στις οποίες συχνά σημειώνονταν μαζικές μεταστροφές ατόμων στην Πίστη Μπαχά'ι. Ο Γιώργος, 23 ετών τότε, «σε μια περίοδο ψαξίματος υπαρξιακού», συνάντησε «μια γυναίκα, η οποία είχε τόσο μεγάλα ενδιαφέροντα». Έψαχνε κάτι ουσιαστικό και διαφορετικό σε μια «εποχή επανάστασης». Ένιωσε ενθουσιασμένος και συνεπαρμένος από την Μπαχά'ι Πίστη: «Πέταγα!... Μιλάγαμε στον κόσμο στο δρόμο, πράγμα το οποίο δεν μπορώ να φανταστώ τώρα να το κάνω... Αυθόρμητη νεανικότητα». «Μέσα στη σύνθεση των μοντέρνων ιδεών με την πνευματικότητα, βρήκαμε το σωστό μπουσουλά για τη ζωή μας... Δεν ήμουν ποτέ ιδιαίτερα θρησκευόμενος, ούτε είμαι και φανατικός... Εκεί μέσα βρήκαμε αυτό που μας έδωσε μετά την οδηγία για τη ζωή μας».

Έκανε δήλωση Μπαχά'ι το 1971 στη Ζυρίχη. Μολονότι είχε αποδεχθεί την Μπαχά'ι Πίστη νωρίτερα, προτίμησε να δηλώσει μετά την τέλεση του Ορθόδοξου γάμου τους. Τότε, επειδή δεν υπήρχε η δυνατότητα του πολιτικού γάμου στην Ελλάδα και επειδή «η ελληνική κοινότητα ήταν συντηρητική» και δεν θα μπορούσαν να ζήσουν μαζί εκτός γάμου, αποφάσισε να μη δηλώσει προτού παντρευτεί. Επιπλέον, «η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν σου επιτρέπει να παντρευτείς εάν είσαι Μπαχά'ι» και «ένας καλός Μπαχά'ι πρέπει να είναι εν πρώτοις καλός χριστιανός». Τέλεσαν τρεις γάμους την ίδια μέρα στη Ζυρίχη: τον πολιτικό το πρωί, τον Ορθόδοξο το μεσημέρι και τον Μπαχά'ι γάμο το βράδυ, αμέσως μετά τη δήλωση του Γιώργου. Σχετικά με την τέλεση του Ορθόδοξου γάμου παρουσιάζεται εν προκειμένω μια κάποια παραδοξότητα, καθώς δεν ήταν απαραίτητος στο συγκεκριμένο συμφραζόμενο, αλλά πρόκειται για μια παραδοξότητα που ο ίδιος ο Γιώργος δέχεται πως μάλλον επιλύεται βιωματικά και συμβολικά, στο βαθμό που ο «τριπλός» γάμος του σηματοδοτούσε την έναρξη της κοινής ζωής με τη Μάγια σε ενότητα με το θρησκευτικό παρελθόν και παρόν του. Επίσης, στο μέτρο που ο πολιτικός γάμος είχε τελεστεί στο εξωτερικό, το ελληνικό κράτος ήταν υποχρεωμένο να τον αναγνωρίσει.

Ρωτώντας τον εάν αισθάνεται ότι έχει εγκαταλείψει την πρότερη Ορθόδοξη Πίστη του μου απάντησε: «Ένας καλός Μπαχά'ι πρέπει να είναι καλός χριστιανός. Είναι χρονικό το κριτήριο. Δεν αισθάνθηκα ότι πρόδωσα τον Χριστό. Ο Χριστός είπε 'ότι θα ξανάρθω και δεν θα με αναγνωρίσετε'. Και εγώ πιστεύω ότι ήρθε και τον αναγνώρισα». Ζητώντας του

μια διευκρίνιση για το τι εννοεί με το χρονικό κριτήριο, συνεχίζει: «Στην Μπαχά'ι Πίστη τα κριτήρια τα πνευματικά είναι τα ίδια όπως είναι και στην Ορθόδοξη Χριστιανική Θρησκεία. Αυτά που αλλάζουν είναι τα διαχειριστικά, διοικητικά, κοινωνικά. Πάει, κατά τη γνώμη μας, μια κλίμακα παραπέρα, πιο μπροστά. Πρόοδος. Τα πνευματικά είναι τα ίδια σε όλες τις θρησκείες: ένας Θεός υπάρχει, να αγαπάς τον πλησίον σου, να είσαι καλός, κ.τ.λ. Ενώ τα διαχειριστικά, διοικητικά, κοινωνικά χρειαζόντουσαν κάποια αλλαγή... ».

Προτού η ίδια υποβάλω την ερώτησή μου σχετικά με τις αντιδράσεις του οικογενειακού του περιβάλλοντος στην απόφασή του να μεταστραφεί, εκείνος ανέφερε: «Η αντίδραση των γονιών μου, του αδελφού, της αδελφής, ήταν μουγκαμάρρα, δηλαδή δεν έλεγαν τίποτα». Τους το ανακοίνωσε «χωρίς καμία επισημότητα, σιγά-σιγά... Στην αρχή ανησύχησαν... Υπήρχε αυτό το ταμπού απέναντι στην κοινωνία, δηλαδή το τι θα πει η κοινωνία... ». Σύμφωνα με τον Γιώργο, στο ρόλο της κοινωνίας και της οικογένειας στην ελληνική πραγματικότητα οφείλεται η διστακτικότητα των Ελλήνων να γίνουν Μπαχά'ι, ακόμα και εάν αποδέχονται το μήνυμα της Μπαχά'ι Θρησκείας. «Ο Έλληνας εξαρτάται πολύ από την οικογένεια και την κοινωνία, οπότε δεν θέλει να διαφοροποιείται, ακόμα και αν τα πιστεύει... Η απελευθέρωση του Έλληνα είναι πιο δύσκολη να γίνει (συγκριτικά με άλλες εθνικότητες). Ο Έλληνας γεννιέται με το κουτάκι του εδώ πέρα, την Ορθοδοξία την οποία την παίρνει μαζί του. 'Αυτό είναι. Δεν με ενδιαφέρει τίποτα άλλο. Καλός άνθρωπος να είμαι. Πηγαίνω που και που στην εκκλησία... εγώ αυτός είμαι, δεν υπάρχει άλλο θέμα'. Δεν υπάρχει περίπτωση να πεις αλλάζω θρησκεία. Δεν το φαντάζεται ο Έλληνας ότι θα μπορούσε ποτέ να αλλάξει θρησκεία».

Αναφορικά με το ζήτημα του μικρού μεγέθους της κοινότητας στην Ελλάδα μετά από 55 χρόνια παρουσίας και δράσης, η ερμηνεία του Γιώργου αναφέρεται σε δύο άξονες: «Πρώτον, απαγορεύεται ο προσηλυτισμός. Σε άλλες κινήσεις δεν απαγορεύεται. Και ο καθένας (Μπαχά'ι) είναι προσεκτικός... Μετά είναι η συνήθεια, η συνήθεια από τα παλιά τα χρόνια, η οποία παραμένει και τώρα ακόμα, το πως μέσα σε αυτή την καταπίεση (εννοεί την εποχή της δικτατορίας) που ζούσαμε έχουμε μάθει να μην εξωτερικευόμαστε τόσο εύκολα. Και παρόλο που το μήνυμα για μας είναι πάρα πολύ σημαντικό –οι Μπαχά'ι πιστεύουν ότι έχει γίνει μια Δεύτερη Παρουσία του Χριστού. Δεν είναι παίξε-γέλασε. Δεν είναι μια θρησκεία που εμείς τη φτιάξαμε. Ένας σοφός άνθρωπος ήρθε, κάθισε και έγραψε... Αυτό το συνταρακτικό γεγονός για μένα ήταν καταλυτικό. Το συνταρακτικό γεγονός είναι ότι υπάρχει μια Παρουσία ξανά... ».

Σε μια αναστοχαστική προσέγγιση, αποδοκιμάζει την πρακτική των Μπαχά'ι στην Ελλάδα να περιορίζουν την προβολή της Πίστης στα ασφαλή, τρόπον τινά, κοινωνικά

προτάγματα –διδασκαλία περί ισότητας, ειρήνης, κοκ– χωρίς να τονίζουν το συνταρακτικό πνευματικό μήνυμα, την ουσία της Πίστης. Δηλαδή ο Μπαχά'ι «να πει αυτό που συνέβη είναι συνταρακτικό, εξίσου συνταρακτικό όπως όταν ήρθε ο Χριστός, ότι είναι όχι μια κίνηση που προήλθε από μια μουσουλμανική κατάσταση, μοντερνοποίηση...». Συνεπώς, το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης αναλογεί στην ίδια την Κοινότητα: «επειδή δεν υπάρχει κλήρος στη Μπαχά'ι θρησκεία, δεν υπάρχουν συγκεκριμένα πρόσωπα που ασχολούνται, (που) είναι πλήρως αφοσιωμένα στη διάδοση της Μπαχά'ι θρησκείας. Ο κάθε Μπαχά'ι ασχολείται με τη ζωή του, οπότε ο καθένας βολεύεται».

Και συνεχίζοντας, με έναν μάλλον αμφιθυμικό τόνο σε σύγκριση με αυτά που είχαν προηγηθεί αρχικά, αρνείται τον ισχυρισμό ότι η περιορισμένη αποδοχή της Πίστης στην Ελλάδα θα μπορούσε να συνδεθεί με μια χαρακτηριστική κλειστότητα ή μισαλλοδοξία των Ελλήνων απέναντι στο διαφορετικό: «Εγώ δεν το πιστεύω αυτό. Έχω ζήσει και τους Ελβετούς. Οι Ελβετοί είναι πιο ευγενείς, δέχονται αυτά που λες, 'είναι πάρα πολύ ωραία λόγια αυτά, άντε γειά!'. Ο Έλληνας μπορεί να αντιδράσει, 'ποιος είσαι εσύ'».

Η περίπτωση του Ηλία

Ο νεότερος ηλικιακά από του Έλληνες μεταστραφέντες στην Πίστη Μπαχά'ι, που συνάντησα, είναι ο Ηλίας. Η συνέντευξή του παρουσιάζει ιδιαιτερότητες, συγκριτικά με τις άλλες, και δυσκολίες, κυρίως ηχητικές, καθώς συναντηθήκαμε σε ένα café στο Χαλάνδρι. Σήμερα εργάζεται ως υπεύθυνος των πληροφοριακών συστημάτων σε ένα γνωστό βιβλιοπωλείο και παράλληλα ασχολείται με τις εναλλακτικές θεραπείες. Ήρθε σε επαφή με την Πίστη για πρώτη φορά μέσω ενός ελληνο-πέρση συμφοιτητή του στην Ουαλία, όπου σπούδασε πληροφοριακά συστήματα επιχειρήσεων. Το 1998, σε ηλικία 22 ετών, σε μια επίσκεψή του στο δωμάτιο του φίλου του, στη φοιτητική εστία, μια φωτογραφία, αυτή του Αμπντόλ-Μπαχά, ήταν που του κέντρισε την περιέργεια. Ρώτησε τον φίλο του και εκείνος πολύ συνοπτικά του εξήγησε για την Μπαχά'ι Πίστη. Επειδή «είχα πάντοτε το μικρόβιο, άρχισα να ψάχνω στα βιβλιοπωλεία. Βρήκα ένα religion λεξικό. Διάβασα λίγο από εκεί. Έψαξα στο internet. Ρώτησα πέντε πράγματα. Και λέω ωραία. Αυτό ήταν η πρώτη επαφή με την Μπαχά'ι Πίστη».

Η ουσιαστική του επαφή με την Πίστη έγινε στην Αθήνα. «Τους συνάντησα στο Κέντρο Μπαχά'ι. Πήγα πολύ ψαρωμένος. Και η πρώτη μου λέξη ήταν: χρειάζεται να πληρώσω κάτι; Γιατί έχω ακούσει πολλά και αν ψάξεις λίγο θα δεις ότι οι θρησκείες, οι αιρέσεις, υπάρχουν κάποιες τάσεις απομάκρυνσης από την οικογένεια. Οπότε ρώτησα αν έπρεπε να πληρώσω κάτι, να απωλέσω κάτι από τις ιδιότητές μου... Δεν υπήρχε κάποια

πίεση. Δεν το βίωσα, δεν το βιώνω. Και αν το βιώσω δεν έχω κανένα πρόβλημα να φύγω. Δηλαδή νιώθω πολύ ελεύθερος και να εκφραστώ και να εισέλθω και να εξέλθω από την Πίστη». Δήλωσε Μπαχά'ι στο ΤΠΣ της Αθήνας, πράξη που «δεν έχει επίσημο χαρακτήρα με την έννοια της τελετής, χαρές και πανηγύρια». Το έκανε επειδή το αισθανόταν, όχι επειδή υπήρχε μια «directiva». «Τα 'πρέπει', όπως μου τόνισε, τον απωθούν. Επιπλέον, θεωρεί ότι μέσω της πράξης της γραπτής σου δήλωσης στην Πίστη «υπάρχει μεγαλύτερη δέσμευση», γεγονός που «σε ενθαρρύνει να νιώσεις περισσότερο μέλος μιας ομάδας».

Το «μικρόβιο» της διαρκούς αναζήτησης το αισθανόταν από παιδί. Άλλωστε ποτέ δεν τον «κάλυπτε ο Χριστιανισμός». Οι γονείς του «δεν είναι χριστιανοί με την αυστηρή έννοια... είναι πολύ ελεύθεροι και στα θρησκευτικά ζητήματα». Συνεπώς, πάντοτε ένιωθε ελεύθερος να συζητά τις μεταφυσικές του αναζητήσεις και διακυμάνσεις με την οικογένειά του. «Ενίοτε είχα πει ότι είμαι Βουδιστής, άθεος, οτιδήποτε. Οι γονείς μου (έλεγαν) ok! Αρκεί να είσαι εντάξει... Οι γονείς μου δεν προσπάθησαν να μου επιβάλουν αυτήν τη θρησκεία (δηλ. τον Χριστιανισμό), για να πω ότι για αυτό δεν με κάλυπτε ο Χριστιανισμός. Δεν με κάλυπτε από αυτό που βλέπω γύρω μου. Θεωρώ ότι ο Χριστιανισμός, έτσι όπως εκφράζεται από τους αντιπροσώπους του, όχι ο ίδιος ο Χριστιανισμός αυτός καθαυτός, τον θεωρώ υποκριτικό και διεφθαρμένο. Και ποτέ δεν μπορούσα να καταλάβω πως μπορεί π.χ. μια εξομολόγηση, ένας άνθρωπος να έχει αυτά τα χαρακτηριστικά για να σου δώσει άφεση αμαρτιών ή να σου δικαιολογήσει αυτά τα πράγματα. Και θεωρούσα απαίδευστους πολλούς από τους κληρικούς. Οπότε αυτό το θεωρούσα μεγάλο ελάττωμα, ένα βασικό ελάττωμα. Αυτό είναι που δεν με κάλυπτε. Για αυτό έκανα το διαχωρισμό με τους γονείς. Δεν είναι ότι μου επιβλήθηκε μια θρησκεία. Ήταν η δική μου πνευματική αναζήτηση μέσα σε ένα σύστημα μέσα στο οποίο μεγαλώνεις. Μπαίνεις στο λεωφορείο –αυτό ποτέ δεν το κατάλαβα– βλέπω κάνουν το σταυρό τους χωρίς να καταλαβαίνουν τι. Κάτι που κληρονομούμε και κάνουμε χωρίς να ξέρουμε γιατί το κάνουμε, γιατί το επιλέγουμε».

Για εκείνον, δεν τίθεται θέμα εγκατάλειψης της Ορθόδοξης παράδοσης μέσα στην οποία κοινωνικά έχει μεγαλώσει. «Δεν υπήρξα ποτέ μέσα σε αυτό για να το εγκαταλείψω... Κινήθηκα έξω από το πλαίσιο των ελληνικών κανόνων... Τι σημαίνει να είσαι Ορθόδοξος; Να πηγαίνεις στην εκκλησία ή να πιστεύεις στον Χριστό; Αν είναι να πιστεύεις στον Χριστό, τότε είμαι ακόμα Χριστιανός Ορθόδοξος, γιατί αποδέχομαι τον Χριστό ως προφήτη». Υπ' αυτό το πρίσμα, θεωρεί ότι δεν άλλαξε θρησκεία. «Όχι δεν άλλαξα θρησκεία. Η πεποίθησή μου ήταν ανέκαθεν ότι υπάρχει –δεν θα μιλήσουμε για αποδείξεις, έτσι; Είναι μη αποδεκτό. Ας μη μιλήσουμε για την ύπαρξη του Θεού –το βάζω σε ένα πλαίσιο ότι υπάρχει κάτι μεγαλύτερο από μένα, το οποίο δεν μπορώ να το αντιληφθώ. Αυτό

μπορεί να εκφραστεί με πολλούς τρόπους. Κατά την άποψη μου αυτό είναι ένα πράγμα και όχι πολλά. Εάν κάποιος προσεγγίσει αυτό το πράγμα, τη δύναμη, την οντότητα είτε μέσω του Μπαχάολλα, είτε μέσω του Αλλάχ, του Μωάμεθ, είτε μέσω αυτού που πιστεύουν οι Εβραίοι, δεν έχει αλλάξει κάτι. Αυτό που αλλάζει είναι η αντιμετώπιση της θρησκείας ή της πίστης σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους και η κοινωνική της προσέγγιση. Αυτό είναι που αλλάζει. Ήταν και αυτό που μου άρεσε. Δηλαδή, ότι δεν υπήρχε ιερατείο. Αυτό μου άρεσε τρομερά. Δηλαδή, την πάω αυτήν τη φάση!... Δεν υπάρχει ανώτερος, κατώτερος... Οπότε δεν θεωρώ ότι άλλαξα. Θεωρώ ότι άλλαξα μια κοσμοθεωρία περισσότερο συμβατή ενδεχομένως με τις καταστάσεις της ζωής μου και τον τρόπο σκέψης... Θεωρώ σαν Ηλίας ότι ήταν ένα προοδευτικό, όχι εξελικτικό, στάδιο για μένα. Υπάρχει διαφορά μεταξύ προόδου και εξέλιξης. Για μένα ήταν μια πρόοδος, όχι εξέλιξη εξωτερική. Τίποτα παραπάνω. Όχι ότι είμαι καλύτερος ή χειρότερος (συγκριτικά με άλλους)... Είμαι πάντα σε μια αναζήτηση... Έκανε κλικ, για αυτό δεν είχα πολλούς ενδοιασμούς (να γίνω Μπαχά'ι)... Η εξέλιξη έρχεται φυσικά, σιγά-σιγά. Η πρόοδος, το ψάχνεις και το προσπαθείς... Τη μοίρα μας τη φτιάχνουμε μόνοι μας. Και όντως την έφτιαξα μόνος μου, γιατί ρώτησα και το έψαξα. Θα μπορούσα να δω μια φωτογραφία και να τον αγνοήσω».

Έχοντας πει τα παραπάνω, τον ρωτώ εάν τελικά υπάρχει πραγματικά ουσιαστικός λόγος για να γίνει κάποιος Μπαχά'ι, στο μέτρο που αυτό που ονομάζει «Θεό» ο καθένας μπορεί να το προσεγγίσει με διαφορετικούς και λίγο ως πολύ έγκυρους τρόπους, σύμφωνα με τα λεγόμενά του. Η απάντηση που έλαβα ήταν η εξής: «Θεωρώ ότι μπορείς να γίνεις πολύ πιο ενεργός μέσα σε μια ομάδα που έχει συγκεκριμένους σκοπούς και στόχους –εν προκειμένω, και πολύ γενικά τοποθετώντας το, για την ευημερία της ανθρωπότητας– παρά αυτόνομα... το να δηλώνεις κάτι νιώθεις πιο άμεσα συνδεδεμένος με αυτό που κάνεις, πιο άμεσα δεσμευμένος... πιστεύω στην οργανωμένη δράση».

Για τους φίλους και τους γνωστούς του, το γεγονός ότι έγινε Μπαχά'ι τους είναι είτε «αδιάφορο» είτε «πολύ ενδιαφέρον». Δεν έχει φίλους φανατικούς, ούτε νομίζει ότι θα έχει ποτέ, όπως μου τόνισε. Γενικότερα, όμως, η ελληνική κοινωνία διακρίνεται για τον φανατισμό της: «οι περισσότεροι έχουν μεγαλώσει με το ότι αυτή είναι η πίστη μας, τελεία και παύλα. Δεν συζητιέται στο σπίτι. Εξυπακούεται. Το παιδάκι από μικρό στην εκκλησία. Δεν υπάρχει τίποτα άλλο. Είναι σκληροπυρηνική... Υπάρχει μια χαζομάρα και βάλε. Υποτίθεται ότι ο Ιησούς Χριστός είχε προβλέψει τη Δευτέρα Παρουσία... Δεν καταλαβαίνω πως περιμένουν να τους εμφανιστεί χωρίς να ανοιχτείς προς άλλες θρησκείες... Έχεις απλά μεγαλώσει σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο και σου λέει αυτό το πράγμα. Είναι θέμα κλειστότητας. Αυτό όμως αλλάζει. Από την άποψη ότι οι νέοι δεν ενδιαφέρονται για

τη θρησκεία... ». Για αυτόν, η πραγματικότητα του μικρού αριθμού των μελών της Κοινότητας στην Ελλάδα οφείλεται πρωτίστως σε αυτήν την κλειστότητα της ελληνικής νοοτροπίας, παρά στις προσπάθειες της ίδιας της κοινότητας. «Νομίζω ότι ο τρόπος προσέγγισης της Κοινότητας στο να γνωρίσουν κάποιοι την ύπαρξη αυτής της πίστης είναι αρκετά καλός και πολύ φιλικός. Αλλά αυτό, Ελληνισμός ή Έλληνας ίσον θρησκεία, πατρίδα ή δεν ξέρω τι άλλο είναι σταλαγμένο τόσο πολύ στη νοοτροπία του μέσου Έλληνα και κάποιας ηλικίας. Δεν μπορεί να αποδεχτεί (τίποτα άλλο)... Η προσέγγιση στην ελληνική κοινωνία είναι πάρα μα πάρα πολύ δύσκολη».

Η περίπτωση της Χρυσής

Η επαφή μου με τη Χρυσή έγινε αρχικά μέσω της ανάγνωσης του βιβλίου της για την Μπαχά'ι Πίστη, το οποίο «αφιερώνεται στους Έλληνες και τις Ελληνίδες που ενεργά διψούν για την αλήθεια και την πρόοδο αυτού του τόπου» (Χριστοδούλου, 2005: iv). Στην πράξη, η γνωριμία μας πραγματοποιήθηκε μέσω e-mail, καθότι μένει μόνιμα στη Ρόδο και δεν κατέστη δυνατό να συναντηθούμε κατ' ιδίαν. Γεννήθηκε το 1946 στην Καβάλα, όπου και μεγάλωσε εντός μιας θρησκευόμενης οικογένειας. Αναφέρει χαρακτηριστικά στο βιβλίο της σχετικά με τη θρησκευτική παιδεία που έλαβε: «έμαθα να λατρεύω τον Χριστό και τη θρησκεία μας και να θαυμάζω όλους τους Αγίους μας που υπέφεραν και βασανίστηκαν και τόλμησαν να αλλάξουν τη θρησκεία των προγόνων τους όταν βρήκαν κάτι καλύτερο, και να θέλω κι εγώ να γίνω ιεραπόστολος όταν μεγαλώσω, να πάω στην Αφρική και να διδάξω για το Σωτήρα μας Χριστό» (vii).

Το 1972 παντρεύεται έναν ελληνο-καναδό και εγκαθίσταται στον Καναδά. Ο αυταρχικός και ζηλότυπος χαρακτήρας του την καταπίεζε. «Δεν με άφηνε να κάνω φιλίες και ούτε να πηγαίνω στην εκκλησία» (vii). Τελικά αποφάσισε να τον χωρίσει. Μετά από αυτό, άρχισε να πηγαίνει εντατικά όχι μόνο στις λειτουργίες της εκκλησίας, αλλά επιπλέον παρακολουθούσε και το κατηχητικό της ενορίας της, στο Έντμοντον. Εκεί οι νουθεσίες του εφημέριου την έβαζαν σε σκέψεις περί της αλήθειας της Ορθόδοξης Πίστης. «Εγώ όμως αγαπούσα το Χριστό και ήθελα να βρω την αλήθεια. Τότε ο Θεός μου έστειλε έναν πρίγκιπα... » (viii). Στο χοροδιδασκαλείο, όπου παρακολουθούσε μαθήματα, συνάντησε έναν καναδό. Εκείνος τη ρώτησε μια μέρα τι θρησκεία ήταν. Ο ίδιος της ανέφερε ότι ήταν Μπαχά'ι. Εκείνη ξαφνιάστηκε επειδή δεν είχε ξανακούσει το όνομα αυτής της θρησκείας. Της εξήγησε ότι γεννήθηκε και μεγάλωσε Ρωμαιοκαθολικός, αλλά στην πορεία έμαθε ότι ο Χριστός «είχε έλθει εν τη δόξη του Πατρός του», όπως μας το είχε υποσχεθεί. Εκείνη αντέδρασε λέγοντάς του ότι «δεν εκπληρώθηκαν οι προϋποθέσεις για τη Δευτέρα

Παρουσία του Κυρίου. Του είπα ότι θα κατέβει από τα σύννεφα π.χ. και ότι αυτό δεν έγινε. Τότε μου εξήγησε ότι με τη λέξη ‘σύννεφα’ εννοεί τις προκαταλήψεις και τα διάφορα πέπλα που μας εμποδίζουν να δούμε την αλήθεια» (viii). Στο επόμενο μάθημα χορού της έφερε δύο βιβλία σχετικά με την Μπαχά’ι Πίστη. Παντρευτήκαν το 1984 με μπαχά’ι γάμο στον Καναδά. «Ηθελα να παντρευτώ και στην Ορθόδοξη εκκλησία αλλά ο παπάς μου έφερε δυσκολίες. Τους Μπαχά’ι δεν τους πείραζε που εγώ δεν πίστευα τον Μπαχά’ολλα, ούτε προσπάθησαν να μ’ αλλάξουν» (ix). Επί έξι μήνες μελετούσε ακατάπαυστα βιβλία σχετικά με την Μπαχά’ι Πίστη. Προσευχήθηκε στον Ιησού Χριστό να την βοηθήσει να πάρει τη σωστή απόφαση. «Επί τέλους ξύπνησα και είδα το Φως το Αληθινό» (xi). Αυτό είναι σε γενικές γραμμές το ιστορικό της μεταστροφής της στην Πίστη Μπαχά’ι. Στην απόφασή της η οικογένειά της στην Ελλάδα δυσανασχέτησε «λιγάκι ... αλλά όχι τίποτα σπουδαίο».

Για εκείνη, η Ορθόδοξη Πίστη έχει εγκαταλειφθεί, αλλά όχι η αποδοχή του προσώπου του Χριστού, «το ίδιο όπως ένας Εβραίος όταν γίνει Χριστιανός δεν παύει να πιστεύει στο Μωυσή, απλώς εξελίσσεται... Κάθε φορά που διαβάζω τώρα τα λόγια του Χριστού στα Ευαγγέλια, τη κάθε λέξη Του είναι σαν να τη βλέπω με μεγεθυντικό φακό, και αντιλαμβάνομαι τη σπουδαιότητα και τη σημασία της κάθε λέξης». Η αποδοχή της Πίστης Μπαχά’ι για εκείνη σημαίνει: «να είμαι ακόμα πιο χαρούμενη γιατί ξέρω προς τα που πηγαίνω και που πάει η ανθρωπότητα. Να αγαπώ όλους τους ανθρώπους χωρίς εθνικές και θρησκευτικές προκαταλήψεις που μου είχαν ενσταλάξει στα ελληνικά σχολεία και στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Επίσης, να κάνω φίλους σε όλη τη γη που είναι οι πιο θαυμάσιοι άνθρωποι. Να ζω στον παράδεισο ενώ είμαι ακόμα στη γη».

Στην ερώτησή μου να συγκρίνει την πορεία της Πίστης Μπαχά’ι στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες μου έγραψε: «Αυτό που παρατηρώ είναι ότι ακόμη και οι Ζουλού της Αφρικής και οι Ινδιάνοι της Αμερικής έχουν ξυπνήσει και έχουν αναγνωρίσει τον Μπαχά’ολλα και οι υπερήφανοι για την εξυπνάδα τους Έλληνες κοιμούνται τον ύπνο του δικαίου... Στην Ελλάδα έχουμε μείνει πολύ πίσω, γιατί τόσα χρόνια απαγορευόταν οι Μπαχά’ι να διδάσκουν. Το σύνταγμα της Ελλάδας απαγόρευε τη διδασκαλία... Επίσης τους Έλληνες τους έχουν κάνει πλύση εγκεφάλου. Πρώτον δεν γνωρίζουν τι πιστεύουν, είναι τελείως αδαείς τι γράφουν τα Ευαγγέλια, και ο Ίδιος ο Χριστός υποσχέθηκε ότι θα έλθει ‘εν τη δόξη του Πατρός Του’, και δεύτερον τους έκαναν να πιστεύουν ότι δεν είσαι Έλληνας αν αλλάξεις την πίστη σου. Από τι μια λένε στο Πιστεύω ‘και πάλιν ερχόμενον μετά δόξης’, όταν όμως ήλθε κλείνουν και τα μάτια και τα αυτιά. Ντρέπομαι να λέω που είμαι

Ελληνίδα, για την κατάντια τους. Το βιβλίο το έγραψα ειδικά γι' αυτούς, με πολύ αγάπη, μπας και ξυπνήσουν».

Η περίπτωση του Κώστα και του Θοδωρή

Ο Κώστας και ο Θοδωρής αποτελούν δύο περιπτώσεις Ελλήνων που μεταστραφήκαν στην Πίστη Μπαχά'ι, για τους οποίους όμως συγκέντρωσα πληροφορίες κυρίως μέσω των συζύγων τους, της Τζοάννα και της Λιλής, αντίστοιχα, αφού και οι δύο δεν ζουν πια.

Ο Κώστας γνώρισε την Πίστη Μπαχά'ι από δύο σκαπανείς στη Ρόδο και έγινε Μπαχά'ι το 1956, κάτι «πολύ τολμηρό για έναν αστυνόμο να γίνει Μπαχά'ι», όπως μου επισήμανε η Τζοάννα. Οι αντιδράσεις της οικογένειάς του –ιδιαιτέρα από την πλευρά των αδελφών του- ήταν έντονες στο γεγονός της μεταστροφής, «του είπαν ότι ήταν προδότης της Εκκλησίας». Αντιδράσεις αρχικά υπήρχαν και από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, οι οποίες συν τω χρόνω κάμφθηκαν, όταν οι γείτονες και οι συγχωριανοί στην Εύβοια διαπίστωσαν ότι ο Κώστας και η Τζοάννα, αν και Μπαχά'ι, δεν έβλαπταν κανένα. Ωστόσο, υπήρχαν και ορισμένοι «φανατικοί, όπως ο παπάς». Ο ιερέας της περιοχής «είπε στον Κώστα μια φορά: 'νομίζω ότι δεν έχει χώρο στο νεκροταφείο για σας'. Και ο Κώστας τού είπε: 'δεν πειράζει, την ψυχή μου δεν μπορείς να την περιορίσεις'». Στον τάφο του Κώστα η Τζοάννα, χωρίς να φανταστεί ότι θα υπήρχαν αντιδράσεις, χάραξε τη φράση «η γη είναι μια χώρα και οι άνθρωποι πολίτες της: Μπαχά'ολλα». Η αντίδραση του τοπικού ιερέα ήταν δριμύτατη. Απαίτησε από τη Τζοάννα να αφαιρέσει την επιγραφή, αλλιώς θα κατάστρεφε ο ίδιος τον τάφο. Η Τζοάννα απευθύνθηκε στο γραφείο του τοπικού επισκόπου, τον οποίο τελικά δεν συνάντησε ποτέ. Ωστόσο, το μένος του ιερέα κόπασε. «Μάλλον θα τον έπαιρνε τηλέφωνο ο επίσκοπος! Ποιος ξέρει!».

Στον Κώστα τελέστηκε μπαχαϊκή κηδεία. Υπήρχαν αντιδράσεις από πολλούς, καθώς οι Μπαχά'ι φίλοι του που είχαν συγκεντρωθεί θέλησαν να προσευχηθούν εντός του χώρου της εκκλησίας, καθώς «οι Μπαχά'ι μπορούν να πάνε σε οποιοδήποτε ναό οποιασδήποτε θρησκείας». Τελικά προσευχήθηκαν στο μνήμα του. Όπως μου είπε η Τζοάννα υπήρχαν και αρκετές περιπτώσεις συγχωριανών τους οι οποίοι δεν παραβρέθηκαν τελικά στην μπαχαϊκή κηδεία, αν και το ήθελαν, «επειδή φοβόντουσαν». «Είναι μικρή η κοινωνία στο χωριό». Ακόμα και τα αδέλφια του αρχικά εξέφρασαν το δισταγμό τους σχετικά με το αν θα παρευρίσκονταν, στο μέτρο που δεν θα τελούσαν η ορθόδοξη εξόδιος ακολουθία. Και καταλήγει η ίδια: «είναι πιο εύκολο για έναν ξένο (να γίνει Μπαχά'ι). Το ανέχεται το περιβάλλον. Το κακό είναι ότι δεν μελετάνε, δεν ξέρουν γιατί αντιδρούν».

Οι αντιδράσεις αυτές συχνά στεναχωρούσαν τον Κώστα, ποτέ όμως δεν είχε «second thoughts» για την απόφαση της μεταστροφής του. Άλλωστε ο ίδιος τόνιζε ότι «το να γίνεις Μπαχά'ι δεν εγκαταλείπεις τη θρησκεία σου, γιατί αν δεν πιστεύεις στον Χριστό, δεν μπορείς να πιστέψεις στον Μπαχά'ι. Επίσης, η Μπαχά'ι Πίστη σου δίνει λύση για τα προβλήματα. Λέει το ίδιο με τον Χριστιανισμό, αλλά σου λέει πώς, πότε έχουμε αγάπη, ενότητα. Αλλά έλεγε πάντοτε 'εγώ είμαι χριστιανός'. Και όταν του έλεγε (κάποιος) ότι δεν είσαι χριστιανός προσβλήθηκε... Η Μπαχά'ι θρησκεία άρεσε στον Κώστα, γιατί είναι περιεκτικό, δεν είναι αποκλειστικό. Επίσης, ενότητα με ποικιλομορφία».

Ο Θοδωρής γνώρισε την Πίστη μέσω ενός Πέρση συμφοιτητή του στο Βέλγιο, ενώ σπούδαζε αρχιτεκτονική, σε ηλικία 19 ετών και στα 20 του δήλωσε Μπαχά'ι. Ο πατέρας του αποδέχτηκε από την αρχή το γεγονός της μεταστροφής του γιου του. «Ήταν άνθρωπος φιλοσοφημένος, με ανοιχτό μυαλό... », όπως μου ανέφερε η Λιλή. Από την άλλη πλευρά, η μητέρα του αντιδρούσε έντονα. «Δεν μπόρεσε ποτέ να καταλάβει γιατί άλλαξε ο γιος της». Συχνά συμβούλευε τη Λιλή να προσπαθήσει να τον μεταπείσει. Η εξόδιος ακολουθία του Θοδωρή τελέστηκε σε Ορθόδοξη εκκλησία. Στο τέλος, απήγγειλαν στο μήνμα του τις προβλεπόμενες για την περίπτωση Μπαχά'ι προσευχές.

Ελάχιστες μεταστροφές; – «Ποιος φταίει;»

Η εξήγηση που δίνει η Μάγια συνδέεται με παράγοντες οικονομικής και κοινωνικής ανασφάλειας που διέπουν την ελληνική πραγματικότητα: «Έχω φίλες οι οποίες λένε: 'και εγώ τα πιστεύω αυτά (που διδάσκει η Μπαχά'ι Πίστη) και είμαι Μπαχά'ι, απλώς δεν θέλω να είμαι επίσημα'... Ο Ελβετός είναι πιο ελεύθερος, οικονομικά και κοινωνικά. Έχει την υποστήριξη του κράτους σε όλες τις αδύναμες στιγμές στη ζωή. Και στην κοινωνία έχει ανθρώπους που ήταν οι πρώτοι Μπαχά'ι που έχουν μεγάλες θέσεις... ».

Η άποψη της Τζοάννα επί του θέματος είναι η εξής: «Οι Έλληνες είναι νομίζω πολύ family oriented. Και αν ο άνδρας γίνει Μπαχά'ι και η γυναίκα δεν γίνεται, έχουν πρόβλημα στην οικογένεια και συνήθως σταματάνε μετά... Και πολλοί φίλοι των Μπαχά'ι δεν τολμούν να γίνουν, θέλουν αλλά δεν τολμούν (να δηλώσουν επίσημα Μπαχά'ι). Ακούν τι λέει η κοινότητα, η οικογένεια, οι συγγενείς. Μπορεί να συμφωνούν με όλα αυτά, αλλά φοβούνται την κοινωνία, νομίζω». Επιπλέον, «οι Ορθόδοξοι πιστεύουν ότι ο Χριστός είναι Θεός. Και όλοι οι άλλοι απεσταλμένοι δεν είναι στο ίδιο επίπεδο με τον Χριστό. Αυτό είναι το μεγάλο stumbling-block». Παράλληλα, όμως, αναγνωρίζει και μερίδιο ευθύνης στους ίδιους τους Μπαχά'ι για την πορεία της Πίστης στην Ελλάδα. «Είτε δεν έχουν ζήλο, είτε κάποιοι έχουν πολύ ζήλο... Και εμείς οι Μπαχά'ι είμαστε άνθρωποι και δεν ενσαρκώνουμε

αυτό που λέει ο Μπαχάολλα». Επίσης, «υπήρχαν πολλοί Μπαχά'ι από την Περσία μια εποχή. Αυτό δεν ήταν καλό. Γιατί οι Έλληνες το έβλεπαν σαν περσική θρησκεία».

Τα λόγια του Αλί για το συγκεκριμένο θέμα είναι τα ακόλουθα: «Στην Ελλάδα υπάρχει πατροκρατία –που εκφράζεται στους Έλληνες και με τη συνήθεια να ζητάμε τα πάντα από το κράτος. Δεν υπάρχει θάρρος για την απομάκρυνση από τα πιστεύω της οικογένειας. Υπάρχουν Έλληνες που δεν γίνονται Μπαχά'ι για το τι θα πει ο άλλος». Ο Αλί μου ανέφερε και έναν άλλο λόγο, ο οποίος κατά την άποψή του συντέλεσε σημαντικά στο σημερινό περιορισμένο αριθμό των μελών της Κοινότητας: λόγο που σχετίζεται με τις πολιτικές επιλογές του ελληνικού κράτους κατά τη δεκαετία του '80. Μετά την Ιρανική Επανάσταση ήρθε στην Ελλάδα ένας σημαντικός αριθμός περσών Μπαχά'ι, υψηλού οικονομικού και μορφωτικού κεφαλαίου. Ο ίδιος, μέσω της θέσης του στην περσική πρεσβεία, έκανε ενέργειες προκειμένου το ελληνικό κράτος να τους αναγνωρίσει υπό το καθεστώς των πολιτικών προσφύγων, κάτι το οποίο τελικά δεν συνέβη ποτέ. Οι περισσότεροι από αυτούς κατέφυγαν στις ΗΠΑ. Παράλληλα, όμως, με τους παραπάνω λόγους, αναγνωρίζει και συνυπαιτιότητα των ίδιων των Μπαχά'ι στην Ελλάδα. «Εμείς Μπαχά'ι εδώ είμαστε λίγο τεμπέληδες. Δεν κάνουμε όπως πρέπει. Να σηκωθούμε, να βρούμε φίλους».

Στο ίδιο πλαίσιο της ατομικής ευθύνης κυμαίνεται και η θέση της Ρωξάνης: «το άτομο δεν δίνει δικαίωμα στον εαυτό του, ότι εγώ είμαι εκείνος που πρέπει να φροντίζω για την πνευματική μου ζωή. Και για αυτό, όταν ήρθε ο Χριστός στέλνει τους μαθητές για να κηρύξουν και λέει: 'μη δώσετε σημασία τι λέει ο άλλος, γιατί εσείς είστε υπεύθυνοι για τη δική σας πνευματική ζωή'». Και επιπλέον, όπως μου τόνισε emphaticά, πολλοί Έλληνες θεωρούν ότι αλλάζουν θρησκεία εάν αποδεχθούν την Πίστη Μπαχά'ι. «Είναι λάθος ότι αλλάζουν θρησκεία. Δεν μπορούν να το κατανοήσουν... Ένας χριστιανός, αν γίνει (Μπαχά'ι) δεν αλλάζει τη θρησκεία του. Απλώς προοδεύει... ».

Στη σχέση της «ελληνικής ταυτότητας με το θρήσκευμα» αποδίδουν ο Γιάννης και η σύζυγός του, η Σάρα, τη δυσκολία των Ελλήνων να ασπαστούν την Μπαχά'ι Πίστη. Και οι δύο ανήκουν στη νέα γενιά των Μπαχά'ι και προέρχονται από γονείς Μπαχά'ι, ελληνο-ελβετικής και γερμανικής καταγωγής, αντίστοιχα. Έχοντας γεννηθεί και μεγαλώσει στην Ελλάδα, κάποιες φορές έχουν αντιληφθεί ότι έχει σχολιαστεί η διαφορετική τους πίστη, σε καμία περίπτωση όμως δεν θα μπορούσε να γίνει λόγος για «discrimination», όπως μου τόνισαν. Για τον Γιάννη η άποψη, «έχω γεννηθεί στην Ελλάδα, άρα είμαι Χριστιανός Ορθόδοξος» έρχεται σε αντίθεση με την «ουσία της θρησκείας». Για αυτόν «η θρησκεία δεν είναι για να μας ταυτοποιήσει σε ποιο έθνος ανήκουμε. Η θρησκεία είναι από τον Θεό.

Δεν έχει σχέση με κράτος και σύνορα». Και συνεχίζει: «πιστεύω ότι ο Έλληνας φοβάται ότι μπορεί να γίνει δακτυλοδεικτούμενος. Έχει περαστεί ότι είναι αμαρτία να αλλαξοπιστήσεις, αλλά με βάση αυτό που πιστεύω εγώ δεν αλλαξοπιστείς. Τον Ιησού εμείς τον δεχόμαστε ... τον αναγνωρίζουμε ως προφήτη του Θεού. Δεν είναι ότι τον απαρνείσαι... ».

Συζητώντας με τον Σωκράτη –το πρώτο παιδί που γεννήθηκε από Μπαχά'ι γονείς στην Ελλάδα– το ζήτημα της περιορισμένης αποδοχής της Πίστης στην Ελλάδα, μου έκανε λόγο για ένα αίσθημα «εσωτερισμού» που αναπτύχθηκε από τα πρώτα χρόνια στην Κοινότητα, λόγω της νομοθεσίας εναντίον του προσηλυτισμού που υπήρχε στην Ελλάδα. Όπως μου ανέφερε –κάτι που επιβεβαιώνεται από τα έγγραφα του Ιστορικού Αρχείου της Κοινότητας– για δεκαετίες οι οδηγίες του ΠΟΔ προς την Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι ήταν η διδασκαλία να γίνεται σε προσωπικό επίπεδο και όχι δημόσια, και μόνο εφόσον ο άλλος εξέφραζε την επιθυμία να μάθει για την Πίστη. «Είναι μία στάση από τους Μπαχά'ι... Χρειάζεται χρόνος για να ξεσυνηθίσει (η Κοινότητα) να ασχολείται με τα εσωτερικά της ζητήματα... Χωρίς να σημαίνει ότι ήταν λάθος ή σωστό, αυτό ήταν το σοφό για εκείνη την εποχή... Έπρεπε να είναι πολύ προσεχτικός ο τρόπος της εξάπλωσης, για να μη βάλει σε κίνδυνο τα θεμέλια της εξάπλωσης... καθώς οι περισσότεροι Μπαχά'ι τότε ήταν ξένοι και έπρεπε να έχουν άδεια παραμονής». Ο τρόπος αυτός προσέγγισης των Ελλήνων –τρόπος που ακολουθήθηκε και σε άλλες περιπτώσεις, ανάλογα με τα ισχύοντα σε κάθε χώρα, όπως μου επισήμανε– ήταν μία «συνειδητή απόφαση για την προστασία της Κοινότητας». Και ολοκληρώνοντας το λόγο του, προσθέτει ότι «οι Μπαχά'ι δεν έχουν άγχος να έχουν περισσότερα μέλη... Στις Μπαχά'ι Γραφές αναφέρεται ξεκάθαρα ότι όλοι οι άνθρωποι θα αναγνωρίσουν τον Μπαχά'ολλα είτε σε αυτήν τη ζωή είτε στην επόμενη».

Σχετικά με την άποψη περί κλειστότητας των Ελλήνων στο διαφορετικό, σχολίασε ότι «οι άνθρωποι τώρα ακούνε, μπορεί να μη συμμερίζονται, αλλά ακούνε», κάτι στο οποίο έχει συμβάλει το δεδομένο της μετανάστευσης στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Ωστόσο, «δεν μπορείς να γενικεύσεις ότι οι Έλληνες είναι πιο κλειστοί σε σχέση με άλλους. Υπάρχουν πληθυσμοί περισσότερο δεκτικοί και πληθυσμοί λιγότερο δεκτικοί, αλλά δεν πρέπει να γενικεύουμε... Αυτό μπορεί να λειτουργεί ως άλλοθι για μας», εννοώντας ότι εντέλει η διάδοση της Πίστης εξαρτάται από τις προσπάθειες των ίδιων των Μπαχά'ι. Υπάρχουν και οι περιπτώσεις Ελλήνων που δεν προσχωρούν επίσημα στην πίστη από φόβο για τις αντιδράσεις του οικογενειακού τους περιβάλλοντος. Αλλά και εδώ ευθύνονται εν μέρει οι Μπαχά'ι. «Εμείς δεν το έχουμε εξηγήσει σωστά. Δεν αφήνει το παρελθόν του, αλλά το συμπληρώνει... δεν ξεκόβει από την οικογένεια του... την παράδοση του».

Τα τελευταία χρόνια, όμως, η κατάσταση αλλάζει και στην Ελλάδα, όπως μου επισήμανε ο Σωκράτης. «Σήμερα, οι Μπαχά'ι σε όλο τον κόσμο εφαρμόζουν μία πιο ευθεία μέθοδο μετάδοσης του μηνύματος... ξεκάθαρα παρουσιάζουν την Μπαχά'ι Πίστη. Παλιότερα προβάλαμε τις κοινωνικές διδασκαλίες, όπως εξάλειψη των προκαταλήψεων, ισότητα ανδρών και γυναικών. Τώρα ξεκινάμε εξ αρχής λέγοντας ότι πρόκειται για μία παγκόσμια θρησκεία και λέμε ότι σε όλες τις θρησκευτικές παραδόσεις του κόσμου υπάρχει η υπόσχεση για έναν Υπεσχημένο του Θεού, και αυτός είναι ο Μπαχάολλα. Μιλάμε για το πνευματικό κομμάτι της Πίστης, όχι για το κοινωνικό, το οποίο οι άλλοι το συμερίζονταν, αλλά δεν κάνουν το βήμα να γίνουν Μπαχά'ι. Με τη μέθοδο αυτή ο κόσμος ανταποκρίνεται πιο άμεσα... Τώρα προσκαλούμε τους ανθρώπους για να συμμετέχουν ώστε να χτίσουμε έναν παγκόσμιο πολιτισμό... όλα τα υπόλοιπα είναι μια διαδικασία, όχι ένα γεγονός, ακόμα και η τήρηση των νόμων (της Πίστης)... ».

Στο σημείο αυτό για να μου διευκρινίσει τι εννοεί με την έννοια της διαδικασίας μου ανέφερε ένα περιστατικό που πρόσφατα συνέβη στην περίπτωση ενός άνδρα που έγινε Μπαχά'ι στη Σλοβενία. «Τα βράδια από το ένα χέρι κράταγε το κρασί και από το άλλο το βιβλίο των προσευχών. Όσο περνούσαν οι μέρες διάβαζε περισσότερες προσευχές και έπινε λιγότερο, ώσπου έφτασε η μέρα που σταμάτησε να πίνει... ακόμα και να πιστέψεις ότι ο Μπαχάολλα είναι ο απεσταλμένος του Θεού είναι μία διαδικασία, όχι ένα γεγονός... όλοι είμαστε σε μία διαδικασία... Η μετάβαση στην Πίστη Μπαχά'ι είναι μια διαδικασία και όχι μια στιγμή». Και καταλήγει: «Εμείς οι Μπαχά'ι δεν είμαστε υπεύθυνοι να αλλάξουμε την πίστη κανενός. Εμείς είμαστε υπεύθυνοι να δώσουμε το μήνυμα. Από κει και πέρα είναι μεταξύ του Θεού και του ανθρώπου που το άκουσε. Δεν μιλάμε για μεταστροφή. Είσαι αυτό που είσαι και προσθέτεις... είναι μία πρόσθεση, όχι αλλαγή». Και εντέλει, υπό το πρίσμα της ευθύνης για τη διάδοση του μηνύματος του Μπαχάολλα, για τον Σωκράτη, «όλοι οι Μπαχά'ι είναι ιεραπόστολοι».

Γ) Γενικά ανακεφαλαιωτικά σχόλια

Όπως στην περίπτωση της μετανάστευσης σε σχέση με την Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι, έτσι και στην περίπτωση των Ελλήνων μεταστραφέντων στην Μπαχά'ι Πίστη θα προβώ σε ορισμένες γενικές κριτικές παρατηρήσεις, στηριζόμενη όχι μόνο στις συνεντεύξεις, αλλά και στο υλικό του Ιστορικού Αρχείου της Κοινότητας. Α) Σε όλες τις περιπτώσεις μεταστροφής αυτό που τονίζεται emphaticά από την πλευρά των υποκειμένων είναι ότι αυτή συνδέεται άμεσα με μία προσωπική αναζήτηση και μελέτη. Αν και αυτό μπορεί σε μεγάλο βαθμό να θεωρηθεί μία εκ των υστέρων εκλογίκευση υπό το πρίσμα της κυρίαρχης ρητορικής των Μπαχά'ι περί ανεξάρτητης έρευνας της αλήθειας, η εν λόγω εκλογίκευση φαίνεται πως αντιστοιχεί όντως σε μία προϋπάρχουσα ψυχολογική προδιάθεση. Πέρα από το ψυχολογικό επίπεδο, όμως, η γενικότερη συνθήκη της αναζήτησης, της έρευνας και της μελέτης όσον αφορά τα θρησκευτικά ζητήματα, θα πρέπει να κατανοηθεί στο πλαίσιο της προϊούσας εκκοσμίκευσης της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας³¹. Υπ' αυτήν την έννοια, οι Έλληνες που μεταστρέφονται στην Πίστη Μπαχά'ι αποτελούν μία ειδική περίπτωση αφενός μεν της αλλοτρίωσης έναντι της κυρίαρχης θρησκευτικής ταυτότητας στην Ελλάδα (τουτέστιν της Ορθόδοξης), αφετέρου δε της θρησκευτικής κινητικότητας που αναπτύχθηκε από το '50 και εξής ως μία μερική απάντηση στην εν λόγω αλλοτρίωση μέσω της κοινωνικής και πολιτισμικής δοκιμής (experimentation) εναλλακτικών θρησκευτικών προτάσεων.

Β) Αν τα ανωτέρω αποτελούν το γενικό αιτιακό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να εξηγηθεί η διαδικασία των μεταστροφών στην Μπαχά'ι Πίστη, δεν θα πρέπει να παραθεωρηθούν και άλλα ειδικότερα αίτια. Για παράδειγμα, σε πλείστες όσες περιπτώσεις η μεταστροφή προκύπτει στο πλαίσιο των σχέσεων συζυγίας, όταν ο ένας από τους συζύγους είναι ήδη Μπαχά'ι. Επίσης, στην περίπτωση των «φίλων των Μπαχά'ι», που ούτως ή άλλως αποτελεί μία ιδιότυπη –υπό την έννοια του ανολοκλήρωτου– μορφή μεταστροφής, φαίνεται πως παίζουν σημαντικότερο ρόλο η ανάγκη ένταξης σε κάποια ομάδα, η ανάγκη αυτο-έκφρασης και η ανάγκη για ταυτότητα. Τέλος, θα μπορούσα να πω ότι σε κάποιες περιπτώσεις η μεταστροφή συνδέεται με ορισμένες τραυματικές εμπειρίες σε σχέση με το θρησκευτικό παρελθόν, είτε στο πλαίσιο της οικογένειας είτε στο πλαίσιο της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

Γ) Εκ του αρνητικού και σε σχέση πάντα με τα αίτια της μεταστροφής, θα πρέπει να τονίσω με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο ότι σε καμία περίπτωση δεν διαπίστωσα ότι η

³¹ Για την εκκοσμίκευση στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, βλ. ενδεικτικά Καλαϊτζίδης & Ντόντος, 2007.

αποδοχή της Πίστης Μπαχά'ι συνδέεται με κάποια διευκόλυνση οικονομικής φύσεως ή, έστω, με την προσδοκία μιας τέτοιας διευκόλυνσης. Η παρατήρηση αυτή κρίνω πως έχει ιδιαίτερη σημασία για τους εξής δύο λόγους: α) τέτοιες προσδοκίες όντως παρατηρήθηκαν σε χώρες της Βαλκανικής και της Ανατολικής Ευρώπης, όπου υπήρχε τεταμένη κοινωνική δυσπραγία, με αποτέλεσμα πολλές μεταστροφές, κυρίως μαζικές, να περιέλθουν αρκετά γρήγορα σε μία κατάσταση αδράνειας. Και β) ενώ η κοινωνική ζωή της Κοινότητας είναι πολύ ευαίσθητη και υποστηρικτική στα καθημερινά προβλήματα διαβίωσης που μπορεί να αντιμετωπίζουν τα μέλη της, ποτέ δεν συνέδεσε την εισδοχή στην Κοινότητα με τέτοιου είδους προβλήματα.

Δ) Από την έρευνά μου προκύπτει ότι στην Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι υπάρχει μία επιφύλαξη όσον αφορά τη χρήση του όρου «μεταστροφή». Αυτή η επιφύλαξη, βέβαια, αφορά και σε άλλους όρους, όπως «θρησκεία», «ιεραποστολή», «μετανάστευση», «διακονία», «λατρεία», «σύμβολα», κοκ, αλλά πολύ γρήγορα βεβαιώθηκα ότι από την πλευρά των Μπαχά'ι πρόκειται για μία εννοιολογική επιφύλαξη. Με άλλα λόγια, δεν έχουν τελικά πρόβλημα με τον όρο «μεταστροφή», αλλά με το τι εννοούν οι άλλοι όταν τον χρησιμοποιούν για να περιγράψουν συμπεριφορές που σχετίζονται με τους ίδιους. Αν και εκ πρώτης όψεως αυτή η επιφύλαξη φαίνεται αρνητική, στην εθνογραφική πράξη υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμη, διότι έθεσε σε λειτουργία τον «ερμηνευτικό κύκλο» (hermeneutic circle) της έρευνάς μου, με αποτέλεσμα να αναδειχθούν ιδιαίτερες όψεις της μεταστροφής που νομίζω ότι μου επιτρέπουν να αρθρώσω μία ειδική τυπολογία όσον αφορά τη μεταστροφή Ελλήνων στην Πίστη Μπαχά'ι.

Ε) Υπό το πρίσμα της προηγούμενης παρατήρησης, λοιπόν, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί τα ακόλουθα: το φαινόμενο της μεταστροφής στην περίπτωση των Ελλήνων που αποδέχονται την Πίστη Μπαχά'ι δεν συνιστά ένα βιωματικά αιφνίδιο γεγονός που συνδέεται με συγκλονισμό της προσωπικότητας και κάθετη ρήξη με το θρησκευτικό παρελθόν. Αντίθετα, αποτελεί μία σταδιακή διαδικασία εμπέδωσης πεποιθήσεων και πρακτικών, που αναμφίβολα ισχυροποιεί προϋπάρχουσες κλίσεις, αλλά κυρίως ανανοηματοδοτεί το θρησκευτικό παρελθόν. Οι Μπαχά'ι που συναναστράφηκα αρέσκονται να μιλούν για «συνειδητοποίηση», «εξέλιξη», «πρόοδο», «πρόσθεση», «ολοκλήρωση», «συμπλήρωση» και «ανάπτυξη». Για αυτούς πρόκειται κυρίως για μία συνεχιζόμενη διαδικασία, χωρίς σαφείς και ξεκάθαρες οριοθετήσεις σταδίων, που όμως σαφώς ολοκληρώνεται κάποτε. Αυτό το «κάποτε» είναι η στιγμή της «δήλωσης», όπως την ονομάζουν, δηλαδή της ομολογίας τρόπον τινά ενώπιον κάποιου ή κάποιων μελών του ΤΠΣ ή του ΕΠΣ και η οποία, εν συνεχεία, καταχωρείται στο σχετικό αρχείο της Κοινότητας.

ΣΤ) Στο αμιγώς θρησκευτικό βιωματικό επίπεδο, αρκετές από τις μεταστροφές Ελλήνων παρουσιάζουν μία διάσταση που θα τη χαρακτήριζα «θαυμαστή». Πρόκειται για στοιχεία που από την πλευρά των υποκειμένων συνδέονται με την επενέργεια του Θεού. Οι πιο ενδεικτικές περιπτώσεις εν προκειμένω είναι ο Κωνσταντίνος, η Μάρω και η Νανά. Ο πρώτος, ο οποίος είναι και ο δεύτερος κατά σειρά Έλληνας που μεταστράφηκε στην Πίστη Μπαχά'ι, οδηγήθηκε στην απόφασή του αυτή, μεταξύ άλλων και λόγω μιας έντονης ονειρικής εμπειρίας που είχε στα μέσα της δεκαετίας του '50. Συγκεκριμένα, έβλεπε στον ύπνο του έναν άνδρα με τουρμπάνι, τον οποίο μετά αναγνώρισε –χάρη σε μία φωτογραφία που του έδειξε ο σκαπανέας Ρολφ– ως τον Αμπντόλ-Μπαχά³². Η Μάρω, στο τέλος της συνάντησής μας, μου έδωσε μία σαφή εικόνα πως η όλη πορεία της στην Πίστη Μπαχά'ι συνοδευόταν από μία εντονότατη προσωπική σχέση –μέσω προσευχής, ονείρων και «εκπληρώσεων»– με τον Μπαχά'ολλα. Τέλος, η πνευματική πορεία της Νανάς ήταν εξαρχής γεμάτη θεϊκά «σημάδια», όπως τα ονομάζει η ίδια, και τα οποία παραμένουν ανεξάλειπτα ακόμα στη μνήμη της μετά από πολλά χρόνια.

Ζ) Στο επίπεδο της καθημερινής ζωής, των κοινωνικών σχέσεων και του οικογενειακού βίου, η μεταστροφή δεν έχει παίξει τόσο εξωτερικό όσο εσωτερικό προσδιοριστικό ρόλο. Ενώ ορισμένα πράγματα έχουν όντως αλλάξει (για παράδειγμα, η αποχή από το αλκοόλ, το κουτσομπολιό, τη βωμολοχία ή η καθημερινή επιτέλεση της προσευχής, της ανάγνωσης των Γραφών και της δικαιοσύνης στις διαπροσωπικές σχέσεις), το ουσιαστικό φαίνεται πως είναι η νοηματοδότηση σύνολης της καθημερινότητας υπό το πρίσμα της «Αποκάλυψης» του Μπαχά'ολλα. Με άλλα λόγια, όπως λένε τα ίδια τα υποκείμενα, η μεταστροφή τούς έδωσε «νόημα», «κατεύθυνση» και «οδηγία» στη ζωής.

Η) Τέλος, ένα από τα πιο προκλητικά ζητήματα για την έρευνά μου αφορά τον αριθμό των μεταστροφών. Σύμφωνα με τους πληροφορητές μου, η Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι αριθμεί αυτή τη στιγμή περίπου 300 άτομα. Σ' αυτά συμπεριλαμβάνονται και τα παιδιά των Μπαχά'ι. Πάλι σύμφωνα με τη δική τους μαρτυρία, οι Έλληνες αποτελούν μία ελαφρά μειονότητα εντός της Κοινότητας, δηλαδή γύρω στα 120-130 άτομα. Με βάση αυτά τα δεδομένα και υπό το πρίσμα των στοιχείων του Ιστορικού Αρχείου της Κοινότητας, σύμφωνα με το οποίο από το 1953 έως το 1985 μεταστράφηκαν 31 άτομα, υπολόγισα ότι κατά προσέγγιση μέχρι σήμερα ο συνολικός αριθμός των μεταστροφών είναι 50-60

³² Την πληροφορία αυτή έχω από προσωπική εκμυστήρευση του ίδιου του Ρολφ.

άτομα³³. Με τον πρόχειρο αυτό υπολογισμό συμφωνούν και οι πληροφορητές μου. Έχουμε, λοιπόν, να κάνουμε με ένα δείγμα που όσον αφορά την κατανομή εντός της Κοινότητας αποτελεί περίπου το 15%-20% του συνολικού πληθυσμού. Το ποσοστό αυτό είναι ένα μικρό μεν, αλλά ικανό ποσοστό. Από την άλλη, οι ανωτέρω μεταστροφές καλύπτουν μία χρονική διάρκεια 55 χρόνων, που σημαίνει ότι έχουμε να κάνουμε με μία μόλις μεταστροφή κατ' έτος. Το δεδομένο αυτό θα μπορούσε να πει κανείς πως είναι εξαιρετικά αρνητικό όσον αφορά τη δυναμική της Κοινότητας προς τα έξω. Βέβαια, η δυναμική αυτή θα ήταν λάθος να συσχετιστεί μόνο με τον αριθμό των μεταστροφών, από τη στιγμή που η Κοινότητα έχει ένα αρκετά ευρύ φάσμα παρεμβάσεων και δραστηριοτήτων με αποδέκτη το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, αλλά σίγουρα είναι ο πολύ μικρός αριθμός των μεταστροφών είναι ενδεικτικός για τη μέχρι τώρα «έλξη» ή «γοητεία» (appeal) που έχει ασκήσει το μήνυμα της Μπαχά'ι Πίστης στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Από την εμπειρία μου, πάντως, στο εθνογραφικό πεδίο φαίνεται ότι ο ποσοτικά μικρός αριθμός των μεταστροφών είναι αντιστρόφως ανάλογος προς την ποιοτικά συνειδητή και στιβαρή «δέσμευση» των μεταστραφέντων.

³³ Μέχρι τον αριθμό των 120-130 Ελλήνων υπολείπονται περίπου 70-80 άτομα, τα οποία είναι στη συντριπτική πλειονότητα παιδιά οικογενειών με κάποιον ή και τους δύο γονείς Έλληνες Μπαχά'ι. Αλλά αυτή η κατηγορία σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να συγκαταλεχθεί στην κατηγορία της μεταστροφής.

Κεφάλαιο Τρίτο:

Ελληνική Εθνική Ταυτότητα και Σχέσεις με το Κράτος

Α) Η Θρησκευτική Διάσταση της Ελληνικής Εθνικής Ταυτότητας

Στη συγκεκριμένη ενότητα παρουσιάζω τις ειδικές θεωρητικές υποθέσεις με τις οποίες προσπάθησα να κατανοήσω αφενός μεν τη θρησκευτική διάσταση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, αφετέρου δε τη σχέση της τελευταίας με τις θρησκευτικές νοηματοδοτήσεις της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι. Στην εν λόγω προβληματική εμπλέκονται εκ των πραγμάτων τρία μεγέθη: η ελληνικότητα, η Ορθοδοξία και η Μπαχά'ι Πίστη.

Αν και η παρούσα εργασία δεν προσφέρεται για μία ιστοριογραφική περιοδολόγηση των σχέσεων Ορθοδοξίας και Ελληνισμού, δεν παρέλκει ίσως να τονιστεί ότι υπό το πρίσμα μιας τέτοιας περιοδολόγησης οι εν λόγω σχέσεις προβάλλουν ετερόκλητες, διαφοροποιημένες και ταυτόχρονα υποταγμένες στην απαίτηση του κυρίαρχου εθνικού λόγου (ethnic discourse) για ιστορική συνέχεια. Έτσι, τα ιδεολογικά μορφώματα της αντιβυζαντινής ελλαδικής Ορθοδοξίας (α' μισό 19^{ου} αιώνα), του ελληνικού ρομαντισμού/ιστορικισμού (β' μισό 19^{ου} αιώνα), του ελληνοχριστιανισμού (α' μισό 20^{ου} αιώνα), της νεο-ορθοδοξίας (1960-1990) και της ελληνορθοδοξίας (τέλη της δεκαετίας του 1990 και εξής) υπηρέτησαν τη λογική της εθνικής συνέχειας και συνοχής. Η λογική αυτή είχε ως συνέπεια να εμπεδωθεί κοινωνικά και πολιτισμικά το «αυτονόητο» της θρησκευτικής ομοιογένειας σε σχέση με την ελληνική εθνική ταυτότητα. Εν ολίγοις, ότι κάθε Έλληνας είναι και Ορθόδοξος Χριστιανός.

Τα ανωτέρω ιδεολογικά μορφώματα σχετικά με τη «συμβίωση» (symbiosis) Ορθοδοξίας και Ελληνισμού ενδέχεται να δημιουργήσουν την εντύπωση πως κάθε φορά έχουμε να κάνουμε είτε με καλοβαλμένες θεωρητικές κατασκευές είτε με μονοδιάστατες και εμπεδωμένες πρακτικές/συμπεριφορές. Με άλλα λόγια, πως σε κάθε περίπτωση βρισκόμαστε αντιμέτωποι με αλληλοδιαδεχόμενες ή συνυπάρχουσες, αλλά σαφώς διακριτές εθνικές ταυτότητες. Εντούτοις, η απτή καθημερινή εμπειρία και τα προσωπικά βιώματα των δρώντων υποκειμένων πολύ απέχουν από το να στηρίζουν μια τέτοια εντύπωση· τουναντίον, μάλλον αντιπροσωπεύουν ένα πεδίο με έντονο διαλεκτικό χαρακτήρα, ανεπίλυτες ή ακόμα και επιζητούμενες εντάσεις, καθώς και ρευστές

οριοθετήσεις και διαρκώς μεταλλασσόμενες επιτελέσεις. Εν ολίγοις, στο επίπεδο της υποκειμενικότητας, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η «συμβίωση» Ορθοδοξίας και Ελληνισμού εξειδικεύει και συγκεκριμενοποιεί την προβληματικότητα που ανέκαθεν χαρακτήριζε τις σχέσεις τους στο επίπεδο της ιστορικότητας³⁴.

Για να σκιαγραφήσουμε αυτήν την προβληματικότητα, προκρίνουμε ως αναλυτικό εργαλείο την κατηγορία του «συγκρητισμού»³⁵, κι αυτό διότι ο τελευταίος προϋποθέτει την ετερογένεια των στοιχείων που εμπλέκονται στη δυναμική του, την παραδοξότητα της ανάγκης για μία ορισμένη «συνύπαρξη» τους και, τέλος, την εκκρεμότητα των αιτημάτων που υποτίθεται ότι ικανοποιούν. Ως εκ τούτου, έχουμε κατά νου τον συγκρητισμό ως μία έννοια διαλεκτική, διαδικασιακή και αντινομική. Αυτό σημαίνει ότι κάθε «συνύπαρξη» της Ορθοδοξίας με τον Ελληνισμό στο επίπεδο της ατομικής ή συλλογικής ταυτότητας διέπεται από διαρκείς αντιθέσεις, παραμένει πάντοτε ανοικτή και αυτοτροφοδοτείται μέσα από την ελλειμματικότητά της. Πρόκειται για μία «συνύπαρξη» υβριδική και, ως γνωστόν, η κατηγορία του «υβριδισμού» έχει υιοθετηθεί από τις κοινωνικές επιστήμες εν γένει³⁶ –και την ανθρωπολογία, ειδικότερα– για να ονοματίσει τις «γκρίζες ζώνες», τις μείξεις, τη ρευστότητα και ευρύτερα την αλληλοπεριχώρηση που διέπει τον δυναμισμό, την πληθωρικότητα και την πολυπλοκότητα των εκδηλώσεων της ανθρώπινης ζωής στο θεμελιακό επίπεδο της καθημερινότητας.

Κατ' αρχάς, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι όσο πραγματικός, δυνατός ή ενδεχόμενος είναι ο επικαθορισμός που ασκούν οι θεωρητικές κατασκευές και οι εμπεδωμένες πρακτικές περί της «συμβίωσης» Ορθοδοξίας και Ελληνισμού, άλλο τόσο πραγματική, δυνατή ή ενδεχόμενη είναι η πολύ συγκεκριμένη πρόσληψή (reception) τους από τα επιμέρους δρώντα υποκείμενα. Παράλληλα, εξίσου πραγματική, δυνατή ή ενδεχόμενη είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι είναι και η διάρρηξη, μετάπλαση και ανανοηματοδότησή της, όταν τα δρώντα υποκείμενα εμφανίζουν έντονες βιωματικές ιδιαιτερότητες τόσο έναντι της Ορθοδοξίας όσο και έναντι της ελληνικότητας. Η τελευταία, πιστεύω, πως είναι η περίπτωση των Ελλήνων (πρώην Ορθοδόξων) που μεταστρέφονται στην Πίστη Μπαχά'ι και συνεχίζουν να δηλώνουν με τον δικό τους πια τρόπο Έλληνες.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τους J. E. Côté και C. G. Levine (βλ. 2002: 141-171), αυτό που ονομάζουμε «ταυτότητα» είναι στην πράξη ένα «κεφάλαιο ταυτότητας» (identity

³⁴ Σ' αυτήν την προβληματικότητα αναφέρεται δια μακρών σε πολλά σημεία του το Παπαρίζος 2001.

³⁵ Στην ενότητα αυτή, χρησιμοποιούμε τον «συγκρητισμό» ως αναλυτική κατηγορία και όχι ως αντικείμενο παρατήρησης καθεαυτό, επί τη βάση των θέσεων που αναπτύσσονται στο Adrahtas 2003.

³⁶ Βλ., για παράδειγμα, το λήμμα «syncretism», στο Kuper and Kuper, 1999.

capital), δηλαδή μία εντελώς εξατομικευμένη δέσμη πόρων –υλικών και συμβολικών, απτών και μη– οι οποίοι με τη σειρά τους αποκτώνται, ανταλλάσσονται και επενδύονται με εξίσου εξατομικευμένο τρόπο. Στην περίπτωση του ζητήματος που εξετάζουμε, η συλλογική εθνική ταυτότητα των Ελλήνων συναιρεί ένα πλήθος από υποκειμενικότητες που επιτελούν την ταυτότητά τους ανάλογα με την πρόσβαση ή την έκθεση που έχουν στους πολιτισμικούς και ιδεολογικούς πόρους (cultural and social capital) των διαφόρων θεωριών ή πρακτικών περί της «συμβίωσης» Ορθοδοξίας και Ελληνισμού. Ανάλογα, λοιπόν, με τη δεδομένη πρόσβαση ή έκθεση, το άτομο –άλλοτε συνειδητά και άλλοτε ασύνειδα– είτε επιλέγει τη δική του, καίρια και ιδιάζουσα, «σύγκραση» Ορθοδοξίας και Ελληνισμού, είτε συμμορφώνεται με τον εξίσου δικό του, αλλά λιγότερο καινοτόμο, τρόπο με κάποια από τις κανονιστικές εκδοχές αυτής της «σύγκρασης».

Στο πλαίσιο, επομένως, των πολλαπλών δυνατοτήτων που προσφέρονται στο άτομο εντός της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, ενδέχεται αυτό άλλοτε να κλίνει περισσότερο προς τον Ελληνισμό και άλλοτε περισσότερο προς την Ορθοδοξία και άλλοτε –και εδώ έγκειται η ιδιαιτερότητα της μεταστροφής στην Πίστης Μπαχά’ι – προς μία εναλλακτική που κρατά εξίσου αποστάσεις και από τον μεν και από τη δε. Σημειωτέον ότι αυτό το «άλλοτε» είναι και ατομικής τάξεως, δηλαδή δηλώνει την διαφοροποίηση από άτομο σε άτομο, αλλά το σημαντικότερο είναι βιωματικής τάξεως, δηλαδή αναφέρεται στη διαφοροποίηση που παρατηρείται στο ίδιο άτομο σε διαφορετικές βιωματικές συνάφειες. Εν προκειμένω, θεωρούμε ιδιαίτερες σημαντικές τις κατηγορίες του «διαλογικού εαυτού» (dialogical self) και της «ένταξης» (positioning) του Εγώ, έτσι όπως αυτές αναλύονται από τον H. J. M. Hermans (2002).

Σύμφωνα με τον Hermans, «ο *διαλογικός εαυτός* μπορεί να οριστεί ως μία δυναμική πολλαπλότητα από *Εγώ-εντάξεις* σ’ ένα φανταστικό τοπίο» (71· τα πλάγια του συγγραφέα). Ο Hermans τονίζει, επίσης, ότι αυτές οι «Εγώ-εντάξεις» επιτρέπουν τελικά την ανάδυση διεργασιών καινοτομίας και αυτο-ανανέωσης (79, 81-94). Νομίζω ότι η περίπτωση των Μπαχά’ι που απασχόλησε την έρευνά μου προσιδιάζει σ’ αυτήν την προσέγγιση. Ευρισκόμενοι σ’ ένα εσωτερικό, πρωτίστως, διάλογο με τον Ελληνισμό και την Ορθοδοξία, επιλέγουν κάθε φορά (πορευόμενοι προς τη μεταστροφή, κατά τη «στιγμή» της μεταστροφής και στη συνεχιζόμενη πορεία τους εντός της Κοινότητας) τα στοιχεία εκείνα από τον μεν και τη δε, για να συγκροτήσουν το δικό τους φανταστικό τοπίο. Το τελευταίο δεν είναι τίποτε άλλο παρά μία καινοτομία –εκ των πραγμάτων– στο επίπεδο της ιστορικής αυτοσυνειδησίας. Με άλλα λόγια, ο δικός τους Ελληνισμός και η δική τους Ορθοδοξία δεν προέρχονται από το παρελθόν, από την παράδοση, αλλά έρχονται προληπτικά από το

μέλλον, έτσι όπως φαντάζονται τη στάθμη τους όταν εκπληρωθεί πλήρως η «Αποκάλυψη» του Μπαχάολλα.

Περαιτέρω, θα λέγαμε ότι εντός της «εθνοτοπίας» (ethnoscape)³⁷ της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, το άτομο και επομένως ο Έλληνας Μπαχά'ι οφείλει να κινείται συνεχώς κατά την έγχρονη διαμόρφωση της ταυτότητάς του, που σημαίνει ότι αδιαλείπτως αλλάζει θέσεις μέσα σ' ένα πλέγμα από ιδέες, σύμβολα, πρακτικές και έξεις περί των σχέσεων Ορθοδοξίας και Ελληνισμού, καθώς και περί των εναλλακτικών δυνατοτήτων υπέρβασης αυτών των σχέσεων. Κατά συνέπεια, μέσα από αυτή τη συνεχή μετατόπιση και επανένταξη, το άτομο βιώνει μία σειρά από ανεπαίσθητες ρήξεις/ασυνέχειες, οι οποίες αποτελούν το υπόβαθρο για να επιτελέσει και να συγκροτήσει τη δική του συμβολική συνέχεια/ενότητα. Με άλλα λόγια, δεν είναι καθόλου παράξενο το γεγονός της συνύπαρξης πολλών διαφορετικών εκδοχών της συμπλοκής Ορθοδοξίας και Ελληνισμού σε μία κατά τ' άλλα ενιαία εθνική ταυτότητα· όπως δεν είναι, επίσης, καθόλου παράξενο που οι Έλληνες Μπαχά'ι προβάλλουν τις δικές τους βιωματικές εκδοχές της εν λόγω συμπλοκής στο πλαίσιο της λίγο-πολύ ενιαίας εθνικής ταυτότητας που αντιπροσωπεύει η Ελληνική Κοινότητα Μπαχά'ι.

Θα πρέπει, βέβαια, να έχουμε κατά νου ότι η συγκρητιστική επιτέλεση της υποκειμενικότητας εν αναφορά προς την εκάστοτε αντιληπτή ως δέουσα σχέση μεταξύ Ορθοδοξίας και Ελληνισμού δεν ακολουθεί πάντοτε τη λογική της επιτέλεσης, η οποία έγκειται σε μία έκδηλη πολιτισμική αυτοσυνειδησία, καθώς άτομα ή ομάδες ταυτίζονται δημιουργικά με ρόλους που ενσαρκώνουν συμβολικά το νόημα μιας ορισμένης κοινωνικο-ιστορικής συνθήκης (βλ. Bauman, 1989). Με άλλα λόγια, η επιτέλεση εν προκειμένω θα πρέπει να κατανοηθεί ευρύτερα, έτσι ώστε να συμπεριλάβει ένα μεγάλο φάσμα ψυχολογικών παραμέτρων, από την οξυμμένη αυτοσυνειδησία μέχρι την ασύνειδη συμμόρφωση. Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι «συμβολικά συγκροτημένες αυτο-εννοήσεις μπορούν να συμμετάσχουν στη δημιουργία ιστορικών διεργασιών» (Kashima & Foddy, 2002: 204). Στην περίπτωση των Έλλήνων Μπαχά'ι στους οποίους εστιάζει η έρευνά μου, αυτό ισοδυναμεί με την αποδοχή μιας ανοικτής, ρευστής και a priori ακαθόριστης ιστορικής εγγραφής των αναπαραστάσεων και πρακτικών περί των δυνατοτήτων της συμπλοκής Ορθοδοξίας και Ελληνισμού· η εμπίωση των ατομικών εθνικών ταυτοτήτων καθιστά το πεδίο της εθνικής ιστορίας ένα πεδίο συνεχούς διαπραγμάτευσης.

³⁷ Βλ. Appadurai, 1993.

Στα όρια αυτής της διαπραγμάτευσης, λοιπόν, νομίζουμε ότι ο συγκρητισμός Ορθοδοξίας, Ελληνισμού και Μπαχά'ι Πίστης μπορεί να θεωρηθεί ότι ακολουθεί την εν γένει τυπολογία του συγκρητισμού. Η τυπολογία αυτή αναγνωρίζει τις δυνατότητες του ανταγωνισμού, του δανεισμού, του συνδυασμού και της σύνθεσης³⁸. Όλες αυτές οι δυνατότητες αποτελούν στην πράξη ιδιοποίηση –μερική ή ολική– του Άλλου. Το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο που συνιστούν τόσο ο Ελληνισμός όσο και η Ορθοδοξία, στο πλαίσιο ακριβώς της Μπαχά'ι «σύγκρασης» τους, ενδέχεται να συγκρούονται, να αντιδανείζουν τα στοιχεία τους, να επιδιώκουν ή να ανέχονται πλήθος από συνδυασμούς και, τέλος, να πραγματώνουν οργανικές νοηματικές ενότητες. Σε γενικές γραμμές, πάντως, όσον αφορά την Ορθοδοξία η περίπτωση των Ελλήνων Μπαχά'ι θεωρώ πως αντιπροσωπεύει μία ήπια μορφή ανταγωνιστικού συγκρητισμού, στο βαθμό που τα συγκεκριμένα υποκείμενα αξιώνουν επί τη βάσει της πίστης τους μία αποκλειστική πρόσβαση στη βαθύτερη αλήθεια της Ορθοδοξίας. Από την άλλη, όσον αφορά τον Ελληνισμό θεωρώ πως οι Έλληνες Μπαχά'ι αντιπροσωπεύουν, και πάλι σε γενικές γραμμές, μία περίπτωση συγκρητισμού που δανείζεται στοιχεία κατά το δοκούν, στο βαθμό που προτάσσεται ως νόμιμη μία «πολλαπλότητα [εθνικών] εαυτών» (βλ. Rosenberg, 1997: 23-45· οι αγκύλες δικές μου).

³⁸ Βλ. Adrahtas, 2006: 32-33.

B) Οι σχέσεις της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι με το Ελληνικό κράτος

Από τη δεκαετία του 1990 μέχρι σήμερα η οργανωμένη πια κοινότητα Μπαχά'ι στην Ελλάδα θα αρχίσει να κάνει πιο αισθητή την κοινωνική και πολιτική – υπό την ευρύτερη σημασία του όρου– παρουσία της. Αρκετά από τα μέλη της θα γίνουν αποδέκτες ενός κλίματος διακρίσεων και προκατάληψης εκ μέρους των κρατικών υπηρεσιών. Στο κλίμα αυτό θα αντιδράσουν και θα δικαιωθούν τελικά, διεκδικώντας εργασιακά, κοινωνικά και θρησκευτικά δικαιώματα. Ενδεικτική, στο σημείο αυτό, είναι η περίπτωση της Μερβάς, η οποία γεννήθηκε στην Περσία και ήρθε στην Ελλάδα 35 ημερών. Με τη Μερβάς –η οποία είναι η εκπρόσωπος τύπου της Ελληνικής Μπαχά'ι Κοινότητας– συναντηθήκαμε αρκετές φορές στο Κέντρο Μπαχά'ι, καθώς ήταν εκείνη η οποία με βοήθησε στην έρευνα του Ιστορικού Αρχείου.

Άρχισε να μου αφηγείται την περιπέτειά της, αναφερόμενη αρχικά στην περίοδο των σχολικών χρόνων. «Στο σχολείο δεν είχαμε (εκείνη και ο αδελφός της) κανένα πρόβλημα. Οι γονείς μου, η μητέρα μου, με την αρχή που άρχιζε η σχολική χρονιά και υπήρχε καινούργιος δάσκαλος –γυμνάσιο και λύκειο, ειδικά– εξηγούσε στους καθηγητές για τη Μπαχά'ι Πίστη, ότι υπήρχαν κάποιες αργίες και θα τις ζητούσε ως δικαιολογημένες απουσίες. Οι εκάστοτε διευθυντές στο σχολείο το είχαν σεβαστεί απόλυτα αυτό. Και, μάλιστα, πολλές φορές ήταν χαρά των συμμαθητριών μου. Όταν έμπαινε ένας καινούργιος καθηγητής μέσα στην τάξη και μόλις άκουγε το όνομα ήθελε να μάθει από που κατάγομαι. 'Είσαι Μουσουλμάνα. Όχι είμαι Μπαχά'ι'. Και άρχιζα τι είναι Μπαχά'ι και χανόταν το μάθημα!... Υπήρχε και ένας θεολόγος που δεν είχε ζητήσει ποτέ να μάθει κάτι. Τους τρεις πρώτους μήνες της σχολικής χρονιάς, με το που έμπαινε στην τάξη άρχιζε και μιλούσε με άσχημο τρόπο για τον Αλλάχ και τον Μωάμεθ. Μέχρι που κάποια στιγμή εγώ δεν άντεξα. Πήγα με ένα λεξικό –αυτό ήταν λύκειο, Α' ή Β' λυκείου– και με το που μπαίνει στην τάξη, πριν προλάβει να πει κάτι, σήκωσα το χέρι μου και του λέω: 'κοιτάξτε, λέξη «Αλλάχ» είναι η μετάφραση της λέξεως Θεός... και δεν είμαι Μουσουλμάνα'. Κόπηκε μαχαίρι». Γενικότερα, δεν έχει νιώσει κάποια διάκριση εις βάρος της από τις συμμαθήτριάς της, τους γονείς τους ή τις παρέες της. Άλλωστε, κατά την άποψή της, «η εθνική καταγωγή παίζει μεγαλύτερο ρόλο από το θρήσκευμα στην ελληνική κοινωνία, παρόλο που η ελληνική κοινωνία είναι ακόμα δεμένη με το δίπτυχο Ελλάς – Ορθοδοξία».

Όταν εισήλθε στην Ανωτέρα Σχολή Νηπιαγωγών, το 1982, ο τότε διευθυντής της σχολής απόρησε που ήθελε να σπουδάσει νηπιαγωγός, εφόσον δεν θα μπορούσε να διοριστεί. «'Δεν μπορείς!' –'Μα υπάρχει ο νόμος της ανεξιθρησκίας'», του απάντησε.

Μέχρι το τέλος των σπουδών της δεν την απασχόλησε ξανά το ζήτημα. Μέχρι που ήρθε η στιγμή που έλαβε το πτυχίο της και διαπίστωσε ότι είχαν αναγράψει Χ.Ο. (Χριστιανή Ορθόδοξη) ως θρησκεύμα. «Η γραμματέας της σχολής ήταν φίλη μου και γνώριζε εξαρχής ότι ήμουν Μπαχά'ι. Απόρησα! Εκείνη μου είπε: 'το συζητήσαμε στο σύλλογο των καθηγητών, αλλά είπαμε ότι από τη στιγμή που είσαι ελληνίδα υπήκοος, θα έχεις γίνει και Χριστιανή Ορθόδοξη'». Τελικά, έπειτα από την έντονη αντίδρασή της, αναγράφηκε η λέξη «Μπαχά'ι» στη θέση του θρησκειώματος.

Μετά από αυτό αρχίζει η περιπέτεια του διορισμού της. Έχοντας λάβει το πτυχίο της, κατέφυγε στο Γραφείο Περιφερειακής Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας –το οποίο τότε, ως ειρωνία της τύχης στεγαζόταν στο ίδιο κτίριο και όροφο που στεγάζεται σήμερα το Μπαχά'ι Κέντρο– με σκοπό να καταθέσει τα χαρτιά της για διορισμό. Ο διευθυντής του γραφείου αρνήθηκε να τα δεχθεί. Η Μερβάς απευθύνθηκε στο Υπουργείο Παιδείας. Η εκεί προϊσταμένη της είπε: «Εάν δεν υπάρχει το Χ.Ο. στην ταυτότητα δεν μπορείς να κάνεις τίποτα. Γιατί, κοπέλα μου, δεν γράφεις ένα Χ.Ο. στην ταυτότητα να τελειώνεις;». Και η Μερβάς την ρώτησε: «Εσείς θα εμπιστευόσασταν το παιδί σας σε μία νηπιαγωγό που αρνείται τα «πιστεύω» της, μόνο και μόνο για να διοριστεί;» Φυσικά, δεν έλαβε απάντηση.

Το 1986 έγινε Μπαχά'ι στη Θεσσαλονίκη ένας έλληνας δικηγόρος, ο οποίος τη συμβούλεψε να υποβάλει «με το έτσι θέλω» τα χαρτιά της, προκειμένου να λάβει γραπτή αρνητική απάντηση. Μετά από δέκα μέρες πεισματικής άρνησης του διευθυντή του Γραφείου Περιφερειακής Εκπαίδευσης, τελικά, αναγκάστηκε να δεχθεί τα χαρτιά της και να τα αποστείλει στο Υπουργείο Παιδείας. Μια βδομάδα αργότερα, η Μερβάς, έλαβε γραπτή αρνητική απάντηση από το Υπουργείο Παιδείας, η οποία έγραφε ότι λόγω θρησκειώματος δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί διορισμός. Τον Ιούνιο του 1986 προσέβαλε δικαστικά την αρνητική απάντηση. Τον Φεβρουάριο του 1988 γίνεται εφετείο, το οποίο επικυρώνει την προηγούμενη αρνητική απάντηση. Την εποχή εκείνη, ο τότε υπουργός παιδείας, Αντώνης Τρίτσης, κατέθεσε τροπολογία που επέτρεπε τον διορισμό ετερόδοξων και αλλόθρησκων. Με βάση το νέο αυτό δεδομένο, η Μερβάς καταθέτει εκ νέου τα χαρτιά της, προκειμένου να συμπεριληφθεί στην επετηρίδα. Τον Οκτώβριο του 1989, διαπιστώνει ότι τελικά κάτι τέτοιο δεν συνέβη, επειδή οι άνθρωποι των Ορθόδοξων οργανώσεων που εργάζονταν στο Υπουργείο αντέδρασαν στο νόμο του Τρίτση και έθεσαν ερώτημα στο νομικό σύμβουλο του Υπουργείου, εάν σε αυτόν το νόμο υπόκειντο οι οπαδοί του θρησκειώματος Μπαχά'ι και οι Μάρτυρες του Ιεχωβά. Ο νομικός σύμβουλος δίνει θετική απάντηση. Οι οργανώσεις δεν το δέχθηκαν και προσέφυγαν στην ολομέλεια των

νομικών συμβούλων. Η ολομέλεια ψήφισε 10 υπέρ της υπαγωγής και 11 κατά αυτής. Ο υπουργός παιδείας της Κυβέρνησης του 1989, Κώστας Σημίτης, συμφώνησε με τη μειοψηφία. Με βάση αυτό, η Μερβάς απευθύνθηκε εκ νέου στο Γραφείο της Πρωτοβάθμιας. Η αντιμετώπιση του θέματός της από το διευθυντή του Γραφείου ήταν: «και πέντε μήνες να κάτσεις εδώ πέρα, εγώ λέω ότι το χαρτί με υπογραφή υπέρ της μειοψηφίας είναι πλαστογράφηση και δεν είναι original. Δεν πρόκειται να το δεχτώ, δεν πρόκειται να μπεις στην επετηρίδα».

Μετά από όλα αυτά είχε αποφασίσει να προσφύγει στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Κάτι, όμως, που τελικά δεν χρειάστηκε, καθώς ένα μονόστηλο άρθρο στο Ένθετο της Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας τον Φεβρουάριο του 1992 αρκούσε για να αλλάξει άρδην η κατάσταση. Μετά από αυτό, οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες. Το Υπουργείο Παιδείας απάντησε ότι η υπόθεση ήταν σε εκκρεμότητα, αλλά τώρα είχε διευθετηθεί. Τελικά, η Μερβάς συμπεριλήφθηκε στην επετηρίδα. Ωστόσο, διορίστηκε το 2000 μέσω των εξετάσεων του ΑΣΕΠ. Αφού διορίστηκε δεν αντιμετώπισε κανένα πρόβλημα λόγω της διαφορετικής της πίστης από τους συναδέλφους, τα παιδιά ή τους γονείς τους. Η όλη αρνητική της εμπειρία σχετίζεται με τους νόμους και, ειδικότερα, με την ηγεμονική νοοτροπία ορισμένων υπαλλήλων. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι μου τόνισε πως στην περιπέτειά της αυτή είχε κατά καιρούς τη συμπαράσταση και τη βοήθεια υπαλλήλων του Υπουργείου Παιδείας. Εντέλει, η ακαμψία των νόμων αντιμετωπίστηκε πιο εύκολα από την ακαμψία ορισμένων υπαλλήλων. Το «κράτος» ορισμένων υπαλλήλων υπήρξε ισχυρότερο από το «πραγματικό» κράτος...

Από τις συνεντεύξεις προκύπτει ότι κατά την περίοδο της δικτατορίας οι δραστηριότητες της Κοινότητας περιορίστηκαν ή αναστάλησαν, γεγονός που, σύμφωνα με πολλούς, λειτούργησε καταλυτικά στην πορεία της ανάπτυξης της Κοινότητας. Ο «φόβος» και η «καταπίεση» που αισθάνονταν συνέβαλε στο να καλλιεργηθεί μία τάση εσωστρέφειας. Οι συνάξεις τους γίνονταν με προσοχή. Από τα αρχεία και τις συνεντεύξεις συμπεραίνεται ότι η κατάσταση ήταν πιο δύσκολη και επικίνδυνη περισσότερο για τους ελληνικής καταγωγής Μπαχά'ι. Οι οδηγίες του ΠΟΔ, όπως μου ανέφερε ο Γιώργος, ήταν να μην ξεσηκώνονται εναντίον του καθεστώτος. Να δείχνουν υπομονή και καρτερία χωρίς φυσικά να αρνούνται την Πίστη τους

Στο πλαίσιο της υποχρέωσης των Μπαχά'ι για την τήρηση των νόμων του κράτους εντάσσεται και το γεγονός της βαπτίσεως παιδιών που προέρχονταν από Μπαχά'ι γονείς. Επί του θέματος, μάλιστα, γνωμοδότησε ο ΠΟΔ μετά από σχετική ερώτηση κάποιου

Μπαχά'ι από την ελληνική κοινότητα. Στη κατηγορία αυτών των παιδιών ανήκει ο Γιάννης. Γεννηθείς στα τέλη της δεκαετίας του 1970, βαπτίστηκε προκειμένου να λάβει όνομα. Σχετικά με το θέμα μου ανέφερε: «Η βάπτιση για μένα είναι πιο βαρύ από προσηλυτισμό. Γιατί αν πάω εγώ να σε προσηλυτίσω, εσύ έχεις τη δυνατότητα να πεις όχι. Αλλά ένα παιδί ενός χρονών δεν έχει τη δυνατότητα επιλογής... ».

Η πρώτη προσπάθεια της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι για να αναγνωριστεί επίσημα από το ελληνικό κράτος πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1981. Συγκεκριμένα, το ΤΠΣ του Ηρακλείου Κρήτης υπέβαλε προς το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων αίτηση για χορήγηση άδειας συναθροίσεως και αίτηση για να συμπεριληφθεί η Μπαχά'ι Θρησκεία μεταξύ των γνωστών και αναγνωρισμένων θρησκειών στην Ελλάδα. Τον Ιανουάριο του 1982, η Διεύθυνση Ετεροδόξων – Ετεροθρήσκων του Υπουργείου επιτρέπει (απευθυνόμενη στον Ρολφ) «οι ακολουθούντες το θρήσκευμα Μπαχά'ι να συνέρχονται, για την τέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων τους και υπό την προσωπική σας ευθύνη και διαποίμανση, σε αίθουσα του οικήματος, που ευρίσκεται στο Ηράκλειο – Κρήτης και στην οδό Ιωάν. Χατζηδάκη 9».

Τον Μάιο του 1983, οι Μπαχά'ι της Ελλάδας προχώρησαν στη σύνταξη καταστατικού νομικού προσώπου ιδιωτικού δικαίου με την επωνυμία «Σύνδεσμος των Μπαχά'ι της Ελλάδας» και έδρα την Αθήνα, οδός Στεφανοπούλου 5, Γαλάτσι, το οποίο όμως απορρίφθηκε από τα Δικαστήρια Αθηνών. Το Εφετείο Αθηνών του Νοεμβρίου του 1984 επικυρώνει την προηγούμενη αρνητική απάντηση επί τη βάση της ελληνικής νομοθεσίας για απαγόρευση συμμετοχής αλλοδαπών, περισσότερων των μισών μελών, στο διοικητικό συμβούλιο σωματείου. Εντέλει, και μετά από μία σειρά αποτυχημένων προσπαθειών αίτησης αναγνώρισης της Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι υπό το νομικό πρόσωπο Συνδέσμου, ιδρύθηκε το 1989 με απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών σωματείο με την επωνυμία «Πανελλήνιος Σύνδεσμος των Μπαχά'ι» και έδρα την οδό Κύπρου 26B, Αθήνα, το οποίο τροποποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2003. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, για τους ίδιους του Μπαχά'ι, η παραπάνω νομική υπόσταση με τη μορφή σωματείου δεν εκφράζει την αυτοσυνειδησία τους όσον αφορά τη θρησκευτική ιδιαιτερότητα της κοινότητάς τους, η οποία στηρίζεται στα Πνευματικά Συμβούλια σε εθνικό και τοπικό επίπεδο. Αυτά, όμως, δεν έχουν νομική οντότητα για το ελληνικό κράτος. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μία «νομική διαμεσολάβηση», όπως μου προσδιόρισε ο Σωκράτης, προκειμένου να έχουν δικαίωμα ιδιοκτησίας και αντιπροσώπευσης στις αρχές όταν παραστεί ανάγκη. Η Μπαχά'ι Κοινότητα στην Ελλάδα, σε αντίθεση με άλλες χώρες, δεν αναγνωρίζεται με τον τρόπο που αυτοπροσδιορίζεται. Η παραδοξότητα αυτή

εκφράζεται και από το γεγονός ότι, ενώ από τη μια το ελληνικό κράτος έχει αναγνωρίσει την νομική ισχύ του μπαχαϊκού γάμου, από την άλλη δεν αναγνωρίζει την Μπαχά'ι Πίστη ως επίσημη θρησκεία.

Η θέση της Εκκλησίας της Ελλάδας για τη Μπαχά'ι Πίστη είναι η ακόλουθη. Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας, στο κατάλογο που καταρτίστηκε από την «Ζ' Συνδιάσκεψη Εντεταλμένων Ορθόδοξων Εκκλησιών και Ιερών Μητροπόλεων για θέματα αιρέσεων και παραθρησκείας» (Αλιάρτος 20-26/9/1995) κατατάσσει τη Μπαχά'ι Θρησκεία στις «εξωχριστιανικές και παραθρησκευτικές ομάδες». Σημειώνει δε ότι ο κατάλογος των ομάδων αυτών «δεν εκφράζει ουδεμία κοινωνική ή άλλη μείωση των μελών τους. Δεν υποδηλώνει μισαλλοδοξία ή διακρίσεις. Αντίθετα, αποτελεί καρπό ποιμαντικής φροντίδας για κάθε πολίτη, ο οποίος θα θελήσει να ενταχθεί σε μια από τις ομάδες αυτές, ώστε η επιλογή του να είναι συνειδητή και ελεύθερη». Και καταλήγει επισημαίνοντας ότι «εάν οι νεοφανείς αιρέσεις και παραθρησκευτικές ομάδες απεκάλυπταν το αληθινό τους πρόσωπο και δεν εμφανίζονταν με ποικίλα προσωπεία και με τον ισχυρισμό ότι συμβιβάζονται απόλυτα με την Ορθόδοξη πίστη, η όλη αυτή ερευνητική εργασία θα ήταν περιττή» (Συνοδική Επιτροπή επί των Αιρέσεων, 2008: 1 & 7).

Γ) Μπαχά'ι Πιστοί: εν μέσω του Εθνικού και του Παγκόσμιου

Η πρώτη εντύπωση που μου δημιουργήθηκε και, μάλιστα, με έντονο τρόπο, όταν ρωτούσα τους Μπαχά'ι σχετικά με την άποψή τους για την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη περί της σύζευξης Ελληνισμού και Ορθοδοξίας, ήταν ότι κάτι τέτοιο ήταν κατηγορηματικά εσφαλμένο και παραπλανητικό. Για αυτούς, η συγκεκριμένη αντίληψη ανήκει στη σφαίρα των κοινωνικών «προκαταλήψεων» που μαστιίζουν ακόμα την ελληνική κοινωνία. Βέβαια, η περαιτέρω συζήτηση σχετικά με το εν λόγω θέμα και η ανάλυση των πολυεπίπεδων νοηματοδοτήσεων στις οποίες προβαίνουν –τις περισσότερες φορές μάλλον ασύνειδα– πείθει ότι τα πράγματα δεν είναι και τόσο απλά. Αυτό που σαφώς απορρίπτουν είναι η ιδεολογική και εθνικιστική εκδοχή της σύζευξης Ελληνισμού και Ορθοδοξίας και όχι το θεμιτό ή το δυνατό μιας κάποιας σύζευξής τους –βιωματικής ή έστω και ιστορικής. Εντέλει, δηλαδή, αυτό που απορρίπτουν είναι ο αποκλεισμός τους εκ μέρους μιας ηγεμονικής νοοτροπίας να σχετιστούν καθοιονδήποτε τρόπο με τον Ελληνισμό και την Ορθοδοξία ή, ακόμα, καλύτερα ο αποκλεισμός τους από το δικαίωμα να αυτοπροσδιορίζονται σε σχέση με τον Ελληνισμό και με την Ορθοδοξία.

Σύμφωνα με τη Λιλή, «η καταγωγή μας δεν μπορεί να μας επιβάλει το θρησκευτικό μας πιστεύω... Ο Μπαχά'ι είναι πολίτης μιας παγκόσμιας κοινότητας. Δεν υπάρχουν σύνορα στην Μπαχά'ι Πίστη. Τα κράτη για την Μπαχά'ι Πίστη είναι κοινότητες. Είναι νομοί της γης». Από την πλευρά του, ο Ηλίας υποστηρίζει ότι «επιλέγουμε αρχαιοελληνισμό και χριστιανό-ορθόδοξο για να μεγαλώσουμε το εγώ μας... το ζήτημα είναι καθαρά εθνικιστικό». Όλη αυτή η προβληματική δεν του λέει απολύτως τίποτα. «Είναι κάτι πλασματικό. Δεν υφίσταται». Για αυτόν, «σιγά-σιγά τα σύνορα θα οδεύουν προς κατάργηση και θα αποκτήσουμε μια σημαία, ότι εκεί υπάρχει εδαφική περιοχή που ονομάζεται Ελλάδα και αυτό το ιστορικό παρελθόν...».

Εντούτοις, για τον Γιώργο, η σχέση μεταξύ ελληνικότητας και Ορθοδοξίας ήταν δικαιολογημένη και απαραίτητη σε μια συγκεκριμένη εποχή, τουτέστιν κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Σήμερα, δεν υπάρχει λόγος να υφίσταται. Ο ίδιος αισθάνεται «πολίτης του κόσμου», χωρίς όμως να αρνείται την ιδιότητά του ως πολίτη μιας χώρας, ενός τόπου, ενός έθνους. Άλλωστε, όπως μου επισήμανε, για να ασπαστεί κάποιος την Μπαχά'ι Πίστη, πρέπει να έχει ήδη υπερβεί τα όριά του, τα εθνικά, τα κοινωνικά, τα τοπικά, τα προσωπικά. Ο Γιάννης μου ανέφερε συγκεκριμένα: «Είμαι Έλληνας, αλλά πάνω από αυτό είμαι άνθρωπος του κόσμου, της ανθρωπότητας... το να πω ότι ανήκω σε αυτό το έθνος

αυτομάτως σημαίνει ότι δεν ανήκω στα άλλα έθνη. Δεν βρίσκω νόημα να υπάρχει αυτή η απόσταση». Η Σάρα, η σύζυγός του, παράλληλα με τη διάσταση της παγκοσμιότητας, μου τόνισε και ότι «η ταύτιση η εθνική είναι σημαντική από την άποψη ότι ναι μεν για τη διδασκαλία του Μπαχάολλα όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι, πλασμένοι από το ίδιο χρώμα, παρόλα αυτά η ποικιλομορφία είναι πολύ όμορφη... Είμαστε όλοι ίσοι, αλλά διαφορετικοί».

Στο e-mail που μου έστειλε, η Χρυσή έγραφε: «Ο Μπαχάολλα διδάσκει ότι κάθε έθνος πρέπει να κρατήσει την ταυτότητά του, και αυτό υποστηρίζουν και οι νόμοι του Καναδά. Κάθε πρώτο σαββατοκύριακο του Αυγούστου είναι Ημέρες Κληρονομιάς. Όλες οι εθνικότητες που ζουν στον Καναδά, πάνω από 130, μαζεύονται σε τεράστια πάρκα και επιδεικνύουν τη μουσική τους, τους χορούς τους, τα φαγητά τους, τα γλυκά τους, κ.τ.λ.. Είναι σαν να ζει κανείς πραγματικά στον παράδεισο. Αυτή είναι η εκπλήρωση των Μπαχά'ι Γραφών. Αισθάνομαι σαν πολίτης του κόσμου και αυτό με γεμίζει».

Όπως είναι εμφανές από τα παραπάνω, η εθνική ταυτότητα των Ελλήνων Μπαχά'ι είναι διεθνική παρά εθνική. Αυτό, βέβαια, δεν συνεπάγεται αυτόχρονα την άρση της ελληνικότητάς της, μιας και θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως η ελληνικότητα προσέλαβε πολλές φορές στο ιστορικό της ανάπτυγμα διαστάσεις οικουμενικότητας και κοσμοπολιτισμού. Ο τρόπος που προσωπικά το κατανοώ είναι ότι για τους Έλληνες Μπαχά'ι η πίστη τους τους επιτρέπει μία ορισμένη υπέρβαση, όχι ακύρωση, της εθνικής ταυτότητας: δεν ξεκινούν από μία ορισμένη εμβίωση της ελληνικότητας για να αναχθούν στο παγκόσμιο, αλλά αντιθέτως παρακινούνται από έναν ορισμένο οραματισμό του παγκόσμιου να διαπραγματευθούν μία θέση για το ελληνικό. Θα πρέπει, όμως, να ομολογήσω ότι σε αρκετές περιπτώσεις κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων και των εν γένει συζητήσεών μου με μέλη της Κοινότητας, δεν φαινόταν να τους έχει απασχολήσει ιδιαίτερα το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας. Ο καθένας κινούνταν με αρκετή ελευθερία ως προς το ζήτημα αυτό, δοκιμάζοντας κατά περίπτωση τις δικές τους βιωματικές λύσεις και αναγνωρίζοντας πως μάλλον πρόκειται για ένα θέμα ήσσονος ή έστω δευτερεύουσας σημασίας.

Σε αντίθεση με πολλά θρησκευόμενα που νοσταλγούν κάποια αρχέγονη χρυσή εποχή, οι Μπαχά'ι έχουν έντονη τη συνείδηση ότι με τη διδασκαλία και την εν γένει ζωή τους οικοδομούν προς την κατεύθυνση ενός ιδανικού. Για τους Μπαχά'ι, το μήνυμα της πίστης τους αναφορικά με την παγκόσμια ειρήνη και ευημερία είναι απολύτως ρεαλιστικό και εφικτό... Αναφέρει σχετικά η Χρυσή: «Αν κανείς πριν 50 χρόνια μιλούσε για την ενότητα

της Ευρώπης θα τον λιντσάρανε. Κοίτα σήμερα το θαύμα. Είναι η θέληση του Θεού και θα γίνει, εξαρτάται από μας το πόσο γρήγορα θα δουλέψουμε προς αυτή την κατεύθυνση». Παρόλο που το βραχυπρόθεσμο και το μεσοπρόθεσμο μέλλον της ανθρωπότητας δεν θεωρείται από τους Μπαχά'ι ρόδινο –λόγω της προσκόλλησης, όπως διατείνονται, των ανθρώπων σε υλιστικά πρότυπα– το μακροπρόθεσμο μέλλον αναμένεται φωτεινό. Η Πίστη Μπαχά'ι είναι, κατά βάση, μια αισιόδοξη αντιμετώπιση της ζωής και της ιστορίας. Πρόκειται για μια αισιοδοξία που υπαγορεύεται από μια θρησκείο-ιστορική νομοτέλεια. Για τους Μπαχά'ι, η ανθρωπότητα θα αφυπνιστεί τελικά –ή, ακριβέστερα, δεν μπορεί παρά να αφυπνιστεί τελικά– και θα συνειδητοποιήσει την ανάγκη για παγκόσμια ενότητα. Κατ' επέκταση, η παγκόσμια ειρήνη δεν είναι απλώς δυνατή, αλλά αναπόφευκτη. Για τους Μπαχά'ι, ο Θεός φανερώνεται ως μια ιστορική δύναμη που, αργά αλλά σταθερά, καταρρίπτει τα φυλετικά, ταξικά και εθνικιστικά εμπόδια, καθώς και τις εν γένει προκαταλήψεις σε όλους τους τομείς της ζωής, με απώτερο στόχο τη δημιουργία ενός παγκόσμιου πολιτισμού.

Η Πίστη Μπαχά'ι, λοιπόν, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ενεργοποιεί μια νέα μορφή ταυτότητας. Η θρησκεία στην περίπτωση των Μπαχά'ι πιστών δεν λειτουργεί ως μια όψη ή πτυχή της ταυτότητας, αλλά ως η βάση επί της οποίας συγκροτείται και εδράζεται η ταυτότητα. Στην περίπτωση των Μπαχά'ι της Ελλάδας, η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας, ενώ καταφάσκει την ελληνικότητα, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ιδιότυπη. Καταφάσκει μια ελληνικότητα, η οποία αυτόχρονα υπερβαίνεται. Πρόκειται για μια πληθωρική, ετερόκλητη και ανοικτή εμβίωση και εμπέδωση της ελληνικότητας εκ μέρους των Μπαχά'ι, αλλά ως ένα βαθμό και από τους «φίλους των Μπαχά'ι». Πρόκειται, εντέλει, για μία ταυτότητα στην οποία η ελληνικότητα δομείται συγκρητιστικά και υβριδικά –και λόγω της βιωματικής συνάφειάς της με την Μπαχά'ι Πίστη και λόγω των εξαιρετικά αφαιρετικών και επιλεκτικών προσλήψεων στις οποίες προβαίνει σε σχέση με την Ορθοδοξία.

Στις ιερές Γραφές του Μπαχά'ολλα, περιγράφεται ένα είδος «παγκόσμιας κοινοπολιτείας» που θα έχει ως βασικό στόχο της την εδραίωση της παγκόσμιας ειρήνης. Συγκεκριμένα, γίνεται λόγος για μια μορφή παγκόσμιου υπερ-κράτους, στο βωμό του οποίου όλα τα έθνη του κόσμου θα εκχωρήσουν εθελοντικά κάθε δικαίωμα να διεξάγουν πόλεμο, ενώ θα διατηρήσουν το δικαίωμα εξοπλισμού μόνο επί τω σκοπώ της εσωτερικής έννομης τάξης. Έχει γράψει χαρακτηριστικά ο Μπαχά'ολλα: «Αν οποιοσδήποτε βασιλιάς πάρει τα όπλα εναντίον κάποιου άλλου, όλοι θα 'πρεπε να ξεσηκωθούν ενωμένοι και να τον εμποδίσουν. Αν συμβεί αυτό, τα έθνη του κόσμου δεν θα χρειάζονται πια καθόλου

εξοπλισμούς, εκτός για το σκοπό της διαφύλαξης της ασφάλειας του βασιλείου τους και της διατήρησης της εσωτερικής τάξης μέσα στις επικράτειές τους. Πλησιάζει η μέρα κατά την οποία όλοι οι λαοί του κόσμου θα έχουν υιοθετήσει μια παγκόσμια γλώσσα και μια κοινή γραφή. Όταν επιτευχθεί αυτό, σε οποιαδήποτε πόλη ταξιδέψει ένας άνθρωπος, θα είναι σαν να μπαίνει στην πατρίδα του... Πραγματικά άνθρωπος είναι εκείνος ο οποίος αφιερώνεται σήμερα στην υπηρεσία ολόκληρου του ανθρώπινου γένους... Δεν πρέπει να περηφανεύεται εκείνος που αγαπά την πατρίδα του, αλλά εκείνος που αγαπά όλο τον κόσμο. Η γη είναι μια χώρα και η ανθρωπότητα οι πολίτες της» (55).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνήθιζα να κλείνω τις συνεντεύξεις, ρωτώντας τους Μπαχά'ι να μου πουν μία λέξη ή μία φράση, η πρώτη που έρχεται στο μυαλό τους, όταν τους ζητά κανείς να συνοψίσουν το τι σημαίνει για τους ίδιους η πίστη τους. Για την Τζοάννα, λοιπόν, σημαίνει «σκοπός» στη ζωή της, ο σκοπός του να βοηθάει άλλους ανθρώπους. Για τη Λιλή, «δικαιοσύνη και ηρεμία». Για τον Βαγγέλη, «ενότητα σε διάφορες πτυχές, πρωτίστως του ανθρώπου με τον Θεό». Για τη Νανά, «χαρά και λογική». Για τον Ηλία, «αγάπη». Για τον Γιώργο, «τρόπος ζωής, ολοκλήρωση και αισιοδοξία». Για τη Μάγια, «χαρά και ανακούφιση». Για τον Αλί, «πίστη και δεν το αλλάζω με τίποτα». Για τη Ρωξάνη, «υπακοή στο νόμο του Θεού για τα σημερινά προβλήματα και σημερινές ανάγκες. Και ανάπτυξη της πνευματικής ζωής και απόκτησης τα εφόδια της αιωνιότητας». Για τη Χρυσή, «αγάπα τον πλησίον σου περισσότερο από τον εαυτό σου: Μπαχάολλα». Για τη Μερβάς, «Αμπτόλ-Μπαχά». Τέλος, για τους Σωκράτη, Σιρίν, Μασρούρ, Μάρθα, Γιάννη και Σάρα, η λέξη που τα λέει όλα ήταν «ενότητα». Νομίζω πως οι επιλογικές τους λέξεις στις συνεντεύξεις που μου παραχώρησαν συνοψίζουν εν πολλοίς και τον δικό μου επίλογο.

Θα ήθελα, όμως, εν κατακλείδι να ελέγξω την αρχική υπόθεση της έρευνάς. Η υπόθεση αυτή συσχέτιζε σε μία οργανική και αιτιακή αλληλουχία το φαινόμενο της μετανάστευσης, το γεγονός των μεταστροφών και τις μεταπλάσεις στο επίπεδο της εθνικής ταυτότητας. Με βάση το σύνολο του εθνογραφικού υλικού και τα στοιχεία του Ιστορικού Αρχείου, νομίζω πως η αλληλουχία αυτή είναι θεμιτή και επιβεβαιώνεται σε ικανό βαθμό. Παρόλα αυτά, δύο είναι τα δεδομένα που προέκυψαν με κάπως ιδιαίτερο τρόπο: το ένα θετικά και το άλλο μάλλον αρνητικά. Το θετικό αφορά τις λεπτές αποχρώσεις της μεταστροφής, αποχρώσεις που με ανάγκασαν τελικά να προσφύγω σε μια πιο περιεκτική και διευρυμένη πρόσληψη της μεταστροφής. Το αρνητικό αφορά στα πολλαπλά επίπεδα της ανανοηματοδότησης της εθνικής ταυτότητας εκ μέρους των Ελλήνων Μπαχά'ι. Εν προκειμένω, η ρευστότητα του πεδίου απαιτεί περισσότερη δουλειά και ίσως μεγαλύτερη δοκιμή των αναλυτικών κατηγοριών που πρότεινα και που διαπίστωσα ότι σε μια πρώτη φάση μπορούν όντως να δια φωτίσουν την κατάσταση.

Ψάχνοντας στο Ιστορικό Αρχείο, «έπεσα» κυριολεκτικά πάνω σ' ένα ποίημα. Φαίνεται πως η Sheila Banani, μία από τους πρώτους Μπαχά'ι σκαπανείς στην Ελλάδα, είχε συλλάβει την ένταση, αλλά και τη λύση των διλημάτων που θα καλούνταν οι μελλοντικοί Έλληνες πια, Μπαχάι να αντιμετωπίσουν. Τις «υποθήκες» της τρόπον τινά

αποτύπωσε χειρόγραφα σ' ένα χαρτί, ένα χαρτί που έτυχε –ξεχασμένο καθώς είναι, ανάμεσα σε τόσα άλλα χαρτιά– να ανακαλύψω μετά από πάρα πολλά χρόνια και να μου χαρίσει τον τίτλο της παρούσας εργασίας. Την ευχαριστώ...

Grecian

battleground of hearts and souls

– *armorless, I loved you.*

Gnarled grey

ancient olive trees

– *sea light, I loved you.*

Attica

true homeland

– *glory lost, I loved you.*

Searing days and black stormy

nights

on marbled columns lay.

Forever haunt your faithful

knights

though souls be far away.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adrahtas, V. (2003), «Towards a re-conceptualization of syncretism: a hermeneutic approach to inter-religious contact (part I)», στο *Θρησκευιολογία – Ιερά/Βέβηλα*, τ. 4: 33-44
- Adrahtas, V. (2006), *Prophecy Dreamings: Some Instances of Indigenous Syncretism in Post/Colonial Australia*, Sydney: The University of Sydney [unpublished PhD Thesis]
- Αμπντόλ-Μπαχά (1980), *Μερικές Απαντημένες Ερωτήσεις*, μετφ. Α. Παπαδόπουλου, Ηράκλειο Κρήτης: Εκδόσεις Αηδόνη
- Αμπντόλ-Μπαχά (1995), *Ομιλίες στο Παρίσι*, Αθήνα: Εκδόσεις Αηδόνη [χωρίς μεταφραστή]
- Appadurai, A (1993), «Disjuncture and Difference in the Global Culture Economy», στο Robbins, B. (επιμ.) *The Phantom Public Sphere*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 269-295
- Argyle, M. (2000), *Psychology and Religion: An Introduction*, London and New York: Routledge
- Bawman, R. (1989), «Performance», στο Barnouw, E. (επιμ.) *International Encyclopedia of Communications*, NY and Oxford: Oxford University Press, τ. 3: 262-266
- Γιαννουλάτος, Α. (1992), «Σικχισμός», στο *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 21, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 367-371
- Γκέφου-Μαδιανού Δ. (1999), *Πολιτισμός και Εθνογραφία: Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Clifford, J. (1994), «Diasporas», στο *Cultural Anthropology*, τόμ. 9, τεύχ. 3: 302-338
- Côté, E. J. and C. Levine (2002), *Identity Formation, Agency, and Culture: A Social Psychological Synthesis*, New Jersey: Lawrence Erlbaum
- Csordas, T. J. (1994), «Introduction: the body as representation and being-in-the-world», στο Csordas, T. J. (επιμ.) *Embodiment and Experience: The existential ground of culture and self*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-21
- Donahue, K. C. (2007), *Slave of Allah: Zacarias Moussaoui vs. The USA*, London: Pluto Press
- Duncan, F. D. (1980), *The Contribution of William James to the Psychology of Religion*, Ann Arbor, Michigan: University Microfilms International
- Esselemont, J. E. (1986), *Μπαχάολλα και η Νέα Εποχή: Μια Εισαγωγή στην Μπαχά'ι Θρησκεία*, μετφ. Μπ. Κόππολντ & Ν. Κόππολντ-Τζάμπερη, Ηράκλειο Κρήτης: Εκδόσεις Αηδόνη

- Hannerz, U. (1990), «Cosmopolitans and Locals in World Culture», στο *Theory, Culture, and Society*, τ. 7: 237-251
- Hermans, H. J. M. (2002), «The dialogical self: one person, different stories», στο Kashima, Y., M. Foddy & M. Platow (επιμ.) *Self and Identity: Personal, Social, and Symbolic*, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 71-99
- Hirschon, R. (2007), «“Εισαγμένα άτομα και γηγενή πρόσωπα”: Αλλαγές στις αντιλήψεις της προσωπικής ταυτότητας στη σύγχρονη Ελλάδα», στο *Εθνολογία*, τ. 13: 213-217
- Howard, M. C. (1989), *Contemporary Cultural Anthropology*, USA: Harper Collins Publishers
- James, W. (1902 / 1985), *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*, New York: Penguin Classics
- Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Κοινότητας Μπαχά'ι: 1^{ος} Φάκελος (1908-1974), 2^{ος} Φάκελος (1974-1979) & 3^{ος} Φάκελος (1979-1986).
- Καλαϊτζίδης, Π. & Ν. Ντόντος (επιμ.) (2007), *Ορθοδοξία & Νεωτερικότητα*, Αθήναι: Ίνδικτος
- Καριώτογλου, Α. (1992), «Μπαχαϊσμός», στο *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 21, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 280
- Καριώτογλου, Α. (2000), «Μπαχάι, -ισμός», στο Μπέγζος, Μ. (επιμ.) *Θρησκευτολογικό Λεξικό*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 397-398
- Kashima, Y. and M. Foddy (2002), «Time and self: the historical construction of the self», στο Kashima, Y., M. Foddy & M. Platow (επιμ.) *Self and Identity: Personal, Social, and Symbolic*, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 181-206
- Kottak, C. P. (1994), *Cultural Anthropology*, New York: McCraw-Hill, Inc.
- Kuper, A. and J. Kuper (επιμ.) (1999) *The Social Science Encyclopedia*, London and New York: Routledge
- Maneck, S. (2007), «Bahá'í Faith» στο *Encyclopedia of Sex and Gender*, Detroit: Macmillan Reference, τ. 1: 109-111
- Massey, D. S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A. & Taylor, J. E. (1994), «An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case», στο *Population and Development Review*, v.22, no 4: 699-741
- Momen, M. (2002), *The Bahá'í Faith: A Short Introduction*, Oxford: One World
- Momen, M. (2006), «Η Πίστη Μπαχάι», στο Πάρτριτζ Κ. (επιμ.) *Οι Θρησκείες του Κόσμου*, μτφρ. Β. Αδραχτάς, Αθήνα: Εκδόσεις Ουρανός, 421-434
- Μπαχάολλα (1992), μτφρ. Π. Νουργκοστάρ, Αθήνα: Εκδόσεις Αηδόνι

- Παπαρίζος, Α. (2001) *Θεός, εξουσία και θρησκευτική συνείδηση: τα γενικά, μετατρεπτικά και ερωτικά ενδιαμέσα και η κοινωνία του ανθρώπου*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Partridge, C. (2004), «Introduction», στο Partridge, C. (επιμ.) *Encyclopedia of New Religions: New Religious Movements, Sects and Alternatives Spiritualities*, Oxford: Lion Publishing, 14-24
- Richardson, J. T. (1985), «Studies of Conversion: Secularization or Re-enchantment?», στο Hammond P. E. (επιμ.) *The Sacred in a Secular Age: Toward Revision in the Scientific of Religion*: Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 104-121
- Rosenberg, S. (1997), «Multiplicity of selves», στο Ashmore, R. D. and L. Jussim (επιμ.) *Self and Identity: Fundamental Issues*, NY and Oxford: Oxford University Press, 23-45
- Shackle, C. (2006), «Σιχισμός», στο Πάρτριτζ Κ. (επιμ.) *Οι Θρησκείες του Κόσμου*, μτφρ. Β. Αδραχτάς, Αθήνα: Εκδόσεις Ουρανός, 216-241
- Smith, P. (2002), *A Concise Encyclopedia of the Bahá'í Faith*, Oxford: One World
- «Συνοδική Επιτροπή επι των Αιρέσεων», στο *Η Εκκλησία της Ελλάδος: Επιτροπές της Ιεράς Συνόδου*: 1-11
[http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/heresies/omades_outchrist.html]
- Whaling, F. (1987), «Religion in Today's World: An Introductory Survey», στο Whaling, F. (επιμ.) *Religion in Today's World: The Religious Situation of the World from 1945 to the Present Day*, Edinburgh: T & T Clark
- Χριστοδούλου, Χ. (2005), *Δόξα τω Θεώ! Ή πώς αναγνώρισα τον Χριστό όταν κατέβηκε μέσα από τα σύννεφα με τη δόξα του Πατρός*, Αθήνα: Αηδόνι